

TARTU ÜLIKOOL
EESTI JA VÕRDLEVA RAHVALUULE ÕPPETOOL

Liisi Laineste

Tegelased eesti etnilises huumoris

Magistritöö

Juhendaja prof. Arvo Krikmann

TARTU 2004

All too often humour scholars treat jokes as if they can be reduced to clear, serious, objective statements with simple single meanings, and then analyze them in a way that is ambiguous, obscure, untestable and subjective – in a word, a joke. (Davies 2002: 227)

(Liiga tihti käsitlevad uurijad nalju kui selgeid, tõsiseid, objektiivseid, ühetähenduslikke sõnumeid ja analüüsivad neid mitmemõtteliselt, häguselt, kontrollimatult ja subjektiivselt, ühesõnaga – anekdootlikult.)

Sissejuhatus	3
1. Mõisted, põhilised diskussiooniteemad ja teooriad	4
1.1. Definitsioonid ja sellega seotud problemaatika	4
1.2. Uurimise ajalugu	9
1.2.1. Funktsionalistlikud teooriad	9
1.2.2. Kultuurilis-ajaloolised teooriad	10
2. Materjal	14
2.1. Materjal 1890ndatest aastatest	14
2.2. Materjal aastatest 1960 – 1990	15
2.3. Materjal aastatest 1990 – 2004	15
2.4. Valimi moodustamine	16
2.5. Internet folkloorse materjali allikana	18
2.6. Staatiline ja dünaamiline materjal	19
2.7. Elektroonilise algmaterjali eelised	20
2.8. Internetihumor ja anekdoodipärimuse tulevik	21
2.8.1. Seriaalsest anekdoodist kui meediumi poolt mõjutatud anekdoodižanrist	22
2.9. Meetod	23
3. Ülevaade eesti etnilisest huumorist läbi sajandi (1890 – 2004)	24
3.1. Üldtendentsid	24
3.2. Nalja tegelased läbi aastate: omakandi meestest neegriteni	30
4. Anekdooditegelased ja sotsiaalne reaalsus (Daviese järgi)	43
5. Kokkuvõte	57
Summary	60

Sissejuhatus

Avardunud kommunikatsioonivõimalused kaotavad reaalseid piire rahvuste vahel. Fiktiivsetel stereotüüpidel põhinevad piirid võivad sellegipoolest visalt püsida. Etniline huumor on üks tunnustest, mis viitab rahvusgrupi vajadusele end identifitseerida, teistest eristuda. Selles luuakse baasvastandused, mis eristab „meid“ „nendest“, head halvast, normaalset ebanormaalset.

Uurimuse põhialuse moodustab aastatel 1996 – 2004 koostatud (ja pidevalt täienev) andmebaas eesti anekdootidest, mis sisaldab materjali 1960ndatest tänase päevani. Lisaks sellele analüüsiti ka Eiseni 1890ndatel koostatud naljandikogudes leiduvat, mida praegu elektroonilisest andmebaasist veel ei leia. Pikem lünk on 20. sajandi esimene pool, mida valimisse kaasatud pole. Eeltööna eraldati kogu perioodi materjali hulgast etniline huumor ja süstematiseeriti see tegelas(t)e ja teemade järgi.

Magistritöö esmaseks eesmärgiks on kirjeldada eesti etniliste anekdootide muutumist 1890ndatest tänapäevani. Analüüs paigutab anekdoodimaterjali kultuurilis-ajaloolisse konteksti, et leida seaduspärasusi ja ehk ka põhjuseid tendentsidele anekdoodiloomingus. Vaadeldakse, kuidas on etnilised naljad sajandi jooksul muutunud – millised on erinevused anekdooditüüpide ja -tegelaste osas; peatutakse ka kaasaegsel n-ö elektroonilisel anekdoodirääkimisel ja selle mõjul anekdootide sisulistele ja vormilistele aspektidele.

Teiseks eesmärgiks on etnilise huumori teooria (eelkõige Davies 1990, aga ka Davies 1987, 1991, 1998, 1999, 2002) eelduste valideerimine eesti anekdoodimaterjalil. Püstitatakse hüpoteesid, mis kontrolliksid Daviese järeldusi etnilise huumori seaduspärasuste kohta. Daviese järeldused baseeruvad peamiselt briti naljatradsioonis nähtuvate põhiliste opositsioonipaaride ja anekdoodidskriptide ning nende sotsiaalsete ja ühiskondlike mõjurite

analüüsil, kuigi ta analüüsib ka juudinalju (millest pea ükski etnilise huumori uurija mööda ei pääse), ja toob näiteid kogu ingliskeelsest naljaruumist (briti, walesi, šoti, iiri, ameerika, kanada, austraalia anekdootide seast). Ida-Euroopa nalju pole Davies oma uurimustes pikemalt käsitletud. See lisab Daviese (seni kaalukaimaks peetud) teooriale hinnalist võrdlus- ja lisamaterjali mitte-ingliskeelses (ja ühtlasi poliitiliselt ebastabiilsemas) kultuuriruumis valitsenud naljaskriptide, tegelaste ning nende valiku potentsiaalsete põhjuste kohta.

1. Mõisted, põhilised diskussiooniteemad ja teooriad

Tänapäeval moodustavad etnilised anekdoodid arvestatavalt koguka huumorikategooria ja on seksiteemaliste naljade järel arvukuselt teisel kohal (Davies 1998; Winick 1976); eesti materjalid (1960 – 2004) moodustavad etnilised naljad 12% kogu materjalist (ca 4000 kõigest ca 35 000 anekdoodist; see on sama tulemus, mis Winick oma 1950ndatest kogutud materjali analüüsidest leidis). Oma ja võõra rahvusgrupi vastandamine on naljaainet pakkunud juba antiikajal, nt Christie Daviese (1998) uurimus vanast Vahemeremaade huumorist kirjeldab mileetlasi tõgavaid naljandeid. Eriti tüüpiliseks peetakse etnilist huumorit ameeriklaste puhul (Espey 1995), kus iga järgmist immigrantide gruppi on tervitatud naljalainega. Etnilise huumori käsitleste osakaal teaduslikes uurimustes on samuti kõrge – sellest rohkem on viimaste aastate jooksul uuritud vaid kolme teemat (humorit eri kultuurides, kirjanduses/ kunstis ja päevakajalistes uudiskommentaaris (Laineste 2003b).

1.1. Definitsioonid ja sellega seotud probleematika

Identiteet on keskne mõiste sotsiaalteadustes. Suur osa inimkäitumisest – sealhulgas folkloor – tegeleb aktiivselt identiteediküsimusega. Etniline identiteet on kuuluvus gruppi, mis eristub teistest etnilistest gruppidest enda seatud ja teiste poolt tunnustatud tõeliste või ettekujutatud piiridega (Smith 1991a). Põhjuseid eristumiseks võib olla subjektiivset (pikaajaline ühtekuuluvustunne, nt seotud ühise tõelise või müütilise põlvnemisega) või objektiivset (nt keel, usk, territoorium) laadi. Sageli rõhutatakse, et kõik tunnused on võrdse kaaluga ja etniline identiteet sünnib ka oma territooriumi või keeleta rahvastel ning pole õige ühte tunnust teisest prioriteetsemaks identiteedimääratlejaks seada (vt nt Myhill 2003). Postmodernistlikud identiteediteooriad käsitlevad identiteeti dünaamilise protsessina, identiteeti võib valida või muuta isiklikul või kollektiivsel tasandil lühi- või pikaajaliselt olenevalt

kontekstist (Eriksen 2001; Hall 1989). Rühmatunde tekkimine algab “vastase otsingust”, kusjuures vastane ei pea tingimata olema grupp, kes juba ajaloolises plaanis oleks selle rühma jaoks reaalne agressor olnud. Vastaste olemasolu ja nende (fiktiivsed ja tihti grotesksed) omadused jäävadki mõnes mõttes kõige olulisemaks identiteedi kinnitamise mehhanismiks. Oma rühma tunnused on teisejärgulised, sellel näib puuduvat spetsiifika. Vastaste omaduste spetsiifika on aga enamasti nüansirikkalt kinnistunud rühma teadvusse. „Teise“ või võõra kohta luuakse üsna negatiivse tähendusväljaga kujundeid. F. Oinas (1979) on kirjeldanud, kuidas naaberhõimu, sagedamini teise rahvuse nimetus saab kuradi sünonüümiks (vt ka Valk 1998: 74). Peale „kuradi“ on terminiks muutunud muidki pejoratiive, nt läti keelne „loll“ sai meil mulke tähistavaks terminiks. Kuid esineb ka juhtumeid, kus sagedasti esinev vandesõna saab seda kasutava rühma nimetuseks mõnes teises keeles: Haljala rannas sõimanud soomlased ja virulased teineteist vastamisi „viru kuraditeks“ ja „soome pergeliteks“, venelastel esineb tänapäevalgi väljend *estonskije kuraatõ* (Remmel 2002). See on etimoloogiliselt sama juhus, mis venelast tähistava termini “tibla” (< ты, блядь) puhul.

Huumor on sotsiaalselt esile kutsutud afektiivne tajukogemus, mille tekitab mittekongruentsus oodatud ja tegeliku lahenduse vahel (Ziv 1988). Lahenduse puudumine vähendab naljakust, kuid ei kaota seda täielikult (Schultz 1972). Wilson (1979) aga nendib ulatuslikus metauuringus, et mittekongruentsus oodatuga on huumori oluliseks, kuid mitte alati piisavaks komponendiks (näiteks lauses „Kui ta oli ära söönud kakskümmend kaussi putru, oli ta ikka veel näljast nõrkemas“ puudub huumor, kuigi inkongruentsus on olemas), ja järelikult peab olema lisatunnuseid, mis ajendavad ütluses/olukorras/loetus vm-s huumorit tajuma. Nendena on erinevates allikates nimetatud suur hulk tegureid, sh sotsiaalseid (Kane, Suls & Tedeschi 1977), kultuurilis-kontekstuaalseid (Goldstein 1975), kognitiivseid (Attardo 1997), esituslikke (Forabosco 1994) jm.

Etniline huumor on ühendav mõiste etnilisi grupe pilavatele huumorivormidele. Eestikeelses kirjanduses on kasutatud ka nimetust naabrihumor (Salve 1992), kuid see mõiste on mõistagi piiratum, tähistades siiski palju kitsamat rahvuste diapasooni (eelkõige naaber-rahvaid) kui vaikimisi kõiki etnilisi grupe hõlmav määrus „etniline“. Hõimupilge on veelgi kitsam mõiste (Krikmann 1999; Remmel 2002), sobides tähistama näiteks eestisest väiksemate rühmade (perifeerlaste) omavahelist pilamist. Käesolevas uurimuses on seda kasutatud vaid vanemast naljandist rääkides, seda enam, et hilisemas anekdootitraditsioonis on omaenda rahvuspiiridesse jääv hõimupilge pea olematu. Huumori paljudest alavormidest piirdutakse siin töös naljandite, anekdootide ja keerdküsimustega. Naljand on vanema huumoripärimuse pikka, narratiivset ja puändita kentsakat juhtumist või lugu tähistav termin (vt

ülevaade vanemast naljandist Krikmann 2003). Naljandit tänapäeva folklooris ei kohta, selle on asendanud lühike puändiga anekdoot. Anekdoot või nali on tänapäeval kõige sagedamini esinev fikseeritud esituslike ja ülesehituslike tunnustega huumori vorm (*canned joke*). Keerdküsimus esitab küsimuse ja annab kuulajapoolset aktiivset sekkumist lubamata ootamatu vastuse või siis nõuab vastust, kuigi see on *a priori* vale ja eksimus saab omakorda nalja allikaks. Käesolevas uurimuses käsitletakse termineid „nali“ ja „anekdoot“ sünonüümidenä (mida nad kaasaegses eesti keeles ongi – vrd inglisi-, saksa-, prantsuskeelseid termineid, kus *anekdoot* tähistab lugu tõsielust või viitab sellele tuntud tegelaste, tegelike sündmuste vm kaudu, ning eesti „naljale“ (*joke*) vastavad terminid tähistavad väljamõeldud lühikest puändiga lugu).

Skript tähistab siin uurimuses tähendusvälja, mille kutsub esile mingi sõna, situatsioon vms. Huumor toimib kahe vastandliku skripti poolt vallandatud tähendusväljade kokkupõrkes. Daviese (1982 ja edaspidi) eeskujul on skriptid jaotatud alamkategoriateks (nt juhmuse-skript, mis sisaldab vastandust juhmi ja mõistliku käitumise vahel, või seksuaalsete veidruste skript, mis sisaldab vastandust ebanormaalse ja normaalse käitumise vahel). Skripte ei omistata reaalsete omaduste, vaid stereotüüpide põhjal, nende poolt loodav pilt nalja objektist on moonutatud, skemaatiline, mütoloogiline (Raskin 1985: 177). Stereotüüp on teisele rahvusele omistatud iseloomulike omaduste kogum. Kõik stereotüübid ei anna ainet anekdoodiks ja kõike anekdootides naeruvääristatut ei võeta omaks kui pilkeobjekti stereotüüpset omadust (Davies 1990).

Uurijad on üritanud eristada etnilist huumorit pseudoetnilisest, et vältida mittetoimivate ja „valede“ naljade sattumist uurimismaterjali hulka. Raskin annab oma semantilise huumori üldteooriat kirjeldavas raamatus „*Semantic Mechanisms of Humor*“ (1985: 207) etnilise huumori definitsiooni. Ta väidab, et siis ja ainult siis on tegemist „tõelise“ etnilise huumoriga, kui

(1) vähemalt üks opositsioonipaaris sisalduv skript väljendab tegelikku, kuigi pseudoentsüklopeedilist ja mütoloogilist teadmist naerualuse grupi käitumise, hoiakute, tõekspidamiste vm kohta;

(2) naljas tegutsev inimene esindab tervet gruppi (anekdooditegelase käitumist peetakse tüüpiliseks tervele sellele etnilisele grupile);

(3) tegelast ei saa ära vahetada mõnest teisest rahvusest tegelasega (kelle kohta samasugune etniline skript puudub), ilma et anekdoodi naljakus väheneks.

Nali on Raskini meelest pseudoetniline või „mitte-tõupuhas“ etniline nali, kui see ei vasta neile kolmele tingimusele – näiteks naljad, mille tegelased on nalja rääkija kohandanud enda jaoks etnilises mõttes tuntumaks, kuid naljas sisalduv skript uue naljaobjekti kohta ei kehti, kaotavad oma „etnilisuse“ ja ka naljakuse. Selline eristuse tegemine nõuab aga selgust selles, milliseid stereotüüpe kuulaja ja rääkija nalja objekti kohta omavad ja mis on anekdoodi originaalvariant ja -objekt, mida enamikul juhtudest on võimatu teada. Ka nende naljade puhul, mille kohta võib suure tõenäosusega öelda, et need pole laenatud (mida on ilmselt murdosa), on väga raske eristada „etnopolitiilisi“ „puhtpolitiilistest“ või „puhtetnilistest“ jne. Peale selle leidub etnilisi anekdoote, mis ei sisalda kindlale rahvusele omistatavat spetsiifilist skripti ja ei ütle pilatava rahvuse kohta tegelikult midagi (kuigi võivad anda infot selle kohta, kuidas nalja rääkijad suhtuvad baastegevustesse, nagu töö, söömine jms, vt Davies 1990). Need naljad ongi kergesti „tõlgitavad“. Ühe ja sama rahvuse naljatraditsiooni sees võiks oodata suuremat stabiilsust, st mingis naljandis või anekdoodis kalduakse kasutama koomika-objektina valdavalt üht ja sama etnilist tegelast, kuni ei toimu kardinaalsemaid sotsiaalseid (politiilisi, kultuurilisi) sündmusi, mis etniliste vahekordade ja hinnangute skaalasisid piisavalt tugevasti muudavad. Eesti kaasaegsetes naljades võime mõne tüübi puhul näha väga laia variatiivsust. Üsna rohkelt varieerub oma etniliste tegelaste poolest näiteks järgmine anekdoot:

Eestlane abiellub lätlasega ja tekib vaidlus, kuhu elama minna. Peab ikka Eestisse minema, aga lätlane ei oska keelt ega midagi. Läheb siis arsti juurde ja ütleb, et tahan eestlaseks saada.

Arst: "Okei, me siirdame 100% aju juurde."

Pärast, kui opp on tehtud, ütleb arst lätlasele:

"Sorry, me kogemata võtsime su ajast 75% ära."

Lätlane: "Ei tä on ihan hyvä. Tässa ei ole onkelmia."

(www.delfi.ee/jokes, 1.02.2002, 15:20)

Sama nalja teistes variantides esinevad puändis venelane (3 varianti) või lätlane (1 variant). Sellisel mittespetsiifilisel skriptil („teine“ on lihtsalt rumal; s.o skript, mis on piiranguteta omistatav pea kõikidele rahvustele) põhineva nalja puhul ei mõjuta anekdoodi-tegelaste vahetus anekdoodi naljakust. Tegelasukuju markeerivad etnilised (nt keelelised) tunnused valitakse ja vahetatakse välja vastavalt sellele, keda rääkijale (ja/või kuulajas-konnale) pakub lusti lollina näidata. Et nimetatud mittespetsiifiline stereotüüp on väga paljude

etniliste naljade aluseks, teeb pseudoetniliste anekdootide avastamise raskeks ja ehk ka tarbetuks.

Etniline määratlus mängib olulist rolli nalja ülesehituses. Etnilise nalja või naljandi objekt on tegelane reaalse rahvuse hulgast. Huumori nautimiseks kombineeruvad stereotüübi äratundmise rõõm ja absurdsuseni viidud lolluse tunnistajaks olemine. Sel moel saab rääkija ja kuulaja distantseeruda rumalatest, puhtust mitte pidavatest, halbade elukommete ja madala sotsiaalse staatusega naerualustest. Sageli nimetatakse tegelaseks mõni etnilise grupi esindajale tüüpiline nimi („Pekka“ soomlase kohta vms), kuid piisab ka sellest, kui vihjatakse rahvusele spetsiifilise sõnavara või aktsendi kaudu. Etniline anekdoot, kus tegelaseks on konkreetne (parem kui publiku jaoks realselt tuttav) etnilise grupi esindaja, on 18% naljakam kui tavaline, väidab professionaalse humoristi kogemusele tuginedes tuntud ameerika *stand-up* komödiant Larry Wilde (tsiteerinud Nilsen ja Nilsen 2000). Etniline marker valmistab publiku naljaks ette, kuid ei reeda puänti. Rassismihirmu paine all on Ameerikas avaldatud anekdoodiraamatuid, mille tegelaseks reaalsete rahvuste asemel X-lased (*Ethnicians, Smogarians*). Ka internetis leidub tunnistust sellest, et anekdoote rääkides kasutavad inimesed poliitilise korrektsuse huvides vahel nimetust „Smogarians“. Raskini mõistes on need naljavaesed pseudoetnilised naljad. Protsendiarvu suuruses võib kahelda, kuid etnilise anekdoodi naljakuses mitte, toetab Wilde'i arvamust ka Davies (1990). Etnilise anekdoodi lõpp on selge ja oodatav – keegi tehakse lolliks – ja selle ning lolliks jääja aimamine pakub kuulajale juba ette naudingut. Nali ei annaks edasi sama jõuliselt lolli-targa vastandust, kui tegelasteks oleks lihtsalt „isa“ ja „poeg“:

Mida ütleb vana tšuktš nooremale?

„Et sa jumalapärast kollast lund suhu ei paneks!“

(www.rate.ee, 24.10.2003)

Etniline anekdoot võib toetada etnilist identiteeti, kindlustades enda positsiooni kui „teistest“ kõrgemalasuvat ja luues piire „endasuguste“ ja „teistsuguste“ vahele, naerdes koos endasugustega teistsuguste üle. See eeldab stabiilset identiteeti, kuuluvustunnet ühte etnilisse gruppi. Postmodernse identiteediteooria dünaamilise, rollivahetust lubava mitmeplaanilise identiteedi definitsioon seab küsimärgi alla, kas etniline anekdoot on etnilise identiteedi teenistuses, kui inimesed suudavad nautida väga erinevate tegelastega nalju, sh nalju iseenda üle (Davies 1990). Ilmselt on etniliste naljade mõistmise ja etnilise identiteedi seos väiksem,

kui seda varem eeldati (vt ka punkt 1.2.3 etnilise anekdoodi teooriatest ja agressiivsuse-eeldusest).

1.2. Uurimise ajalugu

Etnilise huumori käsitlused jagunevad laias laastus kaheks paradigmaks. Ühed uurijad tuginevad Freudile (1905) ja Hobbesi üleolekuteooriale (1651, ülevaade Keith-Spiegel 1972) ning peavad anekdoodi sotsiaalseks funktsiooniks teiste etniliste gruppide allasurumist (nn funktsionalistlik suund); teised loevad agressiivsuse mõistet huumori kirjeldamise juures pigem eksitavaks kui tulemuslikuks ja eelistavad rääkida huumorist kui ühiskonda peegeldavast nähtusest, mille abil saab avastada vastuolusid, valupunkte või varjatud vaateid ühiskonnas toimuvale (nn kultuurilis-ajalooline suund).

Etnilise huumori uurimise ajalugu algab Ameerikast, kus etnilised anekdoodid oma agressiivsuse poolest silma paistsid ja teemat käsitlema ärgitasid. Kuigi agressiivset etnilist huumorit leidis ka mujal (nt Venemaa antisemitistlikud naljad), ei kujunenud sellest tugevat uurimissuunda. Ka Freudi (1905) teorial huumorist kui agressiivsuse sotsiaalselt lubatud kaitseventiilist on suur osa selles, et uurimist alustati just naljade vaenulikkusest (viiteid varastele artiklitele etnilise huumori kohta vt Lowe 1986). Naljade agressiivsuse aspektide uurimise kõrgaeg oli 1970ndatel, kuigi juba varem leidis käsitlusi, mis valitsevas teoorias kahtlesid (nt Hughes 1951). Juutide enesekohase huumori argument lõi kiilu huumori agressiivsuse eeldusse; sellest kasvas välja suund, mis käsitles huumorit kui sotsiaalsete suhete üldist indikaatorit või kognitiivset abivahendit maailma organiseerimisel ja mitte tegeliku agressiivsuse väljendust (Davies 1990).

1.2.1. Funktsionalistlikud teooriad

Etnilise huumori funktsionalistlikud teooriad püüavad avastada huumori eksisteerimise sotsiaalseid ja psühholoogilisi põhjuseid, seostades naljade rääkimist vajadusega toetada oma etnilist identiteeti teiste etnilise identiteedi ründamise kaudu. Nende käsitluste eelduseks on stabiilne ja ühene etniline identiteet. Huumor on kaudne verbaalse agressiivsuse väljendusviis ja selle eesmärk on teise (grupi) naeruvääristamine (Infante & Riddle 1992; Goldstein 1975). Huumor toimib ainult kellegi või millegi halvustamise või kannatada saamise tagajärjel, s.o huumorit ilma agressiivsusega ei eksisteeri. Anekdoodis väljenduvate negatiivsete stereo-

tüüpide tajumine mitteagressiivse ja naljakana või agressiivse ja mittenaljakana sõltub kuulaja identiteedist. Iseenese või oma (referent)grupi pihta suunatud anekdoot pole kunagi naljakas, enamasti ei saa kuulaja sellisel juhul aru, et tegemist on naljaga (Zillmann 1977; La Fave 1977). Seega puudub inimesel võime iseenda või talle meeldivate objektide, samuti ka kultuuriliselt pühade nähtuste üle naerda. Kui grupp, kes teisest anekdoote räägib, on sotsiaalselt kõrgema staatusega, käsitletakse etnilist huumorit üleoleku näitamise vahendina. Tajfel (1982) leiab, et iga grupi liikmed peavad enda gruppi teistest paremaks. Sotsiaalselt domineerivate gruppide jaoks tugevdab huumor võimu, nn *in*-grupi mentaliteeti, grupinorme (Cosser 1959; Bourhis, Gadfield, Giles & Tajfel 1977; Ryan & Kranjorsky 1998) teise grupi halvustamise kaudu. Teisalt annab huumori varjatult agressiivne olemus allasurutud sotsiaalsetele gruppidele võimaluse väljendada oma rahulolematust võimu omavate gruppide suhtes. Konfliktide vältimiseks kasutab allasurutud grupp huumorit. Ümberütlemine huumori kaudu on vähem mõjukas, kuid kaitseb võimalike ebasoodsate tagajärgede eest. Powell (1977) väidab, et huumor hoiab sotsiaalset korda, võimaldades ventileerida ebavõrdsusest tingitud agressiivsust (vt ka Wilson 1979). Kõigis huumori sotsioloogilistest või psühholoogilistest aspektidest kõnelevais uurimustes on agressiivsus keskseks mõisteks, mille suhtes enamik käsitlejatest on asunud mingile argumenteeritud seisukohale, olgu see siis poolt või vastu. Kaaluka panuse huumori kui baasiliselt agressiivse nähtuse uurimisse andis Freud, kes aastal 1905 kirjutas raamatus „*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*“, et kui nali pole nn süütu nali (sõnamäng, ingl k *pun*), võib tal olla kaks funktsiooni: vaenulikkus (agressioon või kaitse) või obskürsus. M. Grotjahn (1970) on psühhoanalüütilist teooriat edasi arendades väitnud, et nt juudihiuumor (kui enesekohane huumor) on sissepoole suunatud agressioon, sadistliku rünnaku ja massohistliku enesepiinamise kombinatsioon.

Huumori funktsionaalsete seletuste kõrgaeg on juba möödas, kuid ka tänapäeval leidub hulgaliselt teadlasi, kes lähtuvad samadest eeldustest agressiivsuse ja anekdootide seose kohta.

1.2.2. Kultuurilis-ajaloolised teooriad

Üksikud teooriad otsivad huumorile kognitiivset seletust ja käsitlevad anekdoote sotsiaalse maailma infot organiseeriva abivahendina. Anekdootide abil on võimalik uurida, milliseid stereotüüpe ja hoiakuid teiste rahvuste kohta eksisteerib, ja avada sel viisil etniliste suhete varjatud aspekte (Bourhis, Gadfield, Giles & Tajfel 1977). Samas võib tähele panna, et

anekdoodiskriptid ei lange sageli kokku stereotüüpidega. Raskin (1985) hoiatab skripti ja stereotüübi mõiste äravahetamise eest, sest reaalsuses ei pruugi need kattuda. Davis (1993) täheldab, et tänapäeva anekdoodid hoopis lammutavad, mitte ei peegelda ega toeta ühiskonnas juurdunud stereotüüpe. Ameerika *stand-up* artistid kasutavad ära publiku eelarvamusi ja loovad nalju, mis paneksid inimesi nägema ja kontrollima oma teadvustamata hoiakuid teiste rasside/rahvuste suhtes. Ladegaard (1998) väidab, et stereotüüpides teiste rahvuste kohta lähtutakse alati enda rahvusest, andes „teisele“ endaga seotud, kuid groteskseks muudetud omadusi (vrd Lakoff ja Turner 1989, kus leitakse, et inimene projitseerib loomametafoorides loomadele omaenda jooni), ja tegelikult pole skriptidel naljaobjektiga erilist seost. On küsitav, kas anekdootide kognitiivse funktsiooni käsitus kõiki neid piiranguid arvesse suudab võtta. Pealegi, kui anekdoot ei peegelda nalja sihtgrupi reaalseid omadusi, pole nalja rääkija jaoks otstarbekas nende kohta vastavaid stereotüüpe omada, ja see on juba tõsine löök teooria alustala pihta.

Tänapäeval tuntuim ja valitsev etnilise huumori teooria hoidub huumori psühholoogiliste põhjuste seletamisest ja loodab naljade kontekstuaalse kirjeldamisega avastada sotsiaalseid seaduspärasusi erinevate maade anekdootitraditsioonides. Selle teooria looja Christie Davies püstitab põhiväited 1982. a ilmunud artiklis „*Ethnic Jokes, Moral Values and Social Boundaries*“. Sellele järgnenud monograafiates (1990, 1998, 2002) ja arvukates artiklites etnilisest huumorist (1987, 1991, 1999, 2003) toob ta teooriale täiustusi ja laiendab empiirikat. Ta lähtub oma käsitluses Raskini (1985) üldise verbaalse huumori teooriast (*General Theory of Verbal Humor, GTVH*), täpsemalt selle etnilist huumorit puudutavatest väidetest põhiliste opositsioonipaaride kohta (vt eespool lk 6). Kui Raskin lihtsalt kirjeldas põhilisi opositsioonipaare (illustreerides neid näidetega eelkõige juudihuumorist), siis Davies uurib, millisel juhul need skriptid käibivad – nt leides, et tuntuim opositsioon „juhm – tark“ võetakse kasutusele teatud tingimuste puhul kahe asjasse puutuva rahvuse sotsiaalses reaalsuses. Käesolevas uurimuses lähtutakse Daviese teooria kirjeldamisel eelkõige 1990. a monograafiast kui tema esimesest põhjalikust etnilise huumori käsitlusest.

Davies seab eesmärgiks kirjeldada etniliste anekdootide tekkimise ja levimise seaduspärasid ning kasutab selleks võrdlevat meetodit. Ta kirjeldab oma uurimustes eelkõige ingliskeelset anekdootirepertuaari. Asetades saadud tulemused vastavatesse kontekstidesse, teeb Davies järeldusi etniliste anekdootide põhiskriptide (nt juhmuse) omistamise seaduspärasuste kohta. Ta otsib põhiliste skriptide seotust sotsiaalsete faktidega, nt ebakindlusega, millega tänapäeva ühiskond suhtub sellistesse baastegevustesse, nagu töötamine, söömine ja joomine, seksuaalelu ning sõjapidamine. Nende valdkondadega seotud

probleeme leidub suuremal või vähemal määral igas ühiskonnas, ja kus neid ei leidu, seal puuduvad ka vastavad naljad (nt moslemite ja juutide traditsioonis puuduvad alkoholiteemalised naljad).

Teiseks fookuseks tema sotsioloogilistes uurimustes on etnilise huumori väidetava agressiivsuse ja sotsiaalse funktsionaalsuse vastu argumenteerimine. Oring (1992) väidab, et Freudi (1905) huumori kui agressiooni teooriale pole arvestatavat ja võrdväärset teooriat veel loodud. Davies (2002, aga ka varem: 1990 ja mujal) püüab anda alternatiivse seletuse sellele probleemile huumoriteoorias. Davies ei nõustu väitega, et (etnilise) nalja vältimatuks eelduseks on agressiivsus. Negatiivse anekdootiskripti taha ei varjata tegelikku viha nalja objekti vastu. Davies (2002) leiab, et funktsionalistlik teooria suhtub identiteeti kui jäika fikseeritud aspekti inimese mina-pildis (tsiteerides Tajfeli 1982), millest sõltuvad meie stereotüübid, hoiakud ja muuhulgas ka võime anekdoote nautida, samas kui uuemad identiteediteooriad käsitlevad identiteeti kui dünaamilist protsessi. Davies ei eita, et huumori mõistmine võib olla seotud mõnel juhul agressiivsusega, kuid inimesed võivad sellegipoolest olla emotsionaalselt seotud enam kui ühe etnilise grupiga ning võivad oma rolli vahetada, tundes hetkelist üleolekut oma „tavalise“ või „teise“ identiteedi suhtes. Joon (2000) uuris, kas anekdootide naljakuse tajumine on korrelatsioonis enda etnilise identifitseerimisega. Vastanute käest küsiti nende emotsionaalset seotust oma riigi ja rahvaga, lisaks paluti hinnata anekdootide naljakust, kus naerualusteks olid kas eestlased või soomlased. Seost etnilise identiteedi tugevuse ja anekdootide naljakuse tajumise vahel ei ilmnenu. Peale selle, agressiivsus, mis anekdootides esineb, kuulub *non-bona-fide* suhtluse tasandile (Raskin 1985). *Bona fide* suhtlus vastab Grice'i (1975) neljale maksimile (kvantiteedi, kvaliteedi, suhte ja viisi maksimile), selles raamistikus on huumori tekitamine võimatu. Nalja rääkija ja ka kuulaja peavad järgima tavasuhtlusest erinevat kooperatiivsuspriintiipi. See, kes nalja liiga tõsiselt võtab, on ise rikkunud suhtlusreegleid. Ja lõpuks: naljad on olemuselt mitmetähenduslikud ja inimestel on erinevad väärtused – mõni võib võtta anekdooti pidurdamatust joomisest kiituse, teine kriitikana, reserveeritus tähendab nii taktitundelisust kui hoolimatust, kitsidus nii kokkuhoidlikkust kui ihnust jne.

Davies (2002) toob veel mitteagressiivse huumoriteooria toetuseks argumendi šotlaste naljatraditsioonist. Neil pole tagakiusamise ajalugu nagu juutidel, aga ometi on endakohaseid (ka halvustavaid) anekdoote. Veelgi enam, ennasthalvustavaid nalju löid šotlased kõige arvukamalt perioodidel, mil puudusid igasugused poliitilised konfliktid (2002: 18, 52). Ka praegu eksisteerivad halvustavad naljad, kuigi suhtumine juutidesse vm pilatavatesse rahvustesse pole enam vaenulik (Davies 2002: 58). Samas jaapanlased, kellel on samaväärsed

majanduslikud, intellektuaalsed ja kultuurilised näitajad nagu muudel rahvustel, kes enda üle nalja teevad (nt juudid ja šotlased), ei tee nalju ei enda ega teiste kohta (2002: 74). Davies oletab, et jaapanlaste ühiskond on etniliste naljade tekkeks liiga stabiilne ja ülejäänud maailmast isoleeritud, nende väärtushoiakutes hinnatakse koostööd, harmooniat ja hierarhilist ühiskonda (2002: 74). Kõik see kokku ei loo soodsat pinnast naljade tekkimiseks.

Mõnede uurijate (Dundes 1987; Kravitz 1977) tähelepanekud viitavad sellele, et aktiivsed huumoriloome perioodid jäävad aegadesse ja ühiskondadesse, kus leidub, mille vastu võidelda (nt poolakate või afroameeriklaste sisseränne Ameerikasse, iirlaste tungimine Londoni tööturule). Igale etnilise grupi positsiooni ohustavale sündmusele järgneks siis anekdoodilaine, mis ohustajaid lubatud vahenditega materdab. Kas huumor on vahendiks, millega enda ohustatud positsiooni tagasi võita? Nalju (näiliselt) staatust ohustavate gruppide kohta on tõesti arvukalt, kuid Davies leiab, et selle põhjuseks on teised tegurid, nagu gruppide perifeerne positsioon, näiline mahajäämus jm (vt Daviese juhmuse-skripti tunnuseid allpool lk 47 – 48). Huumori levik pole üheselt korrelatsioonis pingeliste situatsioonidega ühiskonnas. Davies (1998: 22) analüüsib poolakaid naeruvääristavaid anekdoote USA-s ja leiab, et nende levimise kõrgpunkt jääb hoopis hilisemasse aega kui poolakate massiline sisserändamine, millal ameeriklased end põhjendatult ohustatuna võisid tunda.

Püstitub ka küsimus anekdootide ohust ühiskonnale: kas väidetavalt agressiivsed anekdoodid ajendavad inimesi muutma oma stereotüüpe nalja objekti kohta, kas huumor võib mõjustada inimeste hoiakuid ja käitumist? Sellele pidevalt diskuteeritavale hüpoteesile pole õnnestunud selget tõestust leida, kuigi funktsionalistliku teooria pooldajad seda meeleldi näeksid. J.M. Olson, G.R. Maio ja K.L. Hobden (1999) on teinud katseid selgitamiseks anekdootide mõju stereotüüpidele, kus eeloletuseks oli, et anekdoodid saavad negatiivsetest, etnilisi gruppe halvustavatest stereotüüpidest inspiratsiooni. Uurimus ise seda eeloletust ei kinnitanud ja diskussioonis püüti ebaõnnestumist seletada vigadega katseskeemis, katseisikute valikus jne. See näitab veel kord, kui juurdunud on uurijate seas eeldus, et anekdoot on agressiivne ja reaalsel stereotüüpidel baseeruv ning neid mõjutada suutev nähtus, kuigi tegelikult peaks enne eksperimendi juurde asumist vähemalt enda jaoks teadvustama kõik *a priori* eeldused. Davies (2002: 203) väidab, et naljad võivad ainult illustreerida juba varem inimeste teadvuses olevat stereotüüpi, kuid nende loomiseks või tugevdamiseks on nali liiga ambivalentne nähtus.

Teooriad, mis seovad agressiivsust huumoriga, ajavad mõnikord segi ka mängult ründava ja tegelikult agressiivse käitumise (välja arvatud nt Gruner 1997, kes märgib ära mängulise agressiivsuse olemaolu naljades). Anekdoot kuulub esimesse kategooriasse. Nalja ei tohiks

käsitleda tõsise väitena. Agressiivsus pole piisav ega ka vajalik tunnus etnilise huumori tekkeks ja levikuks. Davies väidab, et etnilise nalja peale vihastamine või selle nalja agressiivseks pidamine ja kõrvaldamine nt naljakogudest on sama, mis termomeetri purustamine, sest ilm on halb.

2. Materjal

Töös kasutatud uurimismaterjal eesti etniliste naljade kohta katab ajavahemiku 19. sajandi lõpust tänapäevani. Materjali võib jagada kolmeks kogumiks:

(1) Varaseim kiht on 19. sajandi lõpukümnenditel avaldatud Matthias Johann Eiseni „Rahva Nalja“ kogudest võetud naljandid.

(2) Teiseks suuremaks proovitükiks on põhiliselt nõukogude perioodi kajastavad, 1960 – 1990 loodud ja ilmunud naljad, mis on võetud Jüri Viikbergi poolt koostatud (1997.a ilmunud) anekdoodikogust ja Luule Krikmanni kogust (kogutud Tartus aastatel 1965 – 1989. kättesaadav aadressil <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/soviet.htm>);

(3) Kolmanda ja arvukaima kogu moodustavad Eesti internetist (alates 1996.a, tagasihaaravalt Fidoneti algusaastetest 1990.a) arhiveeritud anekdoodid.

Vaatluse alla võtame kogu viimase sajandi, et näha pikema ajaperioodi jooksul toimunud muutuseid eesti etnilise huumori sisus ja vormis.

2.1. Materjal 1890ndatest aastatest

Varaseimad naljandid, mida uurimuses käsitletakse, pärinevad 1890ndatel avaldatud J.M. Eiseni „Rahva Nalja“ kogudest. Nende viis väljaannet on kättesaadavad internetiaadressil <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/vanad/eisen/index.html>. Kokku on seal nalju 815, neist etnilisi 551. Naljanditegelaste suhtelise sageduse arvutamisel kasutati võrdluseks ka A. Krikmanni poolt ERA naljandimaterjali põhjal koostatud kartogramme saarlaste, hiidlaste ja setude esinemissageduste kohta eesti naljandites üldse. „Rahva Nalja“ kogude puhul tuleb silmas pidada ka seda, et Eisen redigeeris talle saadetud tekstid üle ja andis neile spetsiifilise stiili; see osa materjalist on kõige subjektiivsem ega peegelda täpselt tegelikku olukorda 1890ndatel. Samas tegelaste jaotust ei tohiks Eiseni isiklikud eelistused väga mõjutada, ja see on teema, millele analüüsi osas suurimat tähelepanu pööratakse.

Materjali omapäraks on see, et iga naljanditüübi kohta leidub vaid üks tekst. See tuleneb sellest, et uurimuses kasutati Eiseni trükiseid, kus iga naljatüüp ongi reeglina esindatud üheainsa tekstiga, ja kui vaadata võrdluseks etniliste tüpaažide esinemust arhiivimaterjalis, siis näeme märksa suuremat varieeruvust (nt A. Krikmanni koostatud registris, mis leidub aadressil <http://www.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/nljtypol.htm>),.

Naljandeid, kus esineks mitme erineva etnilise grupi esindajaid, kes omavahel rammu ja vaimu kangust mõõdavad, sellest perioodist ei leia. Ka siis, kui naljandi tegelaseks on võõra rahvuse esindaja (nt juut), on tema ületrumpajaks või petetavaks lihtsalt „mees“ vm etniliselt tähistamata tegelaskuju. Hilisemates perioodides seevastu leidub rohkesti nii kahe, kolme või isegi rohkema eri rahvusest tegelasega nalju.

2.2. Materjal aastatest 1960 – 1990

Käesolevasse analüüsi kaasatud etnilised naljad aastatest 1960 – 1990 on pärit põhiliselt kahest allikast – Jüri Viikbergi anekdoodikogust „Naeruga eilsest“ ja Luule Krikmanni poolt kogutud nõukogudeaegsetest naljadest. Materjal pole külluslik (kokku u 2800 teksti), kuid katab ühtlaselt terve ajaperioodi ja on üsnagi representatiivne. Viikbergi kogu (sarnaselt Eiseni „Rahva Nalja“ väljaannetega) on ühe inimese poolt komplekteeritud anekdoodivalim, millest tulenevad omad reservatsioonid. Kuid kuna Viikbergi raamatusse võetud valim pärineb ta kordi suuremast käsikirjalisest anekdoodikogust ja ka raamatus on ühest naljatüübist tihti antud mitmeid eri teisendeid, siis ei tohiks raamatus esinevate etniliste tegelaste representatiivsus (esindatus, sagedusvahekorrad) erilisi kahtlusi põhjustada. Tekste on võimalikult vähe kohendatud, nt vigased venekeelsed vormelid on sisse jäetud just nii, nagu neid kunagi ka räägiti. Ka Luule Krikmanni kogus on anekdoodid kirja pandud võimalikult originaalilähedaselt, tekstid on mustandmärkmete põhjal tehtud restaureeringud, nende hulgas esineb kordusi ja variatsioone.

2.3. Materjal aastatest 1990 – 2004

Alates 1996.aastast on kogutud ja arhiveeritud nalju eestikeelsest internetist (alustas A. Krikmann, jätkas L. Laineste). Osa anekdoote, eriti erakogudest pärinevaid, millel üleskirjutamisdaatum algul puudus, on dateeritud hiljem vastavalt kogude omanike ütlustele (nende poolt nimetatud ajavahemiku põhjal genereeriti igale anekdoodile juhuslik kuupäev selles

vahemikus). Olgu veel kord rõhutatud, et kui varasemad perioodid on meie aines esindatud peamiselt trükistes leiduvate valimitega, siis 1990ndate aastate netiaines on täiskogum, mida iseloomustab vahav külluslikkus (kokku u 34 500 teksti). Materjalis on palju koopiaid ja mõne nalja netitekstide arv ulatub täht-tähelt identsete koopiade tõttu enam kui 20 tekstini. Kui tüpoloogilisi üksusi (st eri naljatüüpe) oli 1950 – 1990 aastate materjalis 94% (neid kordavaid tekste siis vaid 6%), siis internetianekdootides on naljatüüpe vaid 51% (st üle poole moodustasid nende kordused). Märkatav on mõju, mida avaldas võimalus avalikult ja tsenseerimatult anekdoote publitseerida, seda nii traditsiooniliselt (raamatuna) kui uues meedias (internetis). Netimaterjali omapära tuleneb selle avaldamisviisist – raamatuna ilmunud anekdoodid kasutavad läbimõeldud sõnastust ja sõnavara ja selles puudub spontaansus, samas kui internetimaterjalis leidub rohkesti slängisõnu, kirjavigu, kommentaare anekdootide teemadel jms müra (nn *written speech*, Reid 1995). Ka sisus võib näha suuri muutusi (vt ka punkt 5.1).

2.4. Valimi moodustamine

Elektrooniliselt arhiveeritud materjalist (1960 – 2004), mis küünib praeguseks u 40 000 tekstini, eraldati edasiseks analüüsiks etnilised anekdoodid. Koos kordustega kaasati analüüsi ca 3500 teksti. Valiku kriteeriumiks oli rahvuse nimetuse või rahvust tähistava mitteametliku, kuid äratuntava nime esinemine anekdoodis (nt „Ivan“ venelase kohta). Eiseni naljandite statistika tehti eraldi, ilma tekste andmebaasi lisamata.

Märksõnad, mille järgi otsingud sooritati, leiti kogu materjalist (40 000 tekstist) valitud juhusliku 2000 anekdoodi põhjal, mõni väga harvaesinev etniline tähis võis jääda ka kahe silma vahele. See ettevalmistus oli vajalik anekdootide leidmisel, kus rahvuse nime ei esinenud ja selle asemel oli mõni muu lugejale äratuntav ja sagedasti esinev etniline marker, kuid mis muidu oleks otsingus kahe silma vahele jäänud. Selleks võib olla näiteks mõnes riigis levinud tava eristada nalja tegijat nalja objektist tema usuliste tõekspidamiste järgi (nt protestandid ja katoliiklased, juudid ja kristlased).

Poliitilised anekdoodid arvati enamasti etniliste anekdootide kategooriasse, kui neid esinevad rahvused olid selgelt markeeritud. Eesti materjalis on poliitilised anekdoodid etnilistega lahutamatu seotud, eriti nõukogudeaegses naljakihis. Davies (1998) väidab, et Ida-Euroopa riikides pole olnud etniliste anekdootide traditsiooni ja neid asendasid poliitilised anekdoodid. Nii äärmuslik olukord kindlasti polnud, kuid vastab tõele, et poliitilise alltekstita

(Raskini mõttes „tõelisi“) etnilisi nalju tehti väga vähe ja väheste rahvuste kohta (nt šotlased, prantslased, gabrovlased). Tulemuste kallutatust poliitiliste naljade kaasamisel ei teki, sest tegu on eesti materjali eripäraga, mida on oluline tähele panna ja millega peabki arvestama ka analüüsis.

Tänapäeval on tehniliselt lihtne absurdsete naljaparoodiate tootmine tegelassiltide vahetamise teel. Sellistes anekdootides tavaliselt puuduvad etnilised skriptid üleüldse ja põhiliseks naljamehhanismiks on originaalskripti ning kultuurikonteksti tundmine ja sellega mängimine. On vaieldav, kas alljärgnev on etniline anekdoot, kuigi käesolevas uurimuses on seda etnilisena käsitletud:

Ivan Vasjale:

"Tahad ma räägin sulle uue anekdoodi?"

"Ei taha, sul on kõik anekdoodid armeenlasest, grusiinist ja tadžikist!"

"Ei, ei ole, klassikaline anekdoot on. Kolmest neegrist."

"Ah nii, no anna siis tulla"

"Noh, kõnnivad tänaval kolm neegrit: armeenlane, grusiin ja tadžikk..."

(Alar Alumaa valik Fidoneti EW.Naljadest)

Etnilisel huumoril ja katastroofihuumoril on raske vahet teha. Poliitilistel konfliktidel on alati etniline foon, viimasel ajal on kõige enam esiplaanil olnud ilmselt läänemaailma ja iraaklaste ning ka (praeguseks juba veidi aegunud) Ameerika ja tema poliitiliste liitlaste ning Al Qaeda vaheline arveteklaarimine. Päevakajalised konfliktid ärgitavad nalju looma (Ellis 2001, 2003) ja sel moel tekivad anekdoodid, mis viitavad eelkõige konfliktile, aga ka sellega kaasnevalt etnilistele gruppidele, kelle vahel konflikt tekkis. Päevapoliitiliste sündmuste kohta (terrorism, Euroopa Liidu laienemine jms) luuakse uusi anekdoote ka Eestis. Kui neis leidis viiteid etnilistele gruppidele, käsitleti neid etniliste anekdootidena:

Rahvamass. Naisterahvas pillab paki.

"Proua! Te kaotasite paki!"

"Allah akbar!"

(www.delfi.ee/jokes, 29.02.2004, 20:12)

Järgneva absurdianekdoodi variatsiooni „etnilisus“ (antud juhul juhuslikult rootslasestega seotud) on veelgi juhuslikum kui eelmisel näitel ja seetõttu ei võtnud me seda oma uurimuses

analüüsitava materjali hulka. Siin on otsustav anekdoodi (võimalik) algvariant, mis teisel juhul kuulub selgelt klassikaliste absurdianekdootide hulka:

Kaks laeva sõidavad. Üks vajub põhja ja teine oli ka rootsi oma.

(www.delfi.ee/jokes, 26.10.2003, 19:42)

2.5. Internet folkloorse materjali allikana

Anekdoodikogumine internetis muutub uurijale kasulikumaks ja isegi möödapääsmatuks, kui seal leiduvad kogumid täienevad. Internetihuumoril on jooni, mis puuduvad suuliselt levivatel anekdootidel (vt Ellis 2001): need võivad olla pikemad (nt nimekirjad kümnest põhjusest, miks õlu on parem kui naine), neis võib olla visuaalne komponent, mida suulise esituse korral kandis miimika ja žestikulatsioon ja mida nüüd antakse edasi graafiliste vahenditega (nt lahendus küsimusele tuleb alles siis, kui e-maili lõppu jõuda), jutustaja isikul ja tema esinemisel pole nii suurt tähtsust kui reaalse suhtluse käigus toimivas anekdoodirääkimises jne. Anekdootide uuenenud vorm, mille mõjust ei jää puutumata ka sisuline tasand, tekitab vajaduse uute kogumis- ja analüüsimeetodite järele.

Varsti pärast interneti loomist ja populaarseks muutumist sai sellest rikkalik materjali allikas ka folkloristide, etnoloogide, fraseoloogide, sotsioloogide ja teiste humanitaarteaduste esindajate jaoks. Uurimustes võeti interneti kui pidevalt täienevat ja dünaamilist allikat, kust saab vähese vaevaga huvitavat algmaterjali edasise süvaanalüüsi jaoks. Vähem leidub käsitlusi, milles tähelepanu all oleks omakorda internetiuurimused ise, mille eesmärgiks oleks teoreetilistele ja praktilistele probleemidele osutamine ja nende sõnastamine edasiste tööde jaoks. Algmaterjali kogumise allikana aktsepteeritakse interneti ilma reservatsioonideta, kuid edasist uurimust jätkatakse tavaliselt siiski konventsionaalsete meetodite ja valimitega. Tõsi on see, et internetis leiduv materjal on väga kirju, kiiresti kättesaadav, kuid ka laialivalgub ja häviv, mis võib põhjustada eesmärkide hajustumist. Samas on väär arvata, et teadusliku uurimistöökohaks pole internet piisavalt „tõsine“ koht. Tuleb tähelepanu pöörata kas või sellele, et internetikeskkonna eripära on loonud uusi suhtlusmudeleid (CMC ehk *computer mediated communication* on tänapäeval tugev uurimisvaldkond), mida peab uurima just internetis leiduva materjali põhjal (Smith 1991b; Baym 1993; Kirshenblatt-Gimblett 1996; Hine 2000).

Internetihuumori uurimine on üks võimalikest lähenemisnurkadest nimetatud praktilistele probleemidele. Seda enam, et huumor mängis olulist osa interneti praeguseks tohutu ulatuse saanud laienemisprotsessis. Kuigi internet loodi kitsale ringile asjakohase info edastamiseks, kasvas selle populaarsus kiiresti ja selle sisu muutus koos populaarsuse tõusuga meelelahutuslikumaks (Kirshenblatt-Kimblett 1996). Uute kommunikatsioonivõimaluste kasutamine on alati olnud osaliselt „mitteotstarbeline“, ajendades proovima, mida muud põnevat ja lõbusat tehnika abil teha saab. Näiteks 1989. aastal müüdi diskette anekdootide ja interaktiivsete pornograafiliste piltidega, mida võis vaadata personaalarvutis (hind 1 sent ühe nalja eest – tõeliselt hea tehing! – kiitis reklaam) (Smith 1991b). Ja huumor (ilmselt just seksi kõrval, nagu seda ilmekalt väljendab eelnev näide) on meelelahutuse esmane vorm.

Järgnevalt kirjeldan internetimaterjali kasutamisega seonduvaid probleeme, nt internetis leiduva materjali kogumist, arhiveerimist, hilisemat töötlemist jm. Et töö teemaks on eelkõige eesti etniline huumor ise, mitte selle kogumisega seotud probleemid, ei pretendeeri autor täieliku metodoloogilise raamistiku loomisele, vaid pigem osutab ettetulnud probleemidele, elektroonilise materjali nähtavatele eelistele ning võimalikele puudustele.

2.6. Staatiline ja dünaamiline materjal

Internetis leiduv materjal jaguneb sotsiaalse interaktsiooni võimaluste järgi kaheks: staatiline ja dünaamiline (Krikmann 2004). Anekdoote leidub nii staatilistel kui dünaamilistel internetilehekülgedel.

Staatilisel materjalil puudub interaktiivne reageerimisvõimalus. Staatiline sait on kumulatiivne ja seal leiduv materjal kasvab ühe inimese või piiratud grupi töö tulemusel. Sellelt leiduva materjali saab lihtsa kopeerimise abil andmebaasi sisestada ning selle protsessi juures pole põhimõtteliselt vaja kasutada abiprogramme. Küsitav on staatiliste saitide unikaalsus ja sisuline väärtuslikkus, sest sageli on näiteks naljalehekülgedel loodud vaid käe harjutuseks, et arvuti ja interneti võimalusi tundma õppida. Naljad võivad olla kopeeritud *in corpore* ilma omapoolse mõtestamiseta kellegi teise koduleheküljelt, võttes uurijalt võimaluse isegi valikupsühholoogiliste aspektide üle juurelda (Krikmann 1995). Greenhill (1987) on uurinud *xerox-lore*'i ja väidab, et vaatamata tehnoloogia paindumatusele leiavad inimesed viise loovuse rakendamiseks, varieerides sisu ja kohandades seda vastavalt oludele, kuid eesti staatilistelt saitidelt korjatud anekdoodimaterjal seda väidet ei toeta. Kui aga

tegemist on teiste saitidelt teadlikult valitud anekdootidega, on materjal väärtuslik: selle abil saab otsustada, millised anekdoodid tunduvad inimestele kopeerimisväärtetena, st vastavad n-ö hea anekdoodi kriteeriumidele.

Dünaamiline allikas on interaktiivne. Sellised on näiteks jututoa-tüüpi naljaportaamid, kuhu enamasti anonüümsed portaalielus osalejad saavad anekdoote (vt ka graafikuid eesti dünaamilisest anekdoodiportaalist www.delfi.ee/jokes, Laineste 2003a). Ka dünaamilistest saitidest jääb jälg, mida folkloristid materjalina edukalt kasutada saavad. Seal toimuv meenutab reaalselt vestlust (vt ka Ong 1988 uuest (teisesest) suulisusest; Reid 1995), mis toimub ilma uurijapoolsete piiranguteta ja on avatud hilisemale analüüsile. Uurijat huvitava info kogumine ja arhiveerimine dünaamilistelt saitidelt võtab vähem aega ja energiat, kui selleks rakendada spetsiaalseid programme. Eriti kui tegemist on aktiivselt kasutatava portaaliga, võib sinna lisanduda päevas kümneid või sadu uusi sissekandeid, mille käsitsi ülesotsimine ja kopeerimine võtaks liialt kaua aega. Selleks kirjutatakse skript, mis muudab potsessi n-ö „igavad“ etapid automaatseks – otsitakse üles nõutud portaali(de)lt viimasest korrast lisandunud kommentaarid, artiklid, naljad vms, kopeeritakse need andmebaasi koos vajaliku paratekstiga (nt saatja nimi, kuupäev, kellaeg, portaali aadress jms). Puudujäägina peab nimetama seda, et sageli puuduvad informandi isikuandmed, mis folkloori traditsioonilisel kogumisel enamasti väljauuritavad on. Materjali sisuline süstematiseerimine nõuab juba uurijapoolset sekkumist, kuid elektroonilisel kujul olevas andmebaasis on ka kategoriseerimist üsna lihtne teostada. Kui tegu on suurte andmehulkadega, võib siingi kasutada programmeerimise võimalusi ja nt grupeerida sarnased anekdoodid eelnevalt väiksematesse kogumitesse. PostgreSQL-il, mille abil majandatakse ka eesti kaasaegsete anekdootide andmebaasi, on veebipõhine kasutajaliides, mis päästab põhiliste operatsioonide tegemisel ka sql-käskude päheõppimisest; keerukamate funktsioonide teostamisel tuleb nende tundmine siiski kasuks.

2.7. Elektroonilise algmaterjali eelised

Internetist kogutud materjali elektrooniline kuju annab talle mõned eelised kirjaliku, paber kandjal oleva materjali ees (Paccagnella 1997). Muidugi võib ka paberile üleskirjutatud arhiivmaterjali muuta elektrooniliseks andmebaasiks, kuid see nõuab palju lisatööd. Igatahes saab elektroonilise materjali analüüsimisel kasutada kvantitatiivseid meetodeid, et iseloomustada suuremaid (ajalisi, ruumilisi) trende andmehulgas. Uurija võib käsitleda materjali

leviku statistikat ja esitada tulemused kaardil või analüüsida folkoorižanri „laineid“ pikemaajalises plaanis. Alati tuleb uurimuse kaalukusele kasuks kvalitatiivne analüüs, mille jaoks on olemas ka mõningaid elektroonilisi abivahendeid (kontentanalüüsi programmidest nt Intext, kompleksse materjali jaoks (multimeedia; visuaalne ja tekstiline materjal) nt Nvivo jt), kuid mille tavapärasemaks vahendiks on kvantitatiivse analüüsi põhjal välja valitud materjalilõikude süvaanalüüs. Paccagnella (1997) väidab, et CMC on valdkond, mis võib ületada kvalitatiivse-kvantitatiivse uurimismeetodi dihhotoomia ja aitab saada üle valehäbit nende eklektilisel kasutamisel.

Eesti internetihuumor väärib mitmel põhjusel erilist tähelepanu. Esiteks on seal leiduva materjali hulk, kui uurimisobjekt on valitud, mõõdukalt piiratud võrreldes ingliskeelse või venekeelse internetimaterjaliga. Selline hõlmavus annab hea ülevaate probleemist või huviobjektist ja võimaldab saavutada mitmekülgse ja peaaegu täieliku pildi materjali kohta. Näiteks võib huvipakkuva materjaliga lehekülgi pidevalt jälgida ja seda regulaarselt andmebaasi salvestada. Suuremaid ja olulisemaid andmekogumeid on raske mitte märgata; väiksemad saidid on teemade järgi kategoriseeritud eestiseses otsimootoris www.neti.ee.

2.8. Internetihuumor ja anekdoodipärimuse tulevik

Siinse uurimuse üheks objektiks on kaasajal internetis leiduvad naljad. Pärast 1992. aastal toimunud koolipärimuse kogumist pole suulises ringluses olevaid anekdoote kogutud. Novak ja Waldoks (1981) täheldavad, et naljade rääkimine hakkab kaotama populaarsust – võib-olla on nüüdseks saavutatud tõeline madalseis? Antud uurimuse kontekstis on see küsimus aktuaalne ja vajalik, sest suurem osa uurimuse materjalist koosneb just netinaljadest, mis sisuliselt võivad küll kattuda varasematel aastakümnetel räägitud anekdootidega, kui anekdootide rääkimine oli veel reaalne praktika, kuid mille kasutamisest praegu väljaspool virtuaalset leviala andmed puuduvad.

Kas anekdoote üldse räägitakse väljaspool interneti, kus neid on mugav ringlema lasta? Ellis (2001) uuris 11. septembri terrorirünnakust ajendatud huumorit ja leidis, et enamik nalju loodi ja lasti ringlusesse elektroonilises meedias ning internet jäigi nende põhiliseks levialaks. Eesti noorte ilmselt populaarseimas portaali www.rate.ee foorumis uurisin, milline on noorte huvi anekdootide vastu. Sain tulemuseks, et noored huvituvad anekdootide kirjutamisest ja lugemisest – vastuseks palvele kirja panna viimase aja lemmikanekdoot, saadeti kahe kuu jooksul ligi 100 vastust, mõnel päeval isegi kümneid korraga. Huvipakkuv oli ka ühe rate.ee

kasutaja ettepanek avalikus foorumis, mis soovitas teha portaali naljanurk (algataja antsz, 30.04.2003). Sellele järgnenud arvuka järelkaja analüüsist selgus, et 27 arvamuseavaldajast valdav enamik (24) pidas ettepanekut väga heaks mõtteks. Kahjuks otsustati, et naljanurga idee ei lähe kokku rate.ee ideoloogiaga; seal asuv naljanurk oleks vähemalt esialgu kindlasti väga aktiivne ja täienev sait, kust koguneks uut ja huvitavat materjali. Lisaks sellele oleks antud portaalil võimalik saada lisainformatsiooni kasutajate kohta (vanus, elukoht, enda iseloomustus jms), mida nt Delfi Naljaleht ei võimalda. Selliselt omandatud demograafilist infot tuleks aga igal juhul käsitleda kui tinglikku, sest teadmine, et www.rate.ee kasutaja nimega SugarBabe15 on ankeedis oma nimeks märkinud Helen, vanuseks 14 aastat ja ametiks õpilane, annab infot tema kui kübertegelase kohta, mitte aga tingimata tema kui reaalse isiku kohta. Internet võimaldab mängida identiteediga (Paccagnella 1997; Bechar 1994). Fenomenoloogilisest vaatepunktist on uurija jaoks reaalsem seesama SugarBabe15 ja tema „pärisnimi“ Helen kui inimene, kes tegelikult tegelaskuju taga seisab, ja sellisena tuleks teda ka uurida (vt ka Dégh 1994).

Kui palju, millal, kuidas ja milliseid anekdoote tegelikult räägitakse, tuleks välja selgitada kirjalike küsitluste või intervjuude käigus, mida peaks läbi viima võimalikult erinevate eagruppide seas. Võib oletada, et on olemas ealised erinevused anekdootide tundmises ja edasirääkimises (noored teavad peast vähem anekdoote kui vanemad inimesed).

2.8.1. Seriaalsest anekdoodist kui meediumi poolt mõjutatud anekdoodižanrist

Milline on folkloristika uurimisaine tänapäeval? Dégh (1994) rõhutab, et tekkivatele folkloorivormidele tuleb teaduslikku tähelepanu pöörata. Vanem traditsioon vajub unustusse, kuid see, mida muinasjutu/laulu/vanasõna vm abil väljendati, leiab endale uue kanali – näiteks reklaamikunst, film ja kogu popkultuur sisaldab folkloorielemente (Georges & Jones 1995; Roth 2003; Koven 2003). Traditsioonilise jutustava naljandi on juba ammu välja vahetanud kiirelt mõistetava puändiga anekdoot või keerdküsimus. Stiilipuhtaimaks näiteks on aga seriaalne anekdoot, mis eirab nalja objekti väljavahetamatuse reeglit, lubades endas sisalduvat lihtsat skripti omistada mis tahes rahvusele või muule inimrühmale.

Seriaalse anekdoodi teke on toimunud samaaegselt arvuti poolt vahendatud suhtluse levikuga. Traditsiooniliselt levivad anekdoodid inimeselt inimes(t)ele. Meeldejätmise on oluline, selleks peab tundma hästi spetsiifilisi skripte. Seevastu elektrooniliselt leviv anekdoot

levib saidilt saidile, postkastist postkasti. Anekdoodisaitides või -portaalides on võimalus saata anekdooti sõbrale, ja selle võimaluse kasutaja pääseb pingutusest seda ise edasi rääkida. Anekdootide edastamine ei toimu enam suusõnaliselt ja jutustaja ei saa seega enam sekkuda. Piisab ainult nupulevajutusest ja anekdoot ongi juba "edasi räägitud". Meeldejätmise pole vajalik, ja tekstis varieeruvadki enamasti vaid mõned sõnad, mis pigem raskendab kui lihtsustab seriaalsete naljade eristamist üksteisest ja seega ka nende reprodutseerimist. Anekdoodid on seega muutunud impersonaalseks ka levikuviisilt. Ühest küljest nõuabki see ju skriptide universaalsust, serialiseeritavust, ja seda suurema mõistetavuse huvides. Spetsiifilisi stereotüüpe kasutavad naljad ei leia enam nii suurt populaarsust. Ka edasine varieerumine on erinev: algvormi on palju keerulisem tuvastada, originaal ja edasised koopiad on kõik üheväärsed. Vahendajad ei saa vormiliselt midagi muuta, kui muutus juba toimub, siis näiteks tegelasevalikus, kuid selle muudatuse tegemine peab olema (arvutis) lihtsalt teostatav. Info, mis on pakitud kiirelt haaratavasse ja mõistetavasse vormi, on tänapäeval hästiminev kaup. Seriaalne nali vastab nendele nõuetele nagu mis tahes teine mõistetaval viisil kategoriseeritud massiivne infohulk. Pärast esimest rida kuulaja juba teab, millest on jutt. Ta tunneb ära vormi ja juba ainuüksi see võib äratundmisrõõmu valmistada. Ka opositsioon (enamasti juhm – tark), millele seriaalne anekdoot üles on ehitatud, on kergelt ja kiiresti kättesaadav.

2.9. Meetod

Daviese puhtalt kvalitatiivne lähenemine paistab silma arvandmete vähesuse poolest, kuid seda asendavad hiilgavad taustteadmised kõnealuste rahvuste kultuuri, ajaloo ja sotsiaalsete suhete kohta. Käesolev uurimus rõhub seevastu pigem piiratud materjalihulga põhjalikule kvantitatiivsele ja osalt ka (Daviese eeskuju järgides) kvalitatiivsele võrdlevale analüüsile. Kvantitatiivne analüüs võimaldab kergesti ja kiiresti korrastada suuri ainehulki ning avastada neis peituvaid statistilisi seaduspärasusi. Pärast etniliste anekdootide eristamist ülejäänutest analüüsiti anekdoote tegelaste ja teemade kaupa üksikperioodide lõikes ja läbi kogu vaadeldava ajavahemiku “summaarselt”. Tegelaste populaarsuse muutumise statistilist olulisust eri ajaperioodidel analüüsiti *Statistica* osakaalude võrdlust teostava programmiga. Jälgiti ka anekdootitüüpide korduvust läbi kahe viimase ajaperioodi. Kui etniliste anekdootide põhitrendid nt tegelaste populaarsuse kohta olid leitud, sai tekkinud küsimuste hulgast valida välja uurimuse seisukohalt relevantsemad ning neid siis kvalitatiivsete

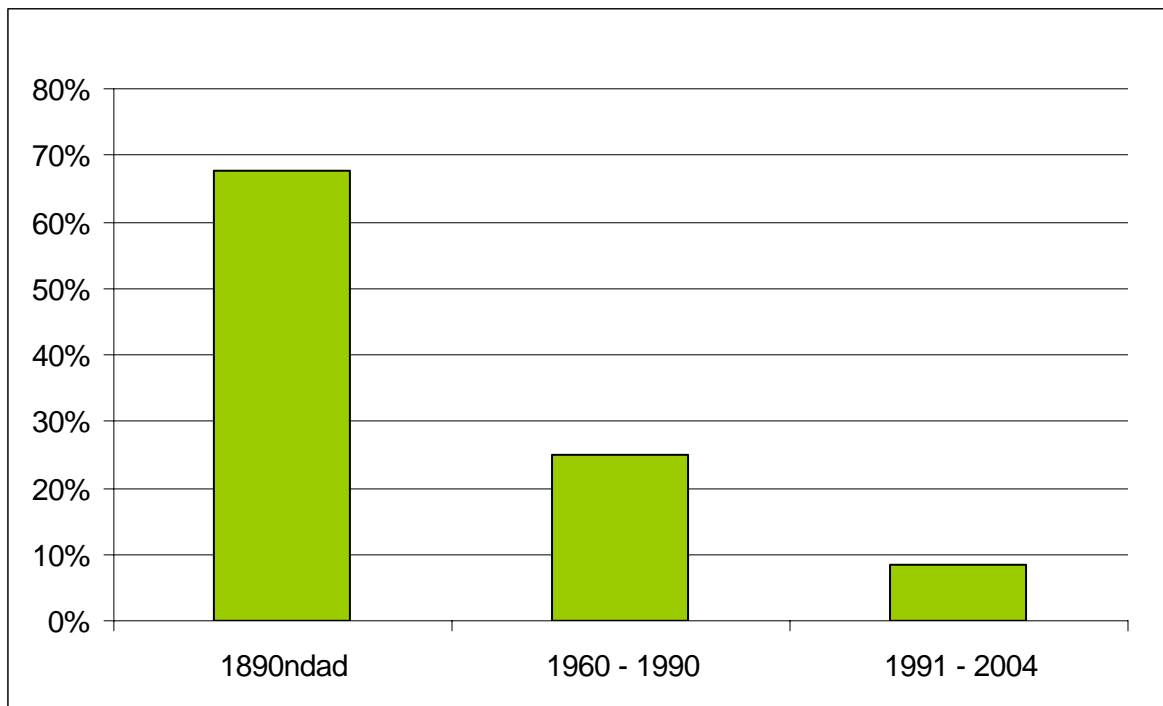
meetoditega, sügavuti käsitleda. Enamasti piirdub naljade ajaloolis-kultuuriline analüüs eesti ainega, kuid puhuti on võetud eeskju ka Daviese võrdlev-kultuurilisest lähenemisest.

3. Ülevaade eesti etnilisest huumorist läbi sajandi (1890 – 2004)

On selge, et selle aja jooksul on naljades toimunud muudatusi. Pika, narratiivse, minevikus toimuva, mitmeplaanilise ja õpetliku naljandi asendas lühike, vähe varieeruva sõnastusega, tabava puändiga anekdoot (Oring 1992). Kõige olulisemaks erinevuseks nende kahe naljakihi vahel peab Oring puändi olemasolu uuemas anekdoodis. Vormilisi muutusi on üsna lihtne märgata ja kirjeldada, kuid sisulise poole pealt pole nii pikka ajaperioodi hõlmavaid muutuseid uuritud. Kõige lähemalt on selle teemaga tegelenud Davies (1999), kaardistades Euroopa vanimat naljatraditsiooni ligi kolme sajandi vältel – nimelt nalju, mida inglased on rääkinud ja räägivad waleslaste kohta. Kuid siingi piirdub ta ühe tegelaskujuga inglaste repertuaaris.

3.1. Üldtendentsid

Kõigepealt kaardistati üldtendentsid kogu anekdoodimaterjali sees, et näha, kas etnilise nalja osakaal eesti naljandites ja anekdootides on viimase saja aasta kestel püsinud enam-vähem samana või muutunud, ja kui, siis millises suunas. Selleks arvutasime etnilist nalja esindavate tekstide suhtelised sagedused kõigis kolmes tekstihulgas, mida meil on kasutatud erinevate perioodide ainst võetud proovitükkidena. Tulemused on toodud joonisel 1. Vaatamata eespool (vt lk 14 – 16) toodud reservatsioonidele nende proovitükkide statistiliselt korrektse võrreldavuse suhtes, samuti etnilise aspekti sagedasele põimumisele sotsiaalsete, poliitiliste jm aspektidega, on nähtuv üldtendents tugev ja selge: etnilise nalja osakaal eesti naljarepertuaaris on viimase sajandi kestel pidevalt vähenenud.

Joonis 1. Eesti etniliste naljade osakaal kolme perioodi lõikes.

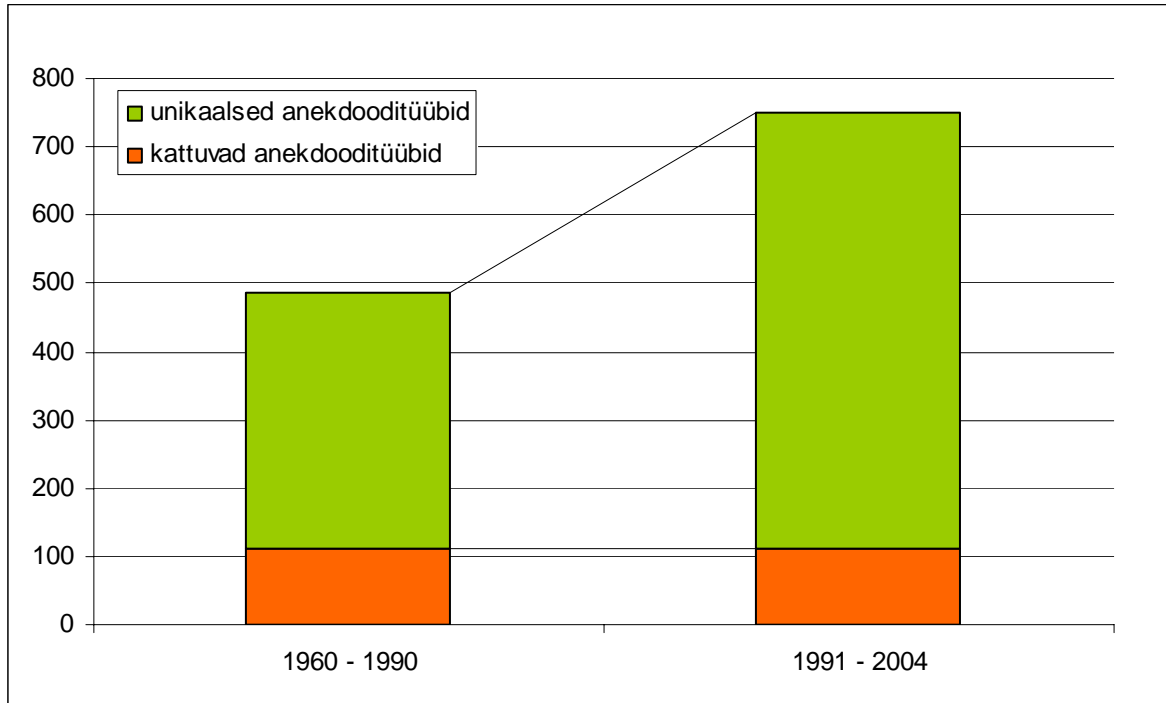
Miks etniliste anekdootide osakaal väheneb? 19. sajandi inimene elas suletud väikeses kogukonnas, kelle jaoks „teine“ tähistaski kõiki, kes ei kuulunud tema enda piiratud maailma. Postmodernses ühiskonnas on need piirid lükatud nii kaugele kui võimalik. Suhtlus teiste rahvustega toob esile pigem inimestevahelisi sarnasusi kui erinevusi. Etniline märgistamine muutub vähemtähtsaks ka anekdootides, selle asemel kasutatakse lihtsalt soolist (mees/naine, nimi) määratlust. Põhjalikus uurimuses soome vellerismidest (Järviö-Nieminen 1959), mis katab ajavahemiku 1880 – 1955, võib näha sama tendentsi. Etnilisi nimetusi jääb aja möödudes vähemaks ja sellest tähtsamaks saab elukutse või lihtsalt sooline määratlus (1959: 108 – 109).

Etniliste anekdootide vähenemist võib analüüsida kui üht nähtust suurema (oletatava) trendi sees, pidades silmas üldise anekdoodirääkimise vähenemise hüpoteesi. Nimelt on mõned uurijad täheldanud anekdootide vähenemist postsotsialistlikes maades. Ida-Euroopa riigid, kes veel kümnekond aastat tagasi olid ülejäänud Euroopast ära lõigatud ja kuulunud, kes rohkem ja kes vähem, sotsialistlike maade hulka, on kogenud koos saavutatud iseseisvusega ka muutust anekdootide teemades, hulgas, populaarsuses jm. Sellel teemal pole siiani arutlusi avaldatud, nii et lähtehüpotees toetub pigem muljele endiste idabloki riikide kaasaegsest anekdoodiloomest kui järeldustele, mis oleks tehtud põhjalike uuringute tulemusel. Ilmari Susiluoto (2000) väidab, et osas postsotsialistlikest maadest (nt Poolas) on

anekdoodikultuur hääbunud, samas kui Venemaal õitseb see üha võimsalt edasi. Teemad on siiski muutunud ka seal, pilkealusteks on saanud põhiliselt nn uusrikkad (*новые русские*) ja kuna demokraatlikud protsessid Venes on pidurdunud ning (eriti Putini valitsemisajal) nähtub totalitarismi juurde naasmise ilminguid, siis on jätkuvalt säilinud soodne pinnas ka poliitilise huumori jätkumiseks (Šmeljova & Šmeljov 2002). Luoma (2000) väidab, tõsi küll, et venelased meenutavad küsimise peale küll vanu staažikaid nalju, kuid ei oska rääkida ühtegi uut anekdooti kaasaegsete sündmuste, uute naljaobjektide vm kohta, mis võiks põhimõtteliselt viidata ka anekdooditraditsiooni allakäigule Venemaal. Poola ja Ungari anekdoodiuurijad nendivad, et poliitiliste naljade hulk on drastiliselt vähenenud ja neid kuuleb ainult valimiste ajal, ning ülejäänud anekdoote (etnilisi, seksuaalseid vm) räägitakse seltskonnas vähe, kuigi trükitud nalju ja netinalju on ehk rohkemgi kui enne (isiklik vestlus Brzozovska ja Ujllakiga 2004). Ka Davies (1998: 83) on möödaminnes täheldanud, et Ida-Euroopas lõpetati anekdoodirääkimine pärast sõnavabaduse kättevõitmist, kuigi ta seda väidet pikemalt ei tõesta. Seda ongi väga keeruline tõestada, sest sõnavabadusega kaasnes (vähemalt Eestis) kogu meedia (ajalehtede, interneti jm) ekspansiooniline laienemine. Mida rohkem on inimestel võimalust end piiramatult ja kui vaja anonüümselt väljendada, seda suurem on kõiksuguste väljundite hulk, sealhulgas ka anekdootide oma. See ei ütle samas eriti midagi reaalse anekdoodirääkimise intensiivsuse kohta, mida Davies oma väites ilmselt silmas pidas. Teiste Ida-Euroopa uurijate intuiitvused tähelepanekud annavad alust oletada, et selline vähenemise tendents võib tõesti aset leida. See võiks olla lähtepunktiks põhjalikumale uurimusele, mis püüaks objektiivselt kirjeldada anekdoodipärimuse staatust iseseisvumisjärgses Eestis. Siin ei piisa netinaljade uurimisest; informatiivseid vastuseid annaks küsitlus Eesti elanike (eriti noorte) seas, mis uuriks praegusel hetkel populaarseid anekdoote ja anekdooditegelasi ning nende rääkimise/kuulmise (või ka lugemise) sagedust. Aktiivne elus traditsioon eeldab, et inimesed tõesti teavad ja räägivad nalju, mitte ei loe neid lehesabast või kogumikust.

Analüüsi ka anekdootide korduvust kahe viimase perioodi lõikes. Naljandite (esimene periood Eiseni raamatute näitel) ja ülejäänud anekdoodimaterjali tüpoloogiline ühisosa hilisemate perioodide ainega oli nii kaduvväike, et see jäeti vaatlusest välja. Nõukogudeperioodi naljade ja iseseisvumisejärgse perioodi naljade vahel võinuks oodata mõningast kattuvust, selleks kõrvutati kahe perioodi anekdoodid. Võrreldi esiteks mõlema ajaperioodi kogu materjali (551 teksti nõukogudeaegsetes ja 1478 teksti netinaljades) ning seejärel vaid anekdooditüüpe (487 tüüpi nõukogudeaegsetes ja 749 tüüpi netinaljades). Tekstidest kattus 14%, tüüpidest 6%. Et ainult nõukogudeaegsete naljade materjal oli (eelkõige materjali avaldamisviisi tõttu) väga vähe kordusi – nagu juba mainitud, oli 1960. – 1990. aastate

materjalis vaid 4% koopiaid, samas kui netinaljades küündis koopiaid osakaal 49%-ni – , annab tegelikust naljade kattuvusest kahe perioodi vahel õigema pildi anekdooditüüpide võrdlus (joonis 2).

Joonis 2. Eesti anekdooditüüpide kattuvus kahe perioodi lõikes (1960 – 1990 ja 1991 – 2004).

Võib arvata, et kahes perioodis korduvaid anekdoote võiks leida rohkem, kui valimit suurendada, aga praegunegi valim on piisavalt mahukas, et selle põhjal tehtavad järeldused omaksid ökoloogilist valiidsust. Suhtarv jääks siiski samaks, olles ootamatult väike ja viidates anekdooditraditsiooni jätkuvale uuenemisele ja tugevusele. Huvitav oleks lisaks vaadata seda, kui palju kattuvatest anekdootidest on viimase 15 aasta jooksul kaotanud etnilise määratluse. Suur osa mitte-etnilist huumorit pole veel tüüpideks jaotatud, seetõttu võib vaid oletada (joonis 1 põhjal), et selliseid anekdoote tuleb materjalis kindlasti ette.

Millised anekdoodid kordusid universaalsetena nii teises kui kolmandas perioodis, kas on neil mingi omadus, mis neid periooditundlikest anekdootidest eristab? Korduvad anekdoodid võib jagada tinglikult kaheks: ühed, mis korduvad „uuenenuna“ ehk teise tegelasega (on seega juba osalt uued, ja võiks isegi argumenteerida, kas need üldse kuuluvad korduvate anekdootide hulka), ning teised, mida on läbi aastate räägitud samade tegelastega.

Korduvatest naljadest oli objekt aja jooksul muutunud vaid vähestel. Kuigi anekdooditegelaste sagedusjaotus nõukogudeaegsetes ja hilisemais anekdootides on erinev (vt punkt

4.3), siis tundub, et see muutus toimub eelkõige tänu uute anakdootide (ja koos nendega uute tegelaste) lisandumisele ning vanu räägitakse enamasti juba tuntud tegelastega edasi. Kahe perioodi vältel levinud naljadest (112 tüüpi) vaid 31 teksti (28%) on nüüd tuntud kas osaliselt või täielikult teis(t)e tegelas(t)ega. Kuigi on võimatu taastada, milline on anekdoodi originaalkeel või -kuju, võib intuitiivselt aimata, et osa anekdootidest on pärast iseseisvumist „tagasi tõlgitud“. Vene ajal levisid need kohandatud kujul, hiljem avastati, et mujal maailmas räägitakse samu nalju teiste tegelastega, ja jagati oma avastust ka teistega (nt mõnel netileheküljel). Mõnest vene ajal kohandatud naljast sai naljavaene pseudoetniline anekdoot ja hilisem tegelasevahetus muutis anekdoodi paremaks. Näiteks järgmine anekdoot toimib kõige õigemini, kui tegelaseks on sakslane (vihjates sakslase hoolimatusele ja sõjakusele ning võib-olla ka oskamatusele inglise keelt rääkida):

Sakslane naaseb safarilt & pajatab: "Oli vast vahva jaht! Loomi kui muda, ole aga mees ning anna vaid tina! Kui kolmanda päeva õhtul saagi kokku lugesin, sain tervelt 12 antiloopt, 7 sebrat, 3 lõvi ja 17 notmiid. Need viimased, olid tõsi küll, liiga kerge saak ja juba esimese poole päevaga sai mul neist villand." Kaaslased küsima, mis imeloomad need notmiid on. Sakslane seletab, et sibasid tagajalgadel nobedalt võsa vahel ringi, ise kiitsakad ja mustad, vehivad esijäsemetega ja häälitsevad pidevalt "Not me, not me!"

(Meie naljaraamat (<http://www.zzz.ee/joke/>), 12.05.1998, 19:20)

Vene ajal oli nalja objektiks (muidu tüüpiline juhmi-naljade tegelane) tšuktš, mis teeb sellest anekdoodist tavalise juhmi-skriptiga nalja ja võimaldab kuulajal asendada sõjakuse-skript tšuktšile kohasema jahimehe-skriptiga.

Ilma tegelasevahetuseta kordusid eesti materjalis anekdoodid, kus tegelaseks oli šotlane või grusiin. Eriti šotlase puhul ei võimalda kindlakskujunenud stereotüübid rahvust muuta. On huvitav märkida, et kuigi šotlase ja gabrovlane anekdoodiskriptid rahvusvahelises aines on sarnased, pole eesti aines näha nende gruppide vaheldumist sama süžee teisendites. Hüperseksuaalsuse poolest pääseb grusiinlasele kõige lähemale prantslane, kuid jääb siiski vist eesti anekdoodirääkijate meelest liiga lahjaks vahetusvariandiks. Endistes juudianekdootides kasutatakse pärast uuenduskuuri uusvenelase tegelaskuju, mis mõnedel juhtudel on üsna sobilik (vrd aga Draitser 1998: 36, kus uusvenelase-anekdootide prototüübiks nimetatakse grusiini).

Anekdootidesse, kus toimub tegelase vahetus, valitakse netinaljades tegelasi kultuuriliselt, geograafiliselt või ajalooliselt aina kaugemate rahvuste hulgast: näiteks tšuktši (kui nõukoguse ajal vähemalt vaimselt ja materiaalselt lähedal asuva vennasrahvuse) asemele tuli anekdooti eskimo, rootslane, indiaanlane, inglane või sakslane; eestlase asemel itaallane või prantslane, juudi asemel venelane, ameeriklane või neeger. Laenatud anekdootidegelase eksootiline päritolu püüti tõlkimisel säilitada. Mõnda vahetust on üsna raske ettegi kujutada, ometi on tavaliselt leitud õige ja sobiv skript. Nii on järgmises näites vahetatud varasem tegelane juut mustanahalise vastu):

Tahtis kord mustanahaline poiss proovida, et kuidas oleks olla valgenahaline. Võttis siis seesama poiss kriidi (tal nimelt tekkis see mõte koolis olles) ja tegi oma näo valgeks. Kui õpetaja seda nägi, sai ta kõvasti riielda, et mis lollused need olgu ja saatis poisi koolist minema. Poiss läks koju ja nagu ema ja isa teda nägid, kukkusid kohe riidlema ja saatsid nägu pesema ja siis lolluste tegemiste eest karistuseks õhtuni oma tuppa.

"Kurat küll. Ma olen alles veerand tundi valge olnud ja juba ma vihkan musti," mõtles vaid poiss selle peale.

(www.delfi.ee/jokes, 1.03.2001, 23:39)

Varasem variant juudist tegelasega oli järgmine:

Juudipoiss tuleb koju ja räägib vanaisale, et neil oli koolis ankeet. Kõik tuli kirja panna, ka rahvus.

"Noh, ja mis sa kirjutasid?" küsib vanaisa.

"Ma kirjutasin, et venelane."

Vanaisa vihastab hullupööra. Selline jõmpsikas häbeneb oma iidset rahvust ja poeb venelaste hulka. Annab poisile kõva keretäie. Siis tuleb ema koju ja kuuleb, milles asi. Poiss saab teise kõva keretäie. Isa tuleb koju, kuuleb, milles asi ja võtab kohe püksirihma.

Poiss on väga õnnetu ja mõtleb:

"No oli mul tarvis seda kirjutada. Alles paar tundi venelane ja juba kolme juudi käest peksa saanud."

(Jüri Viikberg, Anekdoodiraamat, lk 46)

Kindlamalt väljakujunenud vahetustendentsi (nt juut ainult uusvenelaseks) märgata polnud. Kui vahetus esines, siis muutus tegelane ka hilisemas perioodis mitmeid kordi. Üks suurima alternatiivtegelaste hulgaga anekdoot oli alljärgnev:

Inglasest daam sõidab koos oma tütreaga rongis, vastas pingil istuvad prantslasest ja itaallasest härrasmehed. Tuleb tunnel ja äkki on vagun pime. Kostub musitamist ja kõva laks. Kui rong tunnelist väljub ja valgeks läheb, on kõik jälle oma kohal.

Tütar mõtleb: "Kumb mind suudles, itaallane või prantslane?"

Ema mõtleb: "Küll mu tütar on ikka tubli, ei lase ikka igäüht käperdada, vaid virutab vastu."

Prantslane mõtleb: "Kurat, kes mulle kõrvakiilu andis?"

Itaallane mõtleb: "Kui järgmine tunnel tuleb, suudlen veel tütrekest ja annan prantslasele järgmise litaka."

(www.delfi.ee/jokes, 31.01.2001, 09:46)

Sama anekdoodi tegelaskomplektiks olid veel inglane, sakslane ja prantslane; austerlane, sakslane ja prantslane; armeenlane, venelane ja eestlane (kavaluse väljamõtleva rollis esinesid siis lisaks itaallasele veel prantslane ja eestlane).

Kokkuvõttes võib öelda, et naljade kattuvus oli oodatust väiksem ning see viitab tugevale ja uuenevale kaasaegsele anekdooditraditsioonile.

3.2. Nalja tegelased läbi aastate: omakandi meestest neegriteni

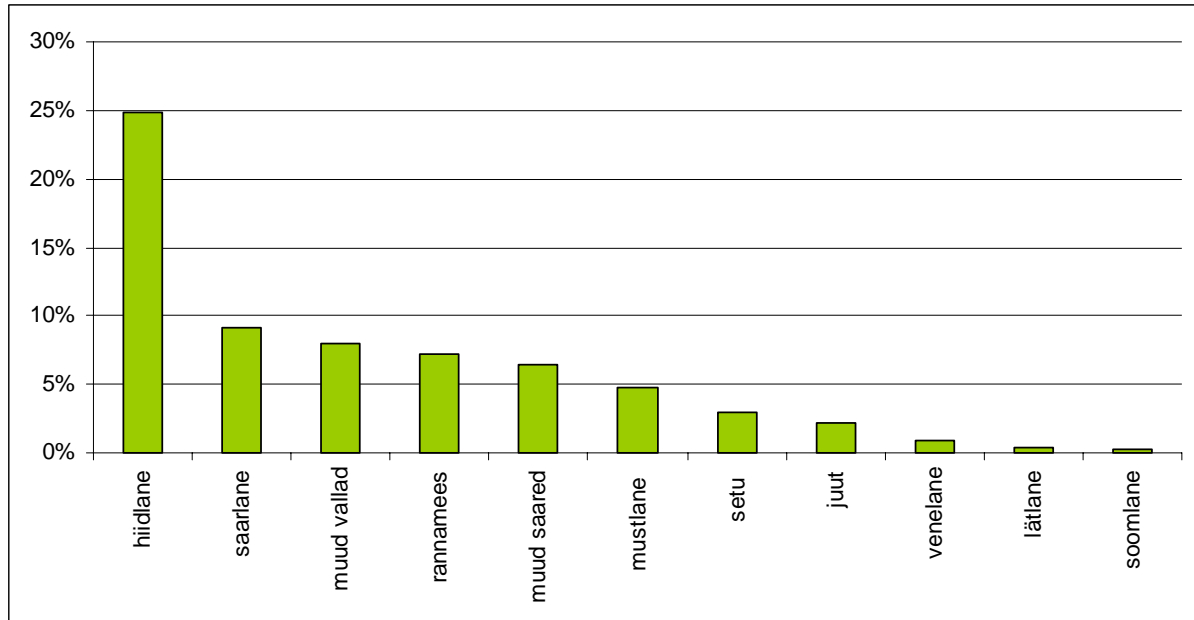
Käesolev ülevaade eesti etnilistest naljadest tegeleb kõige põhjalikumalt anekdooditegelaste muutumisega läbi sajandi. Töös kasutatud kolm valimit annavad kõneka ülevaate etniliste (pilkeobjektide, pilkajate vm rolle täitvate) tegelaste muutumisest eesti etnilistes naljades viimase saja aasta jooksul. Söandan arvata, et etniliste tegelaste endi sagedusvahekordade analüüs on parim sisendpunkt alustamaks etniliste naljade kvantitatiivset analüüsi, millesse hiljem kaasata ka süvendavat kvalitatiivset problemaatikat. See väldib muuhulgas ka ühe ja sama jutu (tüübi või teksti) liigitumise üheaegselt mitmesse eri kategooriasse, nagu paratamatult juhtuks nt temaatilise vm sisuplaanile orienteeritud või siis

struktuurilise lähenemise korral – seda liiati olukorras, kus eesti allikad pakuvad üldiselt väga vähe kontekstuaalset teavet asjaomaste naljade kohta.

Naljaobjekti valiku taga on sotsiaalsed ja ühiskondlikud mõjurid, mis määravad „oma“ ja „võõra“ vastanduse(d), mis olenevad ka sellest, kui avatud ühiskonnaga on tegu. „Oma“ ja „võõra“ opositsiooni tekitamise sotsiaalpsühholoogiline funktsioon on peamiselt „oma“ (etnilise vm) rühma identifitseerimine, mitte nt vastuhakk mingitele konkreetsetele „väljastpoolt“ lähtuvatele agressiivsetele aktsioonidele. Seega võiks seda üldtõika püüda kohandada naljadele ning oletada, et iga grupi jaoks sobib mis iganes teine etniline grupp, et talle siis külge pookida tüüpilised rumala anekdoodikangelase omadused. Kuid valikut juhivad siiski mitmed üsna selged reeglid, kuna näiteks kanadalaste, austraallaste või kas või waleslaste kohta pole Eestis anekdoote. Naljad otsivad objekti, keda tuntakse nalja kodumaal pealiskaudselt ja kes äratav rääkijates emotsioone. Draitser (1998) väidab, et suurim solvang on mingi rahvuse kohta käivate naljade puudumine, eriti kui geograafilise läheduse järgi otsustades peaks mingi reaalne suhe kahe rahvuse vahel olema. Nalja objekti valikut mõjutab siis oma/võõra vastandus, mis omakorda omistatakse vastavalt etnilise grupi sotsiaalse maailma horisondile – sajand tagasi oli piirkond, kust otsiti ja leiti nalja objekte, väga ahas; tänapäeval seevastu aina laienev.

Kas rahvuslike naljade pärimuses on säilinud piirkondlik eripära, arvestades, et tänapäeva inimese maailm on avaram ja kommunikatsioonivõimalused suurenenud? Skriptid olid varemgi sarnased ja nende universaalsust võib näha ka tänapäeva anekdootides. Näiteks: kuigi eestlastel puuduvad täielikult anekdoodid newfoundlandlaste kohta (kes on kanadalaste põhiline pilkeobjekt), võib kattuvaid skripte leida eesti ja kanada materjali vahel küll. Skriptide kattuvus on tingitud sellest, et nn *newfies* on Kanadas tüüpilised tegelased rumalust pilkavates naljades, ja need ongi sageli üsna universaalsed. Seda võib öelda muidugi nii rumala- kui kavala-naljandite kohta üldiselt: need ongi väga universaalsed mitte ainult etniliste naljade baaskonstruktsioonis, vaid ka muuteemalistes naljades. Raske on leida nalja, kus ühte neist universaalidest ei esineks. Varasemas materjalis on eestlasel vaid kitsas ring etnilisi gruppe, kelle kohta nalja tehakse; enamasti on nalja objektiks oma maa perifeerlased (saarte elanikud, setud jm). Kuid vanu naljandeid, millel on sama skript, võib leida Eestist Lõuna-Euroopani, sekka ka Indiast või Ameerikast vm. Siiski, nalja objekt on alati kohandatud kellekski lähedaseks. Kas see tendents on säilinud, ja kui, siis millisel kujul? Selleks käsitleme eesti naljade etniliste tegelaste varieerumist 1890ndatest tänase päevani kolme suurema perioodi vältel: Eiseni kogudes aastatest 1890, nõukogudeaegsetes naljades aastatel 1960 – 1990, ja internetinaljades aastatel 1991 – 2004.

Eiseni „Rahva Nalja“ viies kogus leidub suur hulk etnilisi gruppe pilavaid naljandeid, kuid nende varieeruvus on seejuures väga minimaalne. Ülevaatliku pildi annab etniliste anekdootide suhteline arv peamiste tegelaskujude kaupa (joonis 3):

Joonis 3. Eesti etniliste naljade tegelased 1890ndatel.

Märkus: „Muud vallad“ tähistab Tartu, Peipsi, Harju, Pärnu ja Võru kandist pärit anekdooditegelasi, kellest igäihe kohta oli nalju vähem kui 2%. „Muud saared“ tähistab Muhu ja Kihnu saarelt pärit anekdooditegelasi. Vanema naljandi (põhiliselt saksa rahvusest) mõistnikud ja (sageli saksa rahvusest) pastorid on sellest analüüsist välja jäetud.

Eiseni raamatutes leiduv aines näitab järgmisi tendentse:

- (1) etniliste tegelaste hulk üldse on üpris piiratud;
- (2) domineerivaimad tegelased on Eesti äärealade, eriti saarte elanikud (see, et hiidlased on esindatud nii võimsalt, võib sõltuda Eiseni isiklikest eelistustest, kuid setude suhteliselt nõrk esindatus tuleneb ilmselt setu aine vähesest kogutusest tollal üldse või/ ja sealsete saatjate vähesusest Eiseni korrespondentide hulgas; vrd Krikmann 2003: 176, mis on tehtud kogu ERA kartoteegis 1960ndate alul leiduva aine põhjal ja kus sagedusvahekorrad näivad mõneti teistsugustena);
- (3) “perifeerlastele” järgnevad teised rahvad, kes elasid eestlaste alal – mustlased ja juudid;
- (4) üsna nõrgalt on esindatud eestlaste naaberrahvad – venelased, lätlased ja soomlased.

Vanemas naljandis eelistatakse pilada kõige lähedasemaid etnilisi gruppe, kes võib-olla „välismaalase“ jaoks ülejäänud rahvusest selgelt ei eristugi. Kõige lähemal nalja rääkijale on tema hõimlased, samal maal elavad, kuid murde, välimuse, usu, riietuse, kommete vm poolest eristuvad grupid. Esmatähtsa eristuse hõimlaste vahel loovad murded. Keelekasutust pannakse koheselt tähele ja selle põhjal tekib ettekujutus inimese etnilisest kuuluvusest. See riivab kõrva, tekitab kõneainet, raskendab vastastikust mõistmist ja loob sellega aluse koomilisteks situatsioonideks. Oma murret peetakse seejuures muidugi kõige õigemaks ja kaunimaks.

Vanemates naljandites leidub ka selliseid, mis pilkavad kadakasakslikku peenutsemist või puudulikku vene keele oskust, kuid reeglina on neis tegelasteks eestlased, ja võõrkeelte kui selliste üle nalja ei tehta. See nali on pigem sakstele lipitsevate eestlaste kulul. Vähemoluliste teemadena võib nimetada usku, välimust ja riietust. Usk on etnilise rühma markeriks olnud eesti luterlaste ja õigeusklike (nt setude) vahelises vastandumises. Harjumuspärasest erinev välimus (tõmmum nahavärv, väike kasv vms) on eesti etnilist nalja motiveerinud vaid vähesel määral.

Kõige produktiivsemalt on traditsioonilist humoristlikku folkloori Hiiumaa, Saaremaa ja rannikualade asukate kohta, nendele järgnevad ülejäänud saared (peamiselt Muhu ja Kihnu). Nimetatud gruppe pilavate naljandite autoriteks olid nii võõrad kui ka omad – seal leidub palju kohalikke ilmekaid kirjeldusi ka väiksemate piirkonnasiseste kogukondade (kihelkondade, valdade, nulkade, külade) kohta. Ka Võru-, Tartu-, Harju- ja Virumaa meestest leidub nalju, kuid neid pole nii palju, et suudaksid võistelda perifeerlastega. Kõige kahvatum mulje jääb Kesk-Eestist ja Järvamaast. Nagu üldisemaltki, nii ka naljandis on perifeeriad (temaatika või folklooriala tasandil) “huvitavad” ja “eredad”, südamaa seevastu märksa “igavam” ja “tuhmim”.

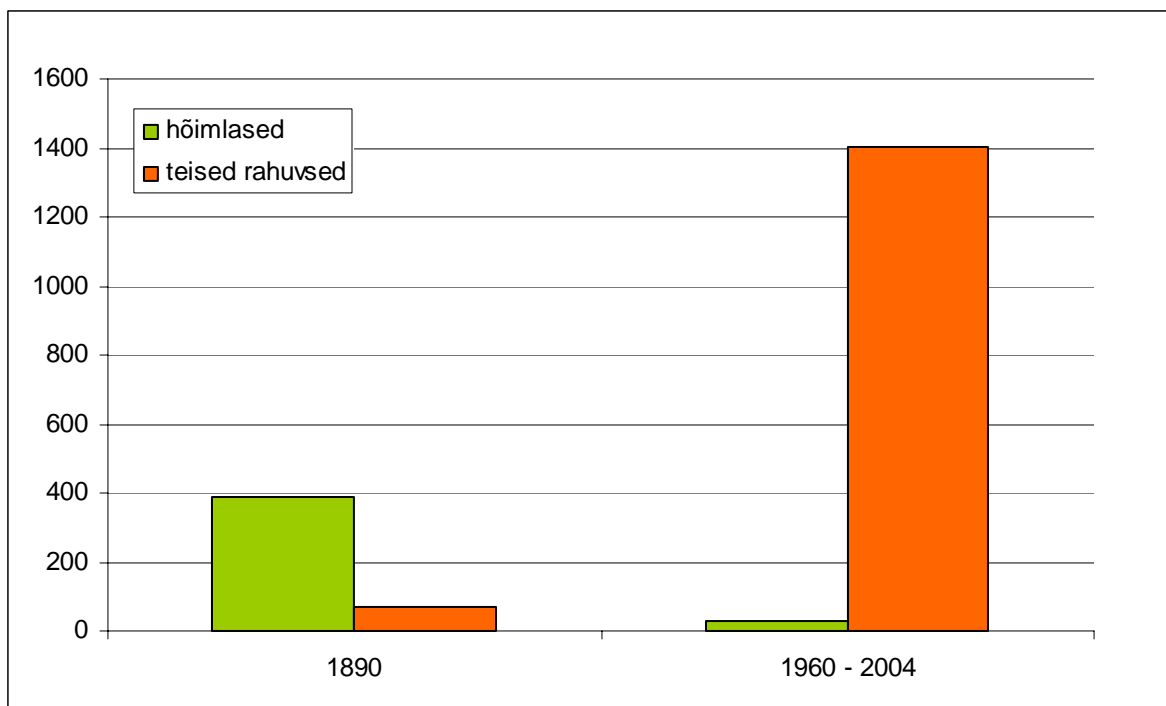
Ainukesed välismaalased, keda naljandites pilati, olid juudid ja mustlased, harvemini ka soomlased, lätlased või venelased. Juudid ja mustlased olid sel ajal põhilised rändajad, kellega eestlased oma maal kokku puutusid, s.o tänapäeva mõistes võiks neid ehk kutsuda immigrantideks, kuigi Eesti ei olnud neile ainuke või põhiline elupaik. Mustlaste “ontoloogilised” põhikvaliteedid, mis ilmselt ka naljandeid inspireerinud, olid, et nad:

- (1) pidevalt rändasid;
- (2) olid suured hobuseparisnikud (st vahetasid kogu aeg hobuseid ja kaldusid seda tegema ebaausate trikkidega);
- (3) kaldusid varastama;
- (4) käisid pidevalt peresid mööda ja “maarusid”, st mangusid, kerjasid;

(5) (eriti naised) tegelesid ennustamisega.

Juutide kohta käibivad skriptid olid ka naljandites üsna mitmeplaanelised (vrd juudihuumori skriptidest kaasaegsetes (juudi)anekdootides nt Raskin 1985), viidates juudile kui arale ja tehnikat mittetundvale tobule, kuid samas ka kui hea ütlemise ja kavala tegutsemisega tegelasele.

Eesti etniliste naljade objektid jagatuna kahte kategooriasse – hõimlased/eestlased ja teised rahvused – näitavad läbi aastate selget kasvutendentsi just teiste rahvuste kohta käivate anekdootide osas (joonis 4).

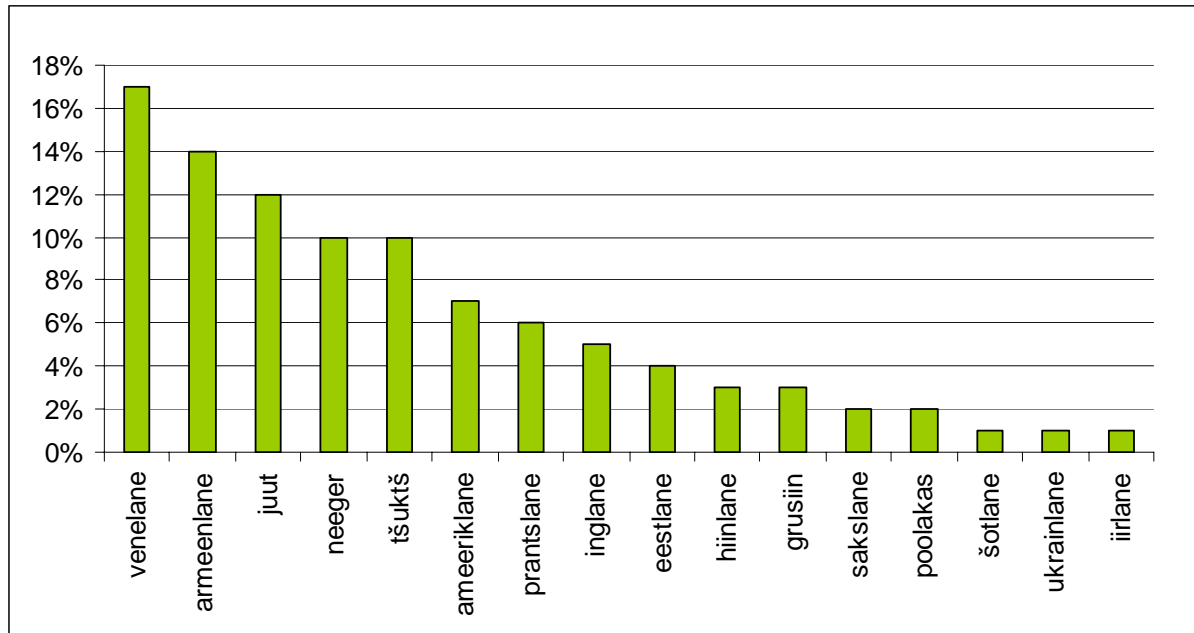
Joonis 4. Hõimlased ja teised rahvused eesti etnilistes naljades.

Märkus: Hõimlasteks on loetud hiidlased, saarlased, muhulased, kihnlased, rannamehed, mulgid, setud ja ka vähem sagedased tartlased ning viru-, harju- ja võrumaalased. Teiste rahvuste esindajateks on loetud vaid need rahvused, kes ka Eiseni kogudes esinesid, s.o juudid ja mustlased ning harvem esinevad venelased, soomlased, lätlased. Kui lisada viimasesse kategooriasse kõik tänapäeval esinevad anekdootid teiste rahvuste kohta, oleks erinevus vaadeldud perioodide vahel veelgi suurem.

Joonis 4 näitab selgelt, kui suur muutus leidis aset eesti etnilises naljatradiitsioonis 20. sajandi algupoole jooksul (muutus algas ehk juba sajandi algukümnendel, kindlasti mitte alles 1960ndatel). Keelelised, usulised ja muudki erinevused Eesti elanike seas on tänapäevalgi märgatavad, kuid need ei kvalifitseeru sobivaks materjaliks etniliste naljade tarvis.

Eesti etniliste naljade “võõras” või “teine” on nüüdsest peale valdavalt mitte-eestlane, ja meid huvitab järgnevalt, kes olid need „teised“ nõukogude anekdootides ja netinaljades.

Vaatleme esiteks aastatel 1960 – 1990 ringelnud anekdoote (joonis 5).

Joonis 5. Eesti etniliste naljade tegelased 1960 – 1990.

Märkus: Joonisele pole märgitud etnilisi tegelasi, keda oli valimis vähem kui 1% (st kes esinesid mitte enam kui 8 tekstis) – nendeks olid soomlased, kreeklased, gabrovslased, lätlased, rootslased, hispaanlased, itaallased, jaapanlased, araablased, latiinod, kanadalased, indiaanlased, hindud, laplased, türklased ja leedukad.

Skaala ülemise osa moodustavad nn nõukogude vennasrahvaste esindajad ja Nõukogude Liitu kuulunud või sellega seotud rahvad. Need etnilised grupid on üldse küllalt sagedased kogu skaalal, kuid tervikuna on langus skaala põhiosas üsna aeglane ja lõpuosas (paremal) leidub ka Lääne etnilises huumoris populaarseid tegelasi (ameeriklasi, prantslasi, inglasi jne). Venelane on sageduselt esikohal, mis on ka täiesti ootuspärane, kuna temas kehastus nii poliitilis-totalitaristlik kui ka rahvuslik rõhumine. Temas on raske eristada puhtetnilisi markereid poliitilistest. Kindlasti pole venelane eesti nõukogude perioodi naljades see, mis oli “saks” eesti vanemas naljandis. Kuigi ühest küljest oli venelane eestlaste jt sotsialismileeri rahvaste jaoks “Suur Vend”, siis teisest küljest oli ta ka kaaskannataja, kes ägas sama sotsialistliku, totalitaristliku, parteilise režiimi surve all.

Nõukogudeaegne naljafolkloor Eestis pilkas armeenlasi, tšuktše, venelasi, juute, ameeriklasi, prantslasi, inglasi (need grupid olid esindatud suurema anekdoodihulgaga kui 5% kõigist anekdootidest) ja vähem eestlasi, hiinlasi, grusiinlasi jt. Esmane tunnus, mis sellest

ajast pärit anekdoote iseloomustab, on tugev politiseeritus. „Tõupuhast“ etnilist nalja tehakse vähe, põhiimpulsi anekdootide loomiseks annab ikka esmajoones süsteem ja selle hädakohad. Näiteks Armeenia raadio naljad ei puudutagi armeenia rahvust, vaid annavad vormi poliitilistele (vahel ka seksuaalsetele) naljateemadele. Nimetus tuleneb armeenia traditsiooniliste mõistatuste samalaadsest vormingust, ka neil on kaval küsimus ja täiesti ootamatu absurdi kalduv vastus (Draitser 1998).

Eesti etnilised naljad olid nõukogude ajal suures osas laenatud ja kõikides Nõukogude Liitu kuuluvates maades käibis sarnane naljafolkloor. Nalju, mille kohta võib kahtluseta öelda, et nende autoriks on eestlased, võib materjali hulgast leida vähe. Enamasti oli nalja objektiks üks n-ö vennasrahvustest, kellega eestlastel ehk otseseid kokkupuuteid polnudki: armeenlased, ukrainlased, tšuktšid (kellega polnud suurel osal venelastestki kokkupuuteid) ja grusiinlased. Miks selline tendents võis aset leida? Anekdoodid täitsid poliitilise vastupanu rolli, olid üsna avalikuks, kuid võimuga kokkupuudet vältivaks kanaliks kõrgemalt poolt tulevate otsuste vastu arvamuse avaldamiseks. Venelased vaatasid kadedusega grusiinlasi, tundsid üleolekut tšuktšidest, pilasid oma suurt ja igati üleskiidetud emamaad võrdluses igati mahamaterdatud, kuid tegelikult enamarenenenud, rikaste ja seetõttu ka nõukogude inimeste poolt tegelikult ihaletavate välisriikidega; eestlaste osaks jäi seda pealt vaadata ja kaasa naerda. Eesti oli sellel suurel maal vaid perifeeria, kelle lõplik integreerumine Nõukogude Liitu ei saanud kunagi teoks ja kes ka suurtest poliitilistest mängudest kõrvale jäi. Muidugi tekkis osa nalju ka Eesti kohalikust võimuladvikust ja poliitilisest absurdist, kuid nende osakaal on eestikeelses naljamaterjalis siiski vaid piisk meres. Ka venelaste suurem rahvaarv ja sellest tulenev võimsam ajupotentsiaal andis oma efekti selles, et paremad ja tabavamad naljad rändasid meile Venemaalt.

Muidugi oli ka nalju, mis suure tõenäosusega on pärit eesti anekdoodirääkijatelt. Need anekdoodid erinevad ülejäänutest selle poolest, et anekdoodis kujutatakse kas Eesti mineviku, kaasaja ja päevapoliitikaga seotud sündmusi või viidatakse kohaliku tähtsusega ettevõtmistele ja probleemidele, või siis leidub seal tõlkimatu (vaid eesti keeles võimalik) sõnamäng:

Mis see on: seisab, käib ja jookseb? – See on argipäev Nõukogude Liidus: töö seisab, pudel käib ringi ja palk jookseb.

(Jüri Viikberg, Anekdoodiraamat, lk 257)

Eriti aktiivselt loodi anekdoote Brežnevi valitsusajal ja pärast seda. Brežnevi ajal (1964 – 1982) jõudis sotsialistlik ühiskond majandusliku krahhi äärele. Võimukandjate tegevus

muutus veel sisutühjemaks, lastes pead tõsta piiramatul korruptsioonil ja potjomkinluselning lausa kutsus naljaloojaid igal sammul selle kohta anekdoote välja mõtlema. Teiseks, koos kõige muuga käis alla ka tsensuur, võimul oli tarvis levimast hoida palju tõsisemat ja ohtlikumat informatsiooni (dissidentide toodangut, Läände pagenuid juutide jt kirjutisi, GULAGi vangide mälestusi, Venemaale suunatud raadiojaamu). Olukord läks veelgi absurdsemaks pärast Brežnevit, kui võimu juurde said viimsed perestroika-eelsed gerontokraadid:

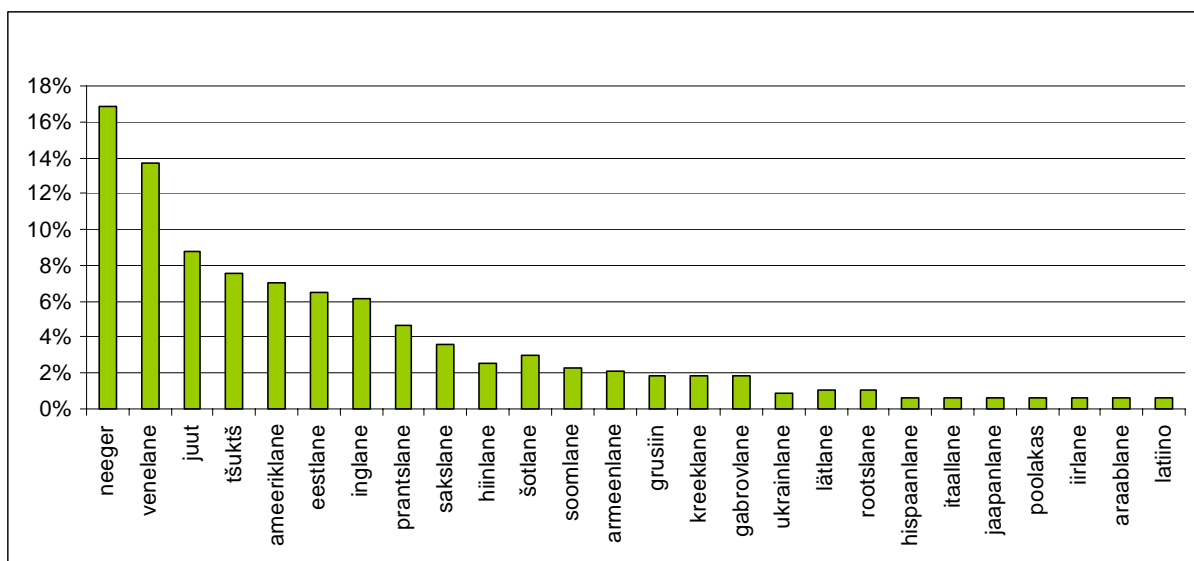
Miks Andropov ja Tšernenko valiti poliitbüroosse ühehäälselt? Andropovil olid kõige kehvemad neerud, Tšernenkol kõige kehvem kardiogramm.

(Rain Ööpiku naljakogu)

Kui anekdoodid olid varjatud kriitika valitsuse ja viletsate sotsiaalpoliitiliste olude kohta, siis karikatuur oli nõukogude aja ametlik reguleeritud naljažanr. Ametlikke huumoriallikaid oli ka Venemaal, mis püüdsid ühest küljest maandada rahva pilkevajadust ja teisalt seda keelatud tulipunktidelt „õigetele“ teemadele kanaliseerida. Satiirikunsti edasisele arengule osutasid suuna kätte ÜK(b)P ja Keskkomitee otsused, mis puudutasid satiiri ideoloogilisi küsimusi. Otsustes rõhutati selle suurt osatähtsust nõukogude inimese teadlikkuse kasvatamisel ja märgiti ära nõukogude karikatuurikunsti põhiülesanded. Need – võitlus kapitalismi igandite ja ühiskonnas elavate igasuguste väärnähtuste vastu, samuti rahvusvahelise kapitalismi häbimärgistamine – said satiiri põhiülesanneteks ka eesti karikatuuris (Soonpää 1969: 7). Nõukogude ajakirjanduse üheks põhiülesandeks väideti olevat kriitika ja enesekriitika, kusjuures kriitika pidi olema terav, kuid õiglane ja asjatundlik (Uus 1970: 25 – 34). Anti ka juhendid selle kohta, mida ja keda kritiseerida: [...] *kritiseerida tuleb kõike, mis segab ja pidurdab uue ühiskonna ehitamist, kindlasti on kriitikaobjektiks kodanlikud igandid (ahnitsemine, tööpõlgus, intrigeerimine ja nii edasi), aga ka meie süsteemis välja kujunenud pahed (sõnakõlksutamine koosolekuil, ürituste korraldamine “linnukese” pärast, ebakultuurne teenindamine, tühjade lubaduste jagamine) ning muidugi igasugune ebamajanduslikkus* (Uus 1970: .33). Pisut kõhedust tekitav on aga üleskutse kõigile nõukogude ajakirjanikele – *ajakirjanik peab olema julge hoolimata sellest, et mõned neist on vallandatud või kinni mõistetud kohalike parteijuhtide mõjul*. Võrdlusmaterjalina on huvitav heita põgus pilk ametlikele nõukogudeaegses huumoritoodangus valitsenud teemadele ja pilkeobjektidele. Ülevaates (Hanni 2002) 1960ndatel avaldatud karikatuuridest ajakirjas „Pikker“ näeme, et käsiteldavateks teemadeks polnud mitte poliitilised või etnilised

küsimused, vaid (esinemissageduse järgi) kauba ja töövahendite kvaliteet, tööjõu ebakompetentsus, raiskamine ja töökohustuste ebatäielik täitmine, alkoholism, plaanitaimisega seotud problemaatika, defitsiit, riigivara vargus – so satiirinool suunati puudustele argielus. Etnilisi aspekte käsitleti karikatuurides väga harva, enamasti olid pilkeobjektideks pigem rahvuslikult identifitseerimatud rollitüübid – töölised (15%) direktorid, kolhoosi-esimehed (13%), brigadirid (12%), vähem ka teenindajad, ametnikud, õpilased jne.

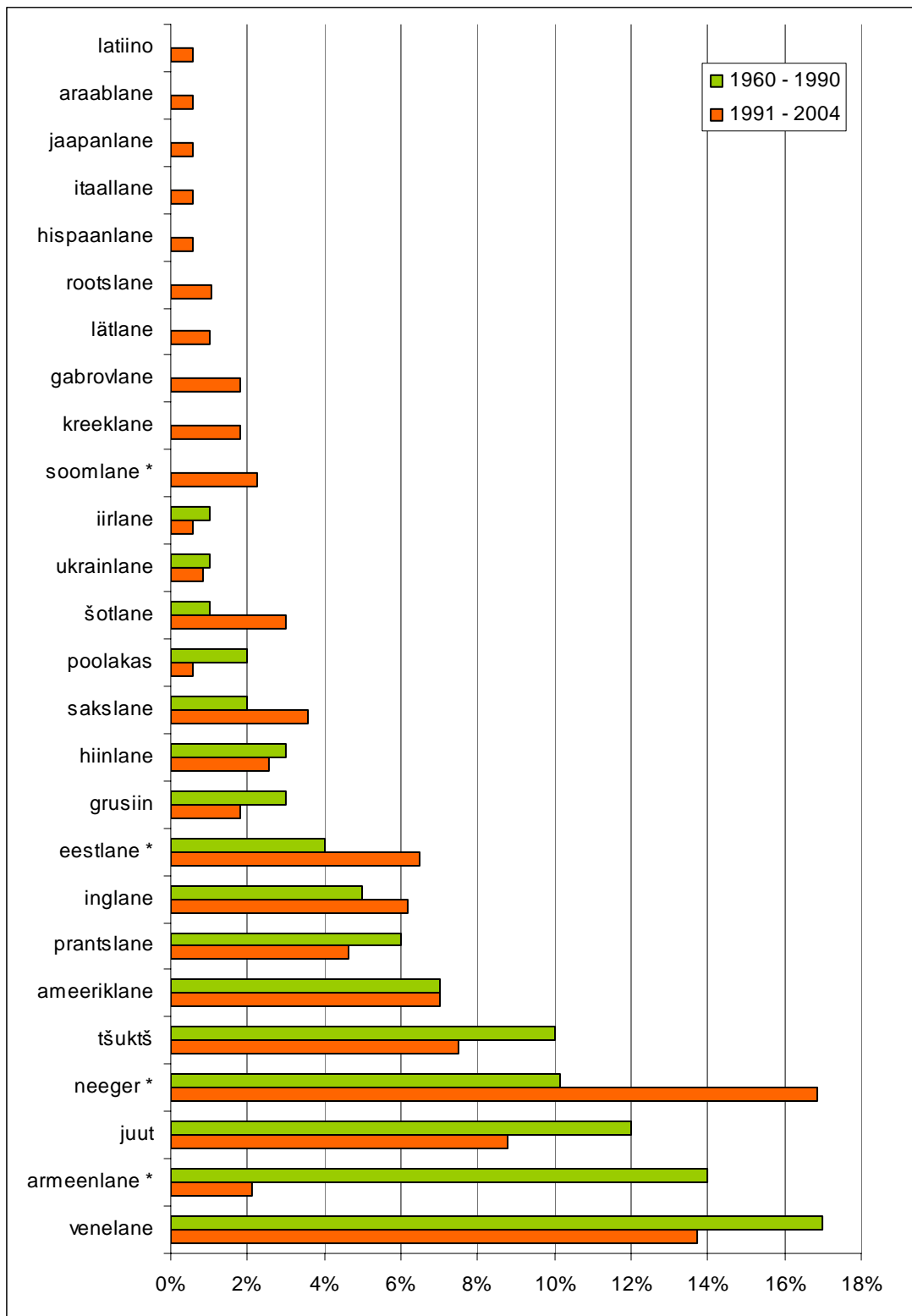
Järgnevalt kirjeldame iseseisvumisjärgse perioodi anekdootidegelasi. Ülevaatlilikult on need esitatud joonisel 6.

Joonis 6. Eesti etniliste naljade tegelased aastatel 1991 – 2004.

Märkus: tabelisse pole märgitud anekdoote, mida oli vähem kui 1% (kuni ca 40 teksti) kogu valimist ja kus tegelasteks olid kanadalased, indiaanlased, hindud, laplased, türklased ja leedukad.

Naljade objektid on aastatega muutunud palju mitmekesisemaks. Etnilised naljad alustasid oma hõimlaste kitsa ringi pilamisega, siis võeti objektiks naabrid Nõukogude Liidust (kuigi Eestisse jõudis ka osa tuntumaist Läänes levinud etnilistest naljadest), ja lõpuks jõudis eesti etnilise nalja haardepiirkonda ka kaugemaid rahvuseid lisaks neile, kellega oli võimalik pidev igapäevane kokkupuude. Vaadates järgnevat graafikut (joonis 7), saame võrrelda eesti etniliste anekdootide tegelaste suhtelisi sagedusi ja populaarsuse muutumist läbi kahe viimase perioodi.

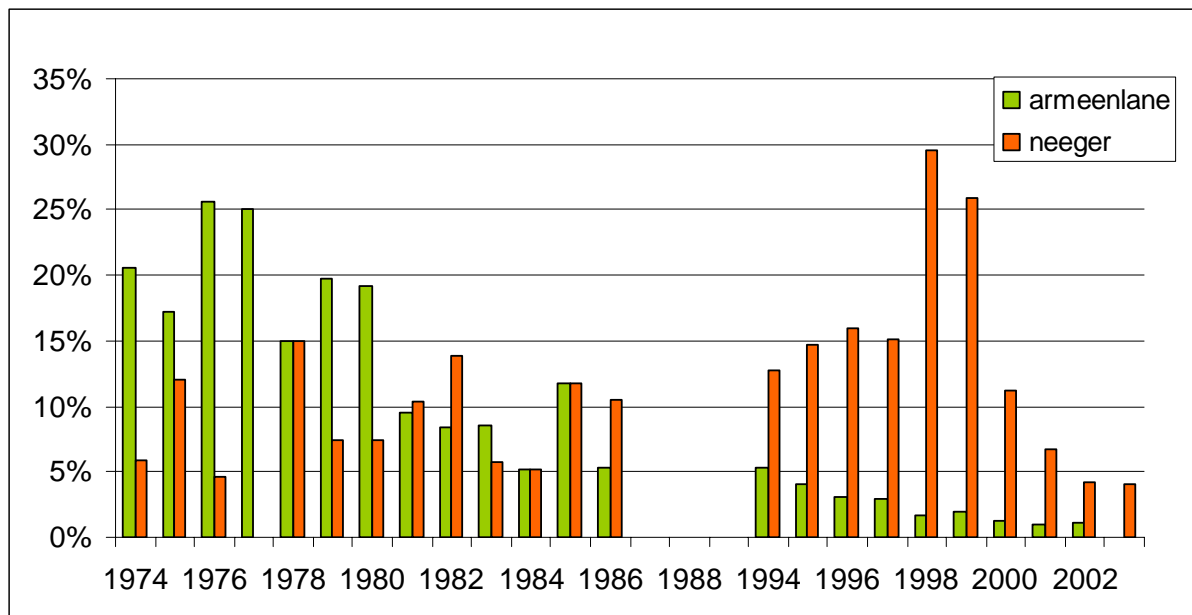

Joonis 7. Etniliste tegelaste populaarsus eesti anekdootides võrdlevalt nõukogude ajal (1960 – 1990) ja pärast iseseisvumist (1991 – 2004).

Märkus: Võrdluses ei kajastu etnilised tegelased, kelle osakaal oli alla 1% (20 teksti või vähem) kogu valimist – kanadalased, indiaanlased, hindud, laplased, eskimod, türklased ja leedukad. Tärniga on märgitud need rahvused, kelle kohta räägitavate anekdootide suhtelises arvus toimunud muudatusi võib lugeda oluliseks. Tabelisse pole

lisatud naljandeid Eiseni kogust, sest seal leiduvad põhilised hõimlastest etnilised grupid ei kajastu üldse pärast 1950ndat ringlevas anekdooidipärimuses. Tegelasel on järjestatud nõukogudeaegse populaarsuse järgi.

Jooniselt näeme, et vene aja ja iseseisvumisjärgse perioodi anekdootide tegelaste populaarsus ei kattu. Mitmed rahvused, kes nõukogude ajal olid etniliste naljade objektideks, on hiljem enamasti edetabelis tahapoole langenud. Selle poolest paistavad eriti silma Armeenia raadio ja armeenlaste kohta käivad keerdküsimused ja anekdoodid. Iseseisvumisjärgse aja neegri anekdoodid olid jällegi suures osas tundmatud nõukogude ajal, kuigi neegri anekdoote liikus juba siis. Nende laiale levikule on kaasa aidanud internet – võib veendunult väita, et suurelt osalt on tegu ingliskeelsest internetist laenatud anekdootidega, mille kodumaaks on Ameerika.

Joonis 8. Armeenlase ja neegri osakaal eesti etnilistes anekdootides aastatel 1974 – 2003.

Märkus: Ajavahemikud 1960 – 1974 ja 1987 – 1993 on analüüsist välja jäetud materjali ebahütluse tõttu.

Nendest aastatest on vähem anekdoote ja protsentuaalsed väärtused olid eksitavad (nt aastal 1962 moodustasid anekdoodid armeenlastest arvukselt 100%, kuid see tulenes sellest, et see aasta on andmebaasis esindatud vaid 6 anekdoodiga).

Anekdootide hulka on lisandunud nalju üsna kaugete etniliste gruppide (araablaste, hindude, latiinode) kohta. Võib arvata, et nalja rääkijad on nendega tuttavad vaid meedia vm vahendatud teabe kaudu. Nende käitumist peetakse äärmuslikult veidraks, koomika tuleneb täiesti mõistusevastasest (mitte lihtsalt tavanorme pea peale pööravast) absurdihõngulisest käitumisest. Siia kuuluvad naljad inimsööjatest:

Inimsööja tuleb koju ja näeb oma vendi, kes istuvad ümber laua ja midagi järavad.

Üks neist küsib: "Mis sulle sinu naise juures kõige rohkem meeldib?"

"Silmad."

"Vaata kurat! Aga meie jätsime sulle jalakese..."

(Nelli Teataja, 25.08.2000)

Tänapäeval levivad naljad interneti kaudu, neid tõlgitakse, igakeelsesse netti sugeneb nalju ka rahvuste kohta, kellega nalja rääkijatel puudub vahetu kokkupuude (nt eestlastel eskimote, mehhiklaste, austraallaste või kreeklastega jne). Kui mõni eksootiline rahvas (nt newfoundlandlased) tõesti puudub eesti etniliste naljade tegelaste hulgas, võib see olla tingitud kalambuuri vm vormelite tõlkimatusest või ka sellest, et nali esindab produktiivset juhmi-skripti, mille "täitmiseks" on juba piisavalt etnilisi tegelasi (tšuktš, venelane, lätlane).

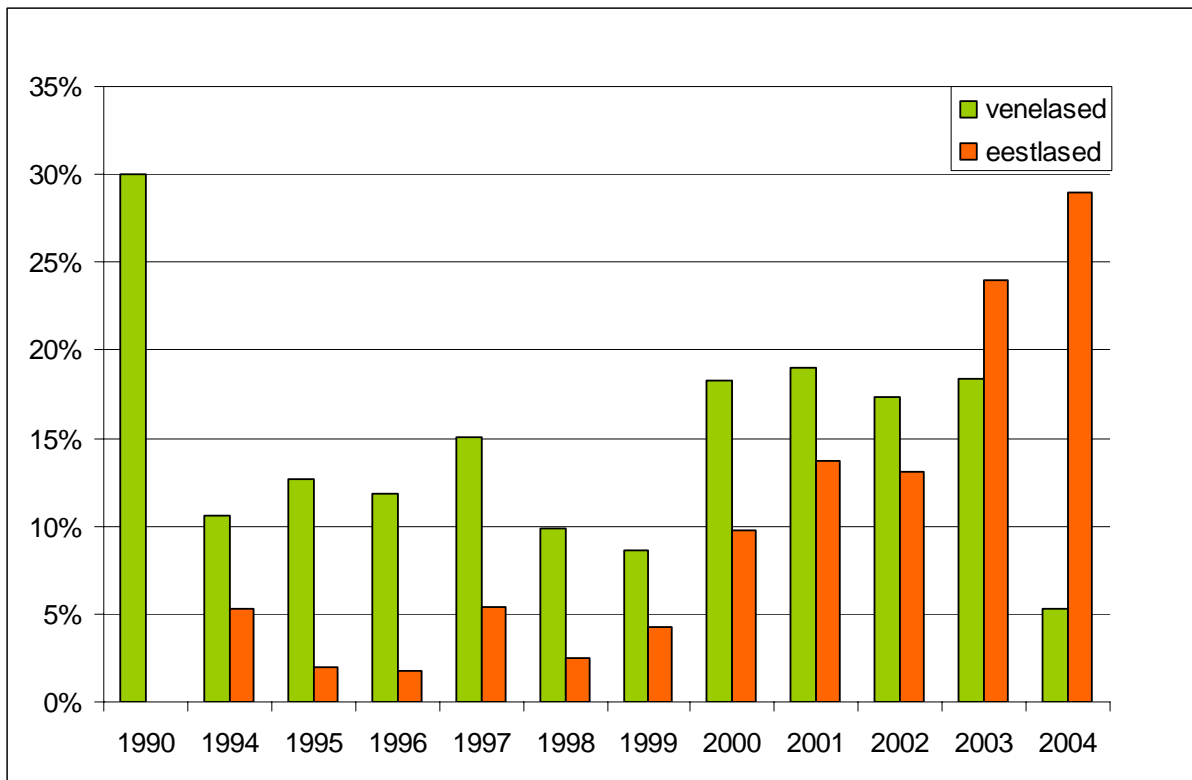
Statistiliselt olulised erinevused tulid esile ka soomlaste ja eestlaste kohta käivate anekdootide hulgas enne ja pärast Eesti iseseisvumist. Soomlaste puhul võib anekdootide arvukuse tõusu põhjendada eestlaste ja soomlaste reaalse kokkupuute järsu kasvuga, seda just Eesti pinnal. Alates lärmakate soome turistide sissetungist jutustavad paljud anekdoodid soomlaste "põdralikust" juhmusest ja nende mõõdutundetust alkoholitarbimisest. Anekdootide teke sõltub seega suurel määral kokkupuutest pilkeobjektiks oleva rahvusega oma maa territooriumil (Joon 2000). Arvukalt on anekdoote, kus eestlased ja soomlased esinevad koos:

„Mis erinevus on eestlastel ja soomlastel?"

"Soomlastele hakkab viin kõigepealt sarve, eestlastele aga pähe."

(Maalehe anekdoodid, 3.08.2000)

Eestlaste kohta käivad uuemad naljad võtavad pilkeobjektiks eestlase kui Eesti kodaniku, mitte enam mõne perifeerlase vm lokaalse tüübi eripärad, mis näivad veidruse või pahedena. Hõimusuhted on kaotanud oma aktuaalsuse. Eestlased on hakanud end pilama eriti aktiivsetel naljalehekülgedel (Delfi Naljaleht loodi 2000. a ja alates sellest tõuseb ka enesekohaste anekdootide osakaal, vt joonis 9).

Joonis 9. Eestlase ja venelase osakaal eesti etnilistes anekdootides aastatel 1990 – 2004.

Eestlaste kohta käivate anekdootide taustal näeme, et venelasi ei peeta enam nii sobivateks naljaobjektideks. Põhjust võib otsida suurima minoriteedi integreerumispüüdes, kuigi ka see võib omakorda (kuigi harva) naljaainet pakkuda:

Integreeruv Eesti. Eesti keele tund edasijõudnutele. Õpetaja kõnnib klassis ringi, osutab kaardikepiga asjadele ja pärib: "See on tool?"

"Jaa," vastavad õppurid püüdlilikult kooris, "see on tool!"

"See on laud?"

"Jaa, see on laud!"

"Ja see on," osutab kepiga tahvlile, "mis?"

"Jaa, see on mis!"

(www.delfi.ee/jokes, 07.05.2002, 14:56)

Jooniselt nähtub, et 90ndate esimesel poolel langes venelast pilavate naljade populaarsus järsult (st deaktualiseerus etnilise probleemina), kuid jäi ikka ligikaudu 10–15% piiridesse, aga eestlast kui sellist polnud 90ndate alguses veel anekdoodirääkijate jaoks olemaski. Eestlased hakkasid üha sagedamini sattuma anekdootidesse alates aastast 2000 ja samast ajast

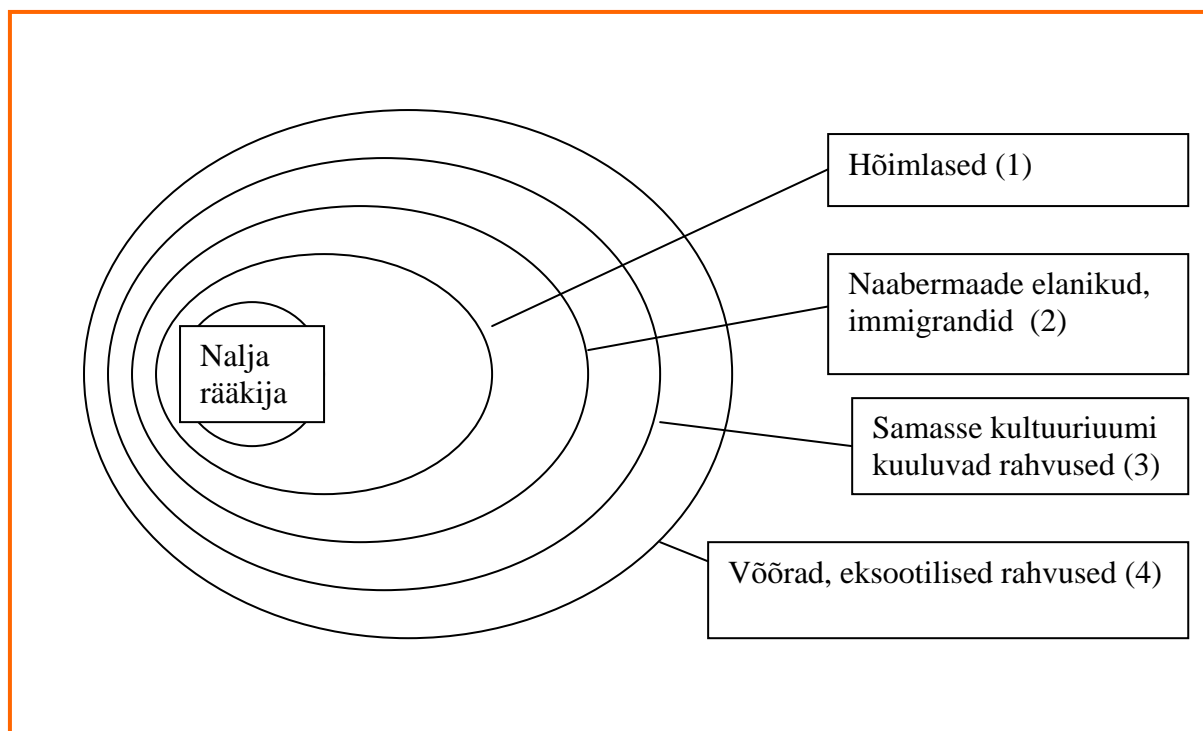
algab ka venelase uus märgatav tõus kuni 2003. aastani, pärast mida toimub järjekordne langus. Eestlasele on vastaseid valitud suure hulga rahvuste seast (venelased, sakslased, soomlased, lätlased, inglased, šotlased, ameeriklased, neegrid jne), või siis puudub konkreetne teine, ja tegelaseks on eestlane üksi. On huvitav märkida, et 2000. aasta tõusutrend ei sõltu ainult naljadest, kus tegelasteks oleks nii eestlane kui venelane – veidi alla pooltes eestlaste kohta käivates anekdootides on tegelaseks ka venelane, venelasi pilavates anekdootides esineb eestlasi veelgi vähem. Sellegi ühisosa moodustavad juba varem tuntud anekdoodid eestlase, sakslase ja venelasega. Kui joonise 9 parempoolne osa näitab nii eestlase kui venelase salientsuse samaaegset tõusu, siis materjali detailsem analüüs ei tõesta ometi nende vahelise opositsiooni suurenemist.

Etnilise nalja objektide variatiivsuse suurenemine pole ainult Eesti tendents: Draitseri (1998) ja Šmeljova & Šmeljovi (2002) uurimustest Vene anekdooditraditsiooni kohta ilmneb, et nõukogude ajal ei olnud pilkealuste etnoste hulk iseendast kuigi suur. Võib arvata, et see ring on praegu ka Venemaal laienemas, st rahvuste hulk, kelle olemasolu märgatud ja kelle kulul viitsitakse teha etnilist pila, on suurenemas (eestlased, lätlased ja leedulased on kindlasti ka nende õnnelike “äsjamärgatute” hulgas).

4. Anekdooditegelased ja sotsiaalne reaalsus (Daviese järgi)

Järgnevalt vaatleme eesti etniliste naljade tegelaste valikut, esinemissagedust ja ajalist muutumist etnilise huumori tunnustatuima teooria (Davies 1990 ja mujal) taustal. Võrdleme etnilise huumori põhiskriptide omistamise printsiipe anglosaksi kultuuris ja meil.

Daviese 1999. aasta artikkel „*Change and Continuity in One of Europe’s Oldest Comic Ethnic Scripts*“ kirjeldab waleslaste kohta käiva naljafolkloori muutumist läbi kolme sajandi ja seob selle sotsiaalpoliitiliste muutustega Walesi ja Inglismaa suhetes. Muu hulgas loob Davies süsteemse kujutluse naljaobjektide jaotusest nalja rääkija suhtes. Ta väidab, et etniliste anekdootide objektid jagunevad nelja kontsentrilisse ringi sõltuvalt geograafilisest vahemaast, mis neid ja nalja rääkijat eraldab (joonis 10).

Joonis 10. Anekdootidegelaste neli kategooriat Daviese (1999) liigituse põhjal.

Millised on need grupid Eestis?

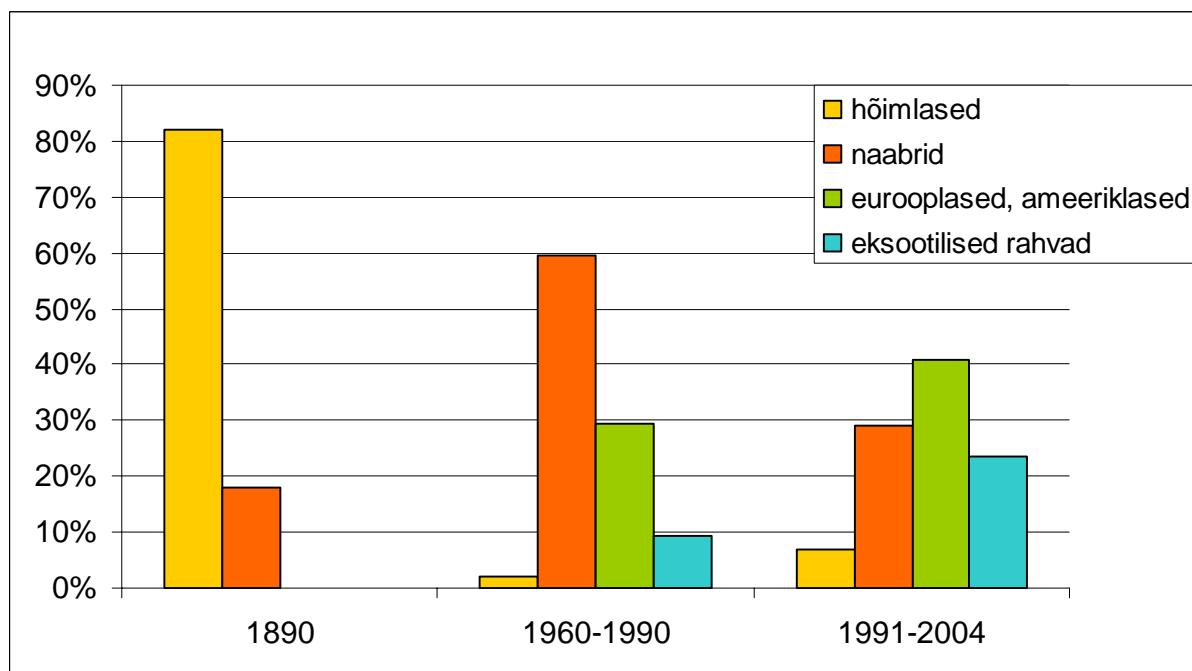
(1) Hõimlaste kohta oli hulgaliselt naljandeid alates 19. sajandi lõpust, tänapäeval on kohalikud grupid minimaalselt esindatud.

(2) Naabermaade elanike kohta hakati nalju looma samuti 19. sajandi lõpus, kuid juutide ja mustlastega (st Eesti enda territooriumil elavate “immigrantidega”) võrreldes oli nende populaarsusnivoo tunduvalt väiksem. Eesti nõukogudeaegses naljas moodustasid etniliste tegelaste dominandi nn vennasrahvaste (või üldse sotsialistliku maailma rahvaste) esindajad: tšuktšid, armeenlased, grusiinid, poolakad, ukrainlased, juudid ja muidugi venelased ise. Nemad moodustasid suure osa kogu anekdootidegelaskonnast. Pärast iseseisvumist sugenes anekdootide hulka nalju soomlaste ja lätlaste kohta.

(3) Samasse kultuuriruumi kuuluvad eurooplased ja ameeriklased ilmusid naljadesse juba varemgi kui nõukogude ajal. Naerdi ameeriklase, prantslase, inglase, sakslase, šotlase ja iirlase üle, kuid need anekdootid on vähemuses võrreldes juba mainitud vennasrahvuseid pilavate naljadega. Nende osakaal eesti etnilises naljas kasvas jõudsalt 1990ndail aastail, so pärast iseseisvumist. Pärast iseseisvumist toimus üldse tähelepanuväärne anekdootidegelaste mitmekesisustumine (lisandus selliseid tegelasi, nagu rootslane, hispaanlane, itaallane, soomlane, kreeklane, gabrovlane, araablane, latiino, kanadalane, indiaanlane, hindu, laplane, türklane ja leedukas – iseenesest väga suur hulk uusi etnilisi gruppe).

(4) Eksootilisi tegelasi esines samuti mõnel määral juba nõukogudeaegses naljas ja ehk varemgi, kuid nüüd on see rühm saavutamas juhtpositsiooni (vt joonis 7), eriti kui arvestada juba mainitud tegelaste valiku mitmekesisustumist, mis ilmselt toimub just kaugete ja tundmatute rahvuste arvel.

Daviese skeem on laiendatav ka eesti anekdootide tegelastele. Neli tinglikku gruppi on üsna selgelt eristuvad, ja oluline on see, et nende sagedusvahekordades nähtub ka ajalõikes kindel trend (joonis 11). Anekdootides on järk-järgult suurenenud tegelaste variatiivsus. Sobivate anekdoodikangelaste otsingul on mindud kitsast kogukonna, kodumaa ja isegi oma kultuurikeskkonna piiridest välja. Muidugi pole seos anekdooditegelaste geograafilise paiknemise ja anekdooditraditsiooni ajalise arengu vahel ühene. Eesti naljades hakati kaugemate Euroopa-naabrite ja päris võõraste (nt neegrite) kohta nalja tegema enam-vähem samaaegselt (ja neegrite kohta leidus vähesel määral anekdoote ka nõukogude ajal). Võib ka oletada, et skeem vastab anekdooditraditsiooni ajalisele arengule kuni industriaalse-urbaanse ühiskonna alguseni ja sellest edaspidi puudub nii selge seos või sünkronia ajalise mõõtme ja tegelaskujude variatiivsuse suurenemise vahel.

Joonis 11. Nelja etnilise distantssi ajaline dünaamika eesti naljades viimase sajandi jooksul.

Märkus: „Naabriteks“ loeti kõik Nõukogude Liitu kuulunud riikide kodanikud (lisaks tegelikele naabritele soomlastele ja lätlastele). Osakaalud on arvestatud igas ajaperioodis eraldi.

Järgnevalt püüame kontrollida Daviese etnilise huumori teooria põhiteeside universaalsust eesti anekdoodimaterjalil. Davies (1990) väidab, et erinevate maade anekdooditraditsioonides valitsevad kindlad seaduspärasused selles, millistest naeruväärsetest omadustest ja millistest rahvustest nalju räägitakse. On olemas implitsiitsed kultuurilised üldmallid, sotsiaalsete olude konfiguratsioonid, mis põhjustavad sarnaste (st sarnastel skriptidel rajanevate) anekdootide produktsiooni erinevates maades. 1990. a monograafias väidab ta veendunult, et need seaduspärasused avalduvad iga rahvuse anekdooditraditsioonis. Hilisemates artiklites ja raamatutes jääb ta reserveeritumaks ja tõdeb, et kui mõnel rahvusel puuduvad tema avastatud seaduspärasusele (kultuurilistele, geograafilistele jm) vastavad etnilised grupid, võidakse anekdooditegelasi ka laenata. Refereerime põhiskriptide (juhmuse-, ihnsuse- ja mõne rahvusspetsiifilise skripti) kasutamise aluseks olevaid seaduspärasusi ning võrdleme neid tingimusi ja tegelastevalikut eesti naljatraditsioonis.

Kõige levinumaks ja seega universaalsemaks skriptiks on juhmuse-skript. Sellised anekdoodid on probleemideta kohandatavad paljudele rahvustele. Tüüpilises juhmuse-skriptis puudub rahvusspetsiifiline informatsioon, kuid ometi täheldab Davies, et iga rahvuse kohta selliseid nalju ei räägita (1990: 40). Juhmuse-skript väljendub näiteks järgmises naljas:

Kas te teate, miks tšuktš hapukoort ei söö?

Aga sellepärast, et pea ei mahu purki.

(Henry Saare kogu, 15.06.1996)

Daviese väitele tuginedes võib ennustada, et kui vahetada tegelaseks „eestlane“, ei tundu see eestlastele enam naljakas, kuid võib säilitada löövuse nt lätlaste jaoks. Juhmuse-skript omistatakse etnilistele gruppidele, keda iseloomustavad Daviese kohaselt järgmised tunnused:

(1) nad on nalja rääkijate lähedased naabrid (perifeeria või naabermaade elanikud, immigrandid, ajalooliselt sama territooriumi jaganud etnilised grupid, või ennast tõestamatult võimu juurde/ kõrgklassi sattunud inimesed, nt inglise aristokraadid);

(2) sageli on neil nalja rääkijaga sarnane keel ja kultuur;

(3) anekdoodi rääkijad peavad neid mahajäänud, provintslikeks ja veidrate vanaaegsete kommetega inimesteks. Anekdoodis vastanduvad tšenter ja perifeeria (tšenter räägib nalju perifeeria elanike kohta ja mitte vastupidi), sotsiaalsed klassid (kõrgem klass räägib nalju madalama klassi kohta), hea ja halb majanduslik olukord (paremal järjel olev grupp räägib nalju viletsamate kohta). Naljarääkimine on asümmeetriline, st toimib ainult „ülevalt alla“.

Vastastikust, sümmeetrilist anekdootide rääkimist esineb harva (vrd analüüse Sknadinaavia naljatradsioonist: Gundelach 2000; Kvideland 1983). Davies loetleb 28 riigi „juhme“ etnilisi gruppe, leides iga riigi puhul vastavused kõikidele või osale nimetatud kolmest reeglist (lk 52-53). Sageli seostub juhuse-skriptiga spetsiifilisemaid omadusi, nagu veidrused riietuses, jala- nõudes, isiklikus hügieenis või söögiharjumustes, olenevalt nalja rääkijate hoiakutest nende teemade osas. Need üldistused kehtivad ka poliitiliste naljade kohta (lk 82).

Hüpotees 1: Igal rahvusel on juhmi-nalju grupi kohta, kes on nalja rääkijate lähedased naabrid kas samal või naabruses asetseval territooriumil, kes räägivad sarnast keelt ja keda peetakse millegi poolest mahajäänuteks.

Eesti naljamaterjali uurides võib täheldada, et sarnase, kuigi murdeliste „veidrustega“ keele ja perifeerse eluala kriteeriumidele vastavad kõige paremini Eesti-siseste hõimlaste etnilised rühmad (setud, saarlased, hiidlased, rannamehed, mulgid jm; vt ka punkt 4.3). Keelelised erinevused on tänapäevalgi olemas, kuid hõimupilge tänapäeval puudub. Kõik hõimurühmad on kaasaegsetes naljades sulandunud lihtsalt „eestlasteks“. Järgnevalt vaatleme, millised etnilised grupid vastaksid (lisaks hõimlastele) Daviese kriteeriumidele.

Lähinaabritest võiks nalja objektiks olla soomlased – soome ja eesti keel on mõlemad läänemeresoome keeled ja vastastikku küllalt arusaadavad isegi ilma spetsiaalse ettevalmistuseta. Kuid nalju, kus pilatakse soomlaste rumalust, pole siiski kuigi palju; ka vastupidine anekdoodipärimus on vaevumärgatav (Joon 2000). Põhjuseks võib olla fakt, et soomlased elavad oma riigis, mille ajalugu on palju pikem, demokraatlik riigikord arenenum, majanduslik järg märksa kõrgem kui eestlastel. Neil on kaua olnud eestlaste jaoks „suure venna“ kuvand, ja eestlased on tundnud nende elujärje suhtes kahtlemata mõningast kadedust. Nõukogudeaegse eestlase jaoks oli soomlases liiga vähe sellist, mis nalja inspireeriuks, ja tollal oli Eestis muid, palju „paremaid“ anekdooditegelasi (venelased jm). Soomlased vastavad küll kahele esimesele tingimusele, kuid perifeerlaslik mahajäämus neil kahtlemata puudub.

Teiseks etniliseks grupiks, kes võiks sobida Daviese teooria raamesse, on venelased, Eesti suurim immigrantgrupp. Keelte ja kultuuride sarnasus puudub, on vaid geograafiline lähedus ja ajalooline seotus. Naljatradsioon venelastest on alati olemas olnud. Juba Eiseni kogudes, kus võõramaalasi võrdlemisi vähe käsitletakse, esineb venelasi pilavaid naljandeid. Kolmikud, kus anekdoodis satuvad jõudu ja mõistust proovima eestlane, venelane ja sakslane, olid väga populaarsed 1992. a koolipärimuse materjalis. Ka venelase- anekdootide populaarsus on seotud eestlaste ja venelaste kokkupuutega Eesti territooriumil (arhiivimaterjal osutab sellele,

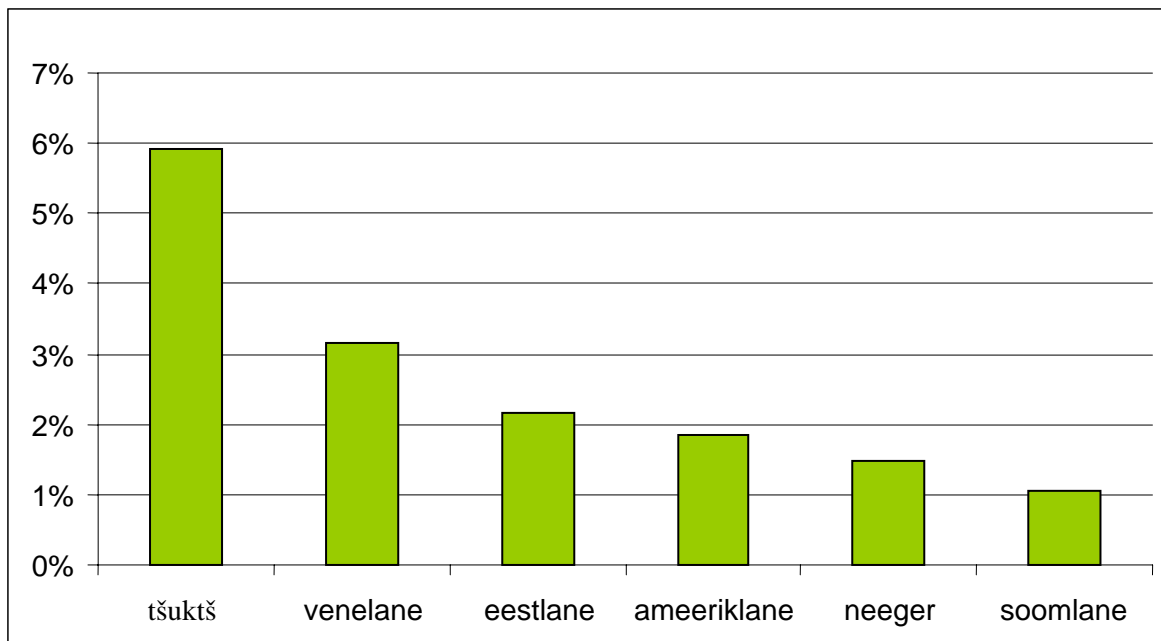
et venelasi pilavate naljade arv kasvas oluliselt alles pärast II maailmasõja sündmusi). Tüüpiline juhmi pole eesti materjalis siiski mitte venelane, kuid ometi asetseb ta juhmi-naljades kõrgel kohal, olles tšuktši järel populaarsuselt teine (vt ka joonis 12). Kuid nagu juba märgitud, vastab venelane juhmi-nalja tegelasena vaid esimesele, territoriaalse naabruse tingimusele. Uuemates naljades on juba viiteid sellele, et immigrandist venelasest, kes aina usinamalt püüab integreeruda, võib saada just see ebamäärane identiteediga, mitte täielikult „oma“ vähemusrahvus. Pilatakse nende eesti keele oskust, püüdu keelt omandada, kuid ka eestlaste mõistmatust selles küsimuses ja omaaegset suutmatust või tahtmatust vene keelt osata:

Vene mees üritab poes ostu tehes kõigest väest end eesti keeles väljendada. Müüja näeb, et mehel on raskusi ja ütleb: "Rääkige vene keeles, küll ma aru saan". "Nu net," vastab mees, "meie kuulas viiskümmend aastat teie vene keel, njud kuulab teie meie eesti keel."

(Bitmani naljakogu)

Viimasel aastakümnel on saanud naeruvääristamise au osaliseks ka lätlased. Lätlasi peetakse majanduslikult viletsamal järjel olevateks, samuti on täidetud geograafilise läheduse tingimus. Puudub vaid eesti ja läti keele sarnasus. Kasutatakse valdavalt just juhmi-skripti. Samas pole see traditsioon (veel) eriti aktiivne, lätlase-nalju on vaid murdosa andmebaasist (kokku 43, nendest üksainus enne aastat 1990). Kõik hilisemad on kogutud aktiivsetest naljasaitidest, kuhu jõuab ilmselt värskem ja vahetuim anekdoodilooming – Sünerkomi Jokebook ja hiljem www.delfi.ee/jokes, mille järgi võib ennustada teema populaarsuse tõusu.

Kes on siis grupid, kes esinesid nõukogude ajal ja ka tänapäeval „etnilise juhmi“ rollis? Ülevaate leiame jooniselt 12.

Joonis 12. Juhmi-skriptiga eesti etniliste anekdootide tegelased 1960 – 2004.

Märkus: Tegelased, kes esinesid vähem kui 1% naljadest (ca kuni 20 naljas), joonisel puuduvad.

Kõige levinumaks rumalaks anekdoodikangelaseks on tšuktš. Draitser (1998) leiab, et paljud tšuktši-anekdoodid olid tegelikult poliitilise sisuga. Ta ütleb, et see etniline grupp, mis ilmus anekdootidesse 1970ndatel, esindab kõikide „Suure Isamaa“ rahvaste pettumust kommunismis, mis sel ajal just maad oli võtmas, ja suhtumist poliitilistesse liidritesse. Tšuktš on pigem naiivne ja lollilt aus tegelane, kes toodi anekdootidesse just võimukandjate naeruvääristamiseks. Muidugi ei saa me nõukogudeaegsete naljade politiseeritusest mööda minna, kuid tšuktši-anekdoodid säilivad edukalt ka pärast poliitilise põhjuse äralangemist. Seega võib küsida, kas tegu pole siiski kõikidele nõuetele vastava juhmi-skripti tegelasega. Nad elavad äärealal, on (tsentris elavate meelest) mahajäänud. Nende nimi kõlab meeldejäädvalt ja assotsieerub mõnede venekeelsete sõnadega, millel on halvustav tähendus (Draitser 1998: 82). Eesti kuulus Nõukogude Liitu ja enamik eestlasi oskas vene keelt, nii et mõnes mõttes oli tegemist ka keele poolest mõistetava tegelasega. Kuigi oli juhmi-skriptiga nalja kangelase kandidaate nii geograafiliselt kui keeleliselt-kultuuriliselt lähemalt võimalik leida, võtsid eestlased tšuktši kiiresti omaks. Nõukogude süsteemis, kus teeseldi kõigi ühtesulamist kõigiga üheks rahvuseks venekeelseks nõukogude rahvaks, polnud vähemalt teoreetiliselt lätlane või soomlane eestlasele lähem kui tšuktš või tunguus. Eestlastel endil puudus vastav pilkeobjekt, pealegi tuli enamik selle aja anekdoote idapiiri tagant. Tšuktš püsib naljaobjektina ikka veel, ilmselt parema puudumisel, kuigi oleks täiesti mõeldav „tõlkida“ need anekdoodid ümber mis iganes teise väidetavalt rumala rahvuse esindajaga

peaosas. Eestlaste jaoks ongi tšuktšid praeguseks pigem müütilised tegelased (umbes nagu Smogarians ameeriklastele), keda keegi ehk näinud polegi ja võib-olla ei usugi nende olemasolusse, kuid teavad sellegipoolest jutustada nende ääretust rumalusest (Tuisk 1995).

Teised graafikul äramärgitud tegelastest (v.a soomlane ja mingil määral venelane) ei vasta millegi poolest juhmi-skripti täitma sobiva rahvuse tingimustele. Neegrid jõudsid tabelis populaarsemate hulka ilmselt tänu üleüldiselt kõrgele rassistlike neegrinaljade hulgatele, mis muuhulgas pilkavad nende võimet tsiviliseeritud eluga toime tulla; siin võib kaasa mängida ka n-ö eksootilisuse, kauguse, „teisest ilmast“ pärinemise faktor, mida Davies oma teoorias ei nimeta. Suuremas osas juhmi ameeriklase naljadest oli teemaks nende kui turistide juhmi käitumine välismaal, kus nad oma turismiobjekti kohta õndsat ignorantsi ilmutavad. Soomlased ületasid napilt 1% piiri (37 anekdooti), kuid nende kohta käivad naljad on kõige stabiilsemalt just rumaluse-skriptile üles ehitatud, samas kui teiste siin loetletud gruppide puhul moodustavad juhmi-naljad vaid väikese osa. Huvitav on see, et eestlased ise on rumalust pilavates naljades sedavõrd populaarsed, st näitavad end ise rumalatena (vt ka punkt 4.3).

Seega võib öelda, et Eestis on mittespetsiifilisi juhmi-skriptiga nalju küll, kuid Daviese kriteeriumidele vastavat püsistunud ja üldtuntud objekti pole (nagu inglastele iirlased, ameeriklastele poolakad või prantslastele belglased), seda eriti pärast 90ndaid, kui tšuktšid hakkasid kaotama oma ülivõimsat aktuaalsust. Potentsiaalsed objektid, kes sobivad selleks samuti mööndustega (soomlased, venelased, lätlased, hõimlased), ei kvalifitseeru eestlaste jaoks ilmselt piisavalt juhmiiks. Daviese juhmi-nalja tegelaste valikule esitatavad tingimused toimivad eesti materjalis seega vaid osaliselt.

Teiseks väga levinud skriptiks on ihnsuse-skript, mida Daviese sõnul omistatakse valitumale seltskonnale etnilistest gruppidest. Etnilist gruppi peetakse ihnsaks, kui

(1) nende kohta arvatakse, et nad on ebausaldusväärsed ja võõrad, ometi on nad anekdootirääkijate ühiskonda täielikult sulandunud;

(2) nende kohta käibivad stereotüübid kui kitsidest, ülbetest ärimeestest;

(3) nad on olnud edukad isegi madalalt positsioonilt alustades ja on saavutanud palju tänu rangele protestantlikule moraalele või äärmuseni väljakujunenud kokkuhoiuhale.

Davies ei erista siin ihnsust ja kavalust, ja kahtlemata neil on ühisosa, kuigi samas juutide tark kaalutlev kokkuhoid on kardinaalselt erinev nt gabrovlaste kilplaslikust kitsidusest. Daviese jaoks on määrav see, kui kokkuhoiuiha all kannatab võime elu nautida. Ihnsus on juhmiuse vastand just selles mõttes, et see on teine negatiivne äärmus materialistlikke hüve

väärtustavas ühiskonnas. Ihnsad etnilised grupid, kellest levinuim on šotlased, ei suuda nautida kättevõidetud varakust, vaid on pigem protestantliku töö-eeetika ohvrid.

Ihnsuse-skriptiga anekdootides on oluliselt vähem võimalusi anekdooditegelase vahetamiseks kui juhmust pilavates naljades:

Šotlane loeb raamatut ning aeg-ajalt kustutab toas mõneks hetkeks tule ja paneb siis jälle lambi põlema.

"Mida sa teed?" küsib abikaasa.

"Lehte võib keerata ka pimedas!"

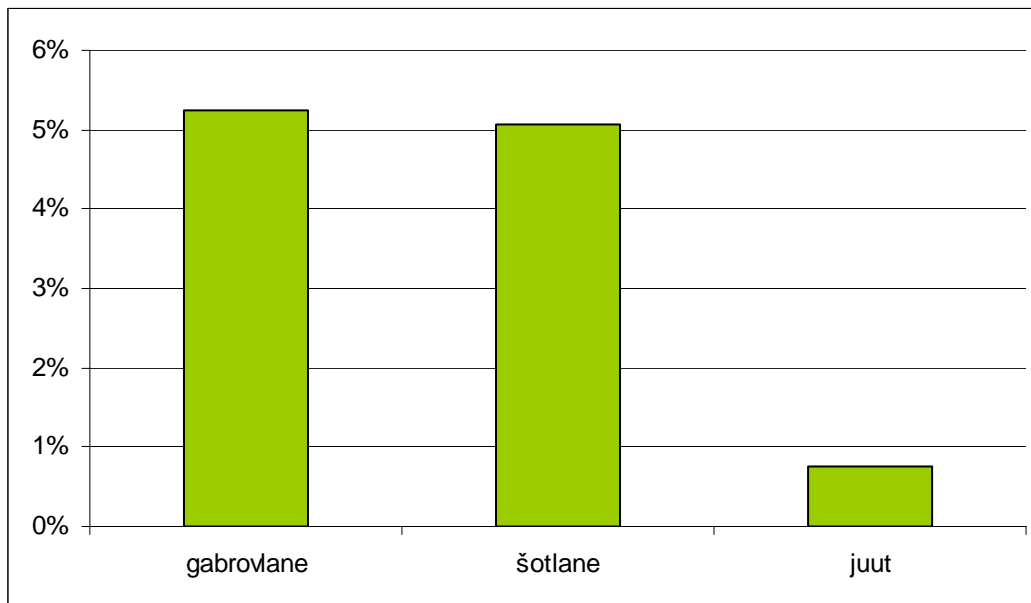
(Eesti Päevaleht, 15.09.1997)

Eestlaste jaoks võib sama anekdoot veel „töötada“, kui tegelaseks on teine siin tuntud ihne tegelaskuju Gabrovost. Kuigi sellistes anekdootides kirjeldatud kitsidus on nii suur, et tundub koomilise ja tobedana, ei toimiks anekdoot tüüpilise juhmi tegelase tšuktšiga. Davies nimetab mainitud kahte kõige levinumat skripti protestantliku eetika tõttu tekkinud naeruväärseteks äärmusteks, ja võtab need kokku inglise vanasõna parafraaseerides: „*All work and no play makes Jack a dull boy / All play and no work makes Jack a dull boy*“ (ainult töö ja vähe lõbu – see teeb elu igavaks, ainult lõbu, vähe tööd – see teeb elu igavaks; 1982: 389). Inglise naljades ei tuntud ihnsuse-skripti enne 18. sajandi lõppu, s.o enne linnastumise ja industrialiseerimise algust, Ida-Euroopa maades tekkis see skript väidetavalt veelgi hiljem (Davies 1998: 170). Ta väidab veel, et ihnsa-sildiga tembeldatud etniline grupp on tõenäoliselt „ohustatud liik“, keda võib tabada ootamatu rünnak ja tagakiusamine – seda juhul, kui teda peetakse lisaks ka ebaausaks, ebalojaalseks ja vandeseltslaslikuks (323).

Hüpotees 2: Igale rahvusel on ihnsuse-skriptiga nalju grupi kohta, kes on perifeeriast tsentrisse liikudes kiiresti kohaneda suutnud tehnoloogia arenguga, kuid kelle elunautimise võime kannatab liigse innukuse tõttu.

Ihnsuse-skript on Eestis vähe levinud. Ka vanemas naljandis esineb seda harva (randlane, mulk ja juut on ainukesed, kes selle poolest silma paistavad, ja siin pole tegemist puhtatõulise ihnsusega vaid pigem kavaluse ja riuklikkusega). Näiteks mulk on tegelaseks naljandites, kus tegelane toimib kilplaslikult kokkuhoidlikuna – lõhestab tuletikke, laseb istudes püksid rebadele, et ei kuluks, jne. Daviese teooria kohaselt peaks ka äärmuslikku kokkuhoidlikkust pilavada naljad valima objektiks geograafiliselt lähedased ja kultuuriliselt pea täielikult

integreerunud rahvused. Aga Eestis on ihnsuse-skripti esindavad tegelased kõik laenatud teiste rahvuste anekdootitraditsioonist (joonis 13).

Joonis 13. Ihnsuse-skripti esindavad eesti etniliste anekdootide tegelased aastatel 1960 – 2004.

Rohkem gruppe, kellele ihnsust võiks omistada, eesti materjalis polegi. Ihnsuse-skriptis ei esine mujal nii tuttavat (vahel ka väga arbitraarset) tegelaste vahetust. Kes võiks Eestis teoreetiliselt „kohalik“ ihne-tegelane olla? Daviese kolmele nõudele võiksid vastata Eestis elavad juudid, kui neid siin elaks, enamik neist emigreerus 1930ndate lõpus ning 1940 – 41, ja seetõttu on juudi-tegelasega kitsiduse nalju vaid alla 1%. Pealegi räägivad juudi-naljad pigem nende kavalusest ja riuklikkusest kui äärmuslikust kitsidusest. Ärimeeste ja jõukate tegelastena on tuntud ka mulgid, kuid tänapäevastes anekdootides nende kohta enam ihnsuse- (ega ka muid) nalju ei tehta. Tundub, et kuigi eestlaste iseseisvumisjärgne äribuum ja väidetavalt liigne tööhimu kuuluvad eestlaste enesekohaste stereotüüpide hulka, ei esita eesti naljad eestlasi endid ihnsate, vaid sagedamini hoopis juhmidena (nagu jooniselt 12 näha). Niisiis, Daviese kolmele kriteeriumile vastavaid etnilisi gruppe tänapäevases anekdootitraditsioonis pole, nende asemel on täielikult laenatud anekdootitegelased, kuigi vanema naljandi tegelane mulk vastab üsna täpselt tema kirjeldusele.

Peale selle on olemas mitmeid rahvuspetsiifilisi skripte sõjakuse, erotomaania või selle puudumise, alkoholitarbimise jm kohta. Selliste skriptidega anekdootid põhinevad nalja

tegelase kultuurilise tausta tundmisel. Üldjoontes võib väita, et rahvusspetsiifilised etnilised ankedoodid sisaldavad kõige valiidsemat infot nalja objekti ja käibivate stereotüüpide kohta, nt kujutades lõunamaiseid rahvusi (nt neegreid, grusiinlasi) hüper- ja põhjapoolseid (nt eestlasi, laplasi) hüposeksuaalsetena. Muidugi on stereotüüpe koomilisuse huvides veelgi liialdatud ja moonutatud. Spetsiifilised skriptid järgivad kõige täpsemalt Raskini (1985: 207) sõnastatud tegelase vahetamatuse reeglit ja neid saab omistada vaid piiratud hulga rahvustest, ja mõnel juhul on kohaseks tegelaseks vaid ühe kindla rahvuse esindaja:

Hispaania... Barcelona... suur kõrge hotell... tulekahju...

Üks turist on hotelli viimasel korrusel ja karjub appi.

Abivalmid hispaania senjoorid näevad hädalist, tõmbavad suure punase lina hotelli ees pingule ja karjuvad: HÜPPA!!

Turist hüppab.

OLE! hüüavad hispaanlased ja tõmbavad vahetult enne maandumist lina alt ära.

(Meie naljaraamat (<http://www.zzz.ee/joke/>), 17.06.1998, 13:47)

Seksuaalse sisuga etnilisi nalju on raske analüüsida, sest seksuaalkäitumise kohta käibivaid tõekspidamisi – käitumisaktile antavaid hinnangulisi (aksioloogilisi, moraalseid jne) märgistusi – on palju keerulisem kirjeldada kui nt hoiakuid töötegemise kohta (juhmuse ja ihnsuse naljades). Kui juhmuse ja ihnsuse skriptide kasutamine markeeris nalja tegelase ebaõnnestunud tüübina, siis seksuaalkäitumise, alkoholitarbimise ja usu kohta käivas naljas on raskem avastada seal peituvat hinnangut. Järgnevat nalja võib näiteks mõista kui tunnustust või ka pilget grusiinlase hüperseksuaalsuse kohta:

Grusiini naine seisab akna juures, vaatab aknast välja ja vaikib. Tuleb grusiin ja küsib naiselt: "Miks sa vaikid?"

Naine vastab: „Tahan ja vaikin.”

Grusiin: „Tahad...!!!!...ja vaikid!”

(Meie naljaraamat (<http://www.zzz.ee/joke/>), 6.11.1998, 18:42)

Rahvusspetsiifilisi skripte kasutavad enda kohta ka nalja objektiks olevad rahvused ja nende rääkimise ajendiks võib olla ka eneseülustus, mitte tingimata eneskriitika.

Hüpotees 3: Rahvusspetsiifiliste naljade (kus teemaks seks, argus, sõjakus jms) rääkimise aluseks on nalja tegelase sotsiaalne, majanduslik, religioosne või militaarne ajalooline taust ja nalja rääkija suhtumine nende valdkondadega seotud probleemidesse.

Rahvusspetsiifilisi anekdoodiskripte on liigitanud Raskin (1985), nimetades näiteks hüper- või hüposeksuaalsuse, seksuaalsete veidruse või teadmatuse, genitaalide suuruse, sõjakuse, arguse, viisakuse, alkoholilembuse jm skripte. Eestis on neist levinuimad näiteks inglaste viisakuse, inglise naiste külmuse, prantslaste seksuaalsuse, erinevate rahvuste napsilembuse skriptid. Sõjakuse, ka söögiharjumuste kohta leidub Eestis väga vähe nalju. Seksuaalkäitumine on eesti etnilistes anekdootides sage teema:

Kaks eestlast istuvad lõkke ääres.

"Jõulud on head!" ütleb üks.

Poole tunni pärast ütleb teine: "Jah, jõulud on head, aga naine on veel parem!"

Veel poole tunni pärast vastab esimene: "Jah, naine on parem, aga jõulud on sagedamini!"

(Meie naljaraamat (<http://www.zzz.ee/joke/>), 15.12.1997, 15:16)

Naljad, mis puudutavad alkoholi tarbimist, käsitlevad kas täielikku karskust või alkoholiga liialdamist, kusjuures hinnang viimasele võib naljades samuti olla ambivalentne. Ühest küljest on alkohol lääne kultuuriruumis aktsepteeritud jook. Selle oskuslik liigkasutamine on hinnatud omadus, näidates jooja maskuliinsust ja vastupidavust. Sellest võib saada osa rahvuslikust identiteedist, auasi. Teisest küljest on tegu ohtliku, sõltuvust tekitava ainega, mis on paljude sotsiaalsete probleemide allikaks ja mis teeb joobnu jaburaks ja koomiliseks. Eesti naljades on purjusolek omadus, mida omistatakse soomlastele ja venelastele, aga ka kauboile, iirlasele ja eestlastele endile:

Küsimus: Millal on eesti mees kaine?

Vastus: Eesti mees on kaine niikaua, kuni ta veel suudab arusaadavalt artikuleerida sõna "mõmm".

(www.delfi.ee/jokes, 27.08.2001, 20:32)

Alkoholinalju ei atribueerita kunagi etnilistele gruppidele, kes vägijooke mõõdukalt tarbivad (jaapanlased, itaallased, prantslased vm). Sellega võrreldes sõltub näiteks mustuse

teema märksa rohkem nalja rääkijate tõekspidamistest (nt ameeriklaste hügieeni-obsessioonist) ja vähem nalja objekti tegelikest omadustest.

Daviese väidete rakendamisel eesti materjalile võiks kokkuvõtlikult öelda, et eestlased tunnevad kõige enam ärevust oma alkoholikäitumise ja seksuaalelu üle, kuid selle tõestamiseks ma siinkohal võimalusi ei näe ja seetõttu jääb arutelu hüpoteetiliseks.

Kõik need hüpoteesid näivad toetuvat juba ammu märgatud faktile (Davies tsiteerib muu hulgas Aristotelest ja Bergsoni), et iga äärmuse või üldse mingi põhimõtte masinlik ja kitsarinnaline järgimine ning kohanemisvõimetus põhivoolu tõekspidamistega saavad sobivaks naljamaterjaliks ning pilkeobjekti-staatusest hoidumiseks tuleb valida kuldne kesktee. Kokkuvõtlik tabel näeks välja järgmine (Davies 1998: 188):

Nalja teema; nalja aluseks olev inimkäitumine	Koomilised äärmused etnilistes anekdootides	
	1. Tegevust ei võeta piisavalt tõsiselt	Tegevust võetakse liiga tõsiselt
	2. Nalja objekt on saamatu, tähelepanematu, hooletu	Nalja objekt on liiga hoolas ja kalkuleeriv
	3. Tulemuseks on (rõõmus) ebaõnnestumine	Tulemuseks on (rõõmutu) õnnestumine või ebaõnnestumine
Töö	juhmus	ihnsus
Seksuaalkäitumine	hüperseksuaalsus	aseksuaalsus
Alkoholitarbimine	joomarlus	(silmakirjalik) karskus
Sõjapidamine	argus	militarism

Joonis 14. Põhiopositsioonid etnilistes anekdootides.

Davies väidab, et nimetatud neli vastandust lähtuvad kaasaegses ühiskonnas kõige enam ebakindlust ja probleeme tekitavast inimkäitumisest. Tööd, seksuaalkäitumist, alkoholi ja julgeolekut puudutavaid probleeme leidub suuremal või vähemal määral igas ühiskonnas, ja kus neid ei leidu, seal puuduvad ka vastavateemalised naljad. Kui on olemas probleem, siis leitakse ka grupp, keda sellega seostatult pilada võib; tegelane võib olla ka laenatud mõne teise rahvuse anekdootidest. Tabeli suur üldistusaste lubab näha paralleele ka eesti materjalis,

kus tõepoolest on esindatud samad teemad, kuigi Daviese tegelastevaliku osas paika pandud kriteeriumid alati ei kehti.

Kuidas siis sõltub etnilise huumori tegelaste valik sotsiaalsest reaalsusest ja kas see allub samadele universaalidele iga rahvuse anekdooditraditsioonis? Davies (1990 ja mujal) ilmselt ei eksi, kui ta teeb järeldusi anglosaksi kultuuriruumi kohta. Samas eesti materjalis leidub trende ja üksiknähtusi, mis tema teooriaga seletatavad pole – näiteks, miks räägitakse nalju alt üles, s.o madalamal sotsiaalsel ja majanduslikul positsioonil, ning (geograafilises plaanis) perifeerias sünnib nalju kõrgemat staatust omavate etniliste gruppide kohta (nt eestlased venelastest). Ajalugu ja mõnel määral kultuuritaust (kuigi läänelik) on kummalgi juhul erinevad. Eesti pole vana ja stabiilse demokraatiaga riik, kellel oleks kindlad suhted oma naabritega nii minevikus kui olevikus. Oma hõimlastesse suhtutakse kui samasugustesse, sest pindala on niigi väike ja kohalik identiteet (vähemalt anekdootides) ammu hajunud. Nõukogude ajal olid paljud anekdoodid ida poolt laenatud ja moodustasid ühtse nõukogude naljatraditsiooni. Selle aja anekdootide politiseeritus on mõnede uurijate arvates ülepea välistanud muud naljakategooriad (sh ka etnilise huumori) (Draitser 1998). Eesti materjali põhjal siiski tundub, et naljade poliitiline alus lisab vaid dimensiooni, mida tuleks analüüsis ja seaduspärasuste otsimisel kindlasti arvestada. Daviese julged üldistused, mis on tehtud eelkõige anglosaksi kultuuris leiduvate naljade põhjal ja võiksid väidetavalt kehtida kõigi rahvaste etnilise huumori kohta, ei arvesta võimalikke poliitilisi ja ajaloolisi eripärasid kapitalistlike ja sotsialistlike, suletud ja avatud, diktatuuril või demokraatial põhinevate ühiskondade vahel. Tsensuuri, sõnavabaduse ja mõlema olukorra mõju anekdootide tekkimisele on oluline ja huvitav teema. Kas poliitilise korrektsuse nõue mõjutab ka etniliste anekdootide sagedust, tekitab neid siis, kui midagi on põhjendamatult ja ülekohtuselt ära keelatud? Seda on keeruline tõestada, kuid võib oletada, et kui päevakorral on rassiprobleem (nt Ameerikas), siis naudivad populaarsust just rassistlikud (ja rassismi kommenteerivad) anekdoodid; kui probleemiks on kvaliteetset elu takistav poliitika, siis räägitakse poliitilisi nalju. Tsensuur tekitab vajaduse vastu vaielda ametlikule ja „õigele“ seisukohale. Kuid anekdoot võib olla nii vastuvaidlemise kui kommenteerimise vahend. Sõnavabaduse tingimustes kutsub televisiooni, raadio, muu meedia ja selle kaudu edastatav juhtiv diskursus esile kriitiliselt mõtlevate inimeste vastureaktsiooni. See pole enam vastuhakk sellele, mida öeldakse, vaid kommentaar sellele, kuidas seda tehakse. Paroodiates miksitakse kõikvõimalikku infot maksimaalse absurdsuse saavutamiseks. Interneti teel saadetavad pilapildid, kollaažid on paroodiaks uudiste diskursusele, kus katastroofi kajastuse vahele pikitakse puhastusvahendite reklaame (Kuipers 2002; ka Davies 2003). Katastroofid on parim

moodus rahvusvahelisel areenil silma hakata ja ka etnilistes anekdootides kasutatakse uudiseid õnnetustest, sidudes seda enamasti juhmi-skriptiga. Katastroofihuumoris näidatakse inimesi (üldistavalt ka rahvusi), kes ei saa areneva tehnikaga hakkama (Laineste 2003a; Csaszi 2003; Kalepoš 2002). Televisioon kasvatab inimestes inkongruentsuse lahendamise võimeid, seoseid (sh absurdseid) luuakse kiiremini, nauditakse info valdamist ja oskust sellega mängida.

Anekdooidiskriptide omistamise ja tegelaste valiku seaduspärasustele heidab selgust ka küsimus, kas mõni eespool mainitud trendidest eesti etnilistes anekdootides on nähtavalt ja üheselt tingitud tegelikest muudatustest sotsiaalses reaalsuses. Tegelaskujude suurem varieerumine ja tähelepanu nihkumine oma hõimlastelt aina kaugemale on üldtrend, mida saab seletada silmapiiri ja suhtlusringi laienemisega seoses interneti ja muu meediaga, viisavabaduse, sagedase reisimise, üldse interaktsioonide hulga ja ulatuse suurenemisega. Ka nt soomlaste kohta käivate anekdootide sagenemine pärast iseseisvumisjärgset soome turistide pealetungi viitab anekdootide võimele kommenteerida üsna paindlikult sotsiaalseid olusid ja muutuvaid stereotüüpe. Samas Euroliidu-teema ja EL-i liikmesmaade koht etnilistes anekdootides on alles pooltühi. Anekdooidid ei reageeri tegelikkusele väga operatiivselt, naljad vajavad aega seadumiseks, kuigi võib ka olla, et EL-is ei leita midagi naeruväärset. Kiirem anekdooidivaldkond on libauudised (väga aktiivseks saidiks on www.delfi.ee/jokes asuv päevakajaliste naljade rubriik), kus ka Euroopa ühinemise teema kindlasti figureerib.

5. Kokkuvõte

Uurimuses vaadeldi eesti etnilisi anekdoote läbi sajandi (aastatel 1890 – 2004) kolme perioodi jooksul: 19. sajandi lõpp, nõukogudeaeg ja aastad pärast Eesti taasiseseisvumist.

Esiteks kirjeldati eesti etnilise huumori muutumist nende kolme perioodi jooksul. Põhitähelepanu oli anekdooiditegelastel. Analüüsi tegelaste valikut kolme põhilise ajavahe- miku vältel ning avati selle sotsiaalseid põhjuseid. Erinevast rahvusest tegelaste populaarsuse võrdluses avaldus trend, mis näitas suurenevat varieeruvust anekdooiditegelaste osas. 19. sajandi hõimupilge naeruvääristas meie lähimate naabrite veidrusi. Aastatel 1960 – 90 tegelesid etnilised naljad eelkõige naabritega sotsialistlikest maadest. Tänapäeval valitakse naljakangelasi eksootilisemate ja kaugemate rahvaste seast ning potentsiaalsete tegelaste valik on oluliselt suurenenud. Kultuuride ühtlustumine venitab välja „oma“ ja „võõra“, „meie“ ja „nende“ vahelised piirid. Õpitakse juurde üha enam stereotüüpe erinevate rahvuste kohta.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et vastupidiselt 19. sajandi lõpu huumorile, kus räägiti nalju ainult nendest, kellega oli reaalseid kokkupuuteid, pakub tänapäevane huumor lõpmatult avardunud võimalusi naljaobjekti valiku osas. Selline tendents peaks avalduma ka teiste rahvaste anekdoodiloomingus.

Seda kinnitas ka teine huvitav tulemus, mis näitas oodatust väiksemat kattuvust kahe viimase perioodi anekdooditüüpide osas. See viitab pidevalt täienevale ja kasvavale anekdooditraditsioonile, mis loob uute tegelastega uusi nalju ning laenab anekdoote teistelt rahvustelt, mitte ei kasuta vaid vanu naljatüüpe kas siis uute või juba kinnistunud tegelastega. Vaid 6% tüüpidest esines nii nõukogudeajal kui pärast 90ndaid. Korduvaid anekdooditüüpe ei kohandatud, enamasti räägiti neid samade tegelastega edasi, ning uued tegelased (eksootilised jm) lisandusid naljatradsiooni uutes anekdooditüüpides. Sellele avastusele tuginedes oleks huvitav edasi uurida, kuidas toimib anekdooditraditsioon väljaspool interneti: kas ka seal on märgata samasugust aktiivsust uute tegelaste ja skriptide otsingul, kas inimesed räägivad üksteisele anekdoote ja kas selles on ealisi vm erinevusi.

Teiseks eesmärgiks oli valitseva etnilise huumori teooria valideerimine eesti anekdoodimaterjalil. Daviese kolme põhihüpoteesi, mis tuginevad tema kirjeldatud seaduspärasustele (Davies 1990 ja mujal), kontrolliti eesti etniliste naljade tegelaste valikuprintsiipe analüüsides. Daviese teooria alustalaks on kõige levinuma anekdoodiskripti – juhuse – tegelaste valiku kriteeriumid. Eestis on juhmi-skripti täitnud eelkõige müütiline ja poliitiline tegelane tšuktš ja venelane, pärast iseseisvumist ka eestlane ise ning vähemal määral ameeriklane, neeger ja soomlane. Geograafilise ja keelelise läheduse ning üldise mahajäämuse kriteeriumidele ei vasta täielikult ükski neist tegelastest. Ka Davies ise väidab (2004, isiklik vestlus), et tänapäeval toimub tegelaste valik globaalsemal tasandil ja ka briti traditsioonis ei ole ainukesed juhmid enam Gothami küla elanikud, immigrantidest iirlased vms. See teeb võimalikuks geograafilise läheduse ja keelelise sarnasuse kriteeriumide eiramise. Ka kolmas kriteerium, mis nõuab, et tsentri elanikud peaksid rääkima nalju perifeerlaste, mahajäänute, vanamoodsate ja sotsiaalselt madalamal positsioonil olevate kohta, võib vähemalt sotsialismi tingimustes mittekehtivaks osutada. Nõukogude ajal ja ka vanemas naljandis toimus just vastupidine, „alt üles“ pilkamine, eriti sotsiaalse positsiooni tasandil. Teine levinud skript heidab nalja ihnsuse üle. Eesti naljatradsioonis puuduvad kindlalt juurdunud ja „omad“ ihnsad, ja võib arvata, et paljudes maades levinud šotlase-anekdootide traditsioon ei põhine sellel, et igal neist maadest oleks arvestatava suurusega šotlastest immigrantide kogukond. Tegemist on laenatud anekdootide ja tegelastega. Laenatud etnilised tegelased aga ei täida anekdoodi rääkijate jaoks ajalooliselt, kultuuriliselt ja sotsiaalselt

„õigeid“, Daviese kriteeriumidele vastavaid rolle (nt šotlased pole eestlaste jaoks immigrantgrupp, samuti ei oma nad kõrget positsiooni Eesti ühiskonnas). Rahvusspetsiifiliste naljade osas on hüpoteesi raske tõestada või ümber lükata, sest tegu on üsna spekulatiivse tõestusega ka Daviese enda arutluses. Eestlastele teevad rohkem nalja seksuaalsed äärmused ja alkoholiprobleemid; sõjakuse, söömise, mustuse jm kohta ei leidu sedavõrd palju anekdoote. Sellest tuleks (Daviese arutluskäiku järgides) järeldada, et samasuguse prioriteediga on ka eestlaste enda mured – kõige probleemsemateks eluvaldkondadeks on seksuaalelu ja alkoholitarbimine. Rahvusspetsiifiliste skriptide omistamisega eesti anekdootides ei „eksita“ ja neid kasutatakse üsna universaalsel viisil nagu ka teiste rahvaste anekdoodi- traditsioonides (nt seksuaalse sisuga naljade tegelaseks on sagedasti prantslane või grusiinlane jne).

Tegemist on väärtusliku võrdlusmaterjaliga, seda enam, et Daviese teooria eesti materjalil (ja ilmselt ka teiste postsotsialistlike rahvaste anekdootide kohta) täielikult ei kehti. See vaidlustab Daviese teooria universaalsuse ning lisab tema avastatud seaduspärasustesse uue dimensiooni. Anekdoodid on seotud muudatuste ja sündmustega sotsiaalses reaalsuses, kuid see seos pole universaalne ning võib kultuuriliselt, poliitiliselt ja majanduslikult teistsuguse (lääne heaoluriikidest erineva) taustaga riikide anekdooditraditsioonides erineda.

Summary

The research gives an overview of Estonian ethnic humour through the last century (1890 – 2004), focusing on three periods: the end of 19th century, Soviet times, and the years following Estonian regained independence.

The changes in the choice of joke targets throughout the century are mapped and its cultural, social and political influences are discussed. The analysis showed a clear tendency towards greater variation in ethnic joke targets. 19th century offered the poorest choice in joke butts; only the closest neighbours from among Estonians themselves were laughed at. The Soviet times found most humour in Soviet life and its people. In the last decade the Estonians make fun of almost every possible ethnic group, including the exotic, faraway nations. The borders between „us“ and „them“ have been stretched far, people learn more and more ethnic stereotypes, and that makes it possible to get the jokes on a vast variety of nations. There have been considerable changes in the choice of joke targets throughout the three periods, and this tendency should be visible also in the jokelore of other nations.

An interesting result supporting this assertion is that the overlapping of joke scripts between the three periods was much smaller than expected (only 6% of the joke scripts were used in both Soviet times and after regained independence). That means there is a growing and active joke tradition that creates and translates jokes. It would be interesting to find out, what is the situation outside the internet – is joking an active tradition that creates new jokes and finds new targets, are people still involved in mutual joke-telling, are there age differences in telling jokes, etc.

We also tested three main hypotheses based on the theory of ethnic humour by Christie Davies (in 1990 and elsewhere). The theory maintains that there are universal rules in the application of main joke scripts to different nations. The most widely spread joke script is that of stupidity. In Estonia, the butts of jokes about stupidity are Chukchis, Russians, and later also Estonians, African Americans and Finns. None of these groups has all the three main characteristics supposed by Davies – geographical proximity, similar cultures and languages, and the „top down“ direction of joking relationship. Davies (2004, personal communication) agrees, that also in Britain the stupid ethnic groups are not only local people from the periphery, or the Irish, Welsh, etc. Thus in present days the geographical proximity and language similarity may not always be relevant conditions, and the choice of joke butts has moved to a more global level. In addition to this, the Estonian jokelore shows a much greater

popularity of jokes with „bottom up“ direction. The second script can be seen in jokes about the so-called canny nations. Estonia lacks its very own canny-group, and all the jokes in this category are loans from other traditions. But borrowed butts do not have the historical, cultural and social significance for the joke-telling nation and they do not fulfil the roles described by Davies (eg the Scottish – known character in Estonian canny-jokes – do not occupy high positions in Estonian society, nor are they an important immigrant group). With respect to specific scripts in ethnic jokes, it is quite difficult to either prove or refute if Estonians are really most concerned with alcohol and sexual problems (as can be concluded from the most popular themes in those jokes). Specific joke scripts are applied in a universal way without confusing the stereotypes and giving them to some ethnic character who are known by completely different stereotypes.

This research offers valuable material for comparison with the existing theories and gives directions for further studies. It is important to note that the leading theory in the field of ethnic humour is not universal as it claims to be – at least it is not fully applicable to Estonian ethnic jokelore (and most probably also to the jokelore of other post-socialist countries). This opens up a new dimension waiting for serious research. It also states that jokes are related to social reality, but the relations are not universal and may differ in countries that have a different cultural, political and/or historical background.

Attardo, S. 1997. The Semantic Foundations of Cognitive Theories of Humor. – *Humor: International Journal of Humor Research*, vol 10 (4), lk 395 – 420.

Baym, N.K. 1993. Interpreting Soap Operas and Creating Community: Inside a Computer-Mediated Fan Culture. – *Journal of Folklore Research*, vol 30 (2/3), lk 143 – 177.

Bechar, H. 1994. From <bonehead> to <clonehead>: Nicknames, Play, and Identity on Internet Relay Chat. – *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol 1 (2).
<http://www.ascusc.org/jcmc/vol1/issue2/bechar.html>.

Bourhis, R.Y.; Gadfield, N.J.; Giles, H.; Tajfel, H. 1977. Context and Ethnic Humor in Intergroup Relations. – Toim. A.J. Chapman; H.C. Foot. *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 213 – 220.

Coser, L.A. 1959. Some Social Functions of Laughter. – *Human Relations*, vol 27, lk 171 – 178.

Csaszi, L. 2003. World Trade Center Jokes and Their Hungarian Reception. – *Journal of Folklore Research*, vol 40 (2), lk 175 – 210.

Davies, C. 1982. Ethnic Jokes, Moral Values and Social Boundaries. – *The British Journal of Sociology*, vol 33 (3), lk 384 – 403.

Davies, C. 1987. Language, Identity, and Ethnic Jokes about Stupidity. – *International Journal of the Sociology of Language*, vol 65, lk 39 – 52.

Davies, C. 1990. *Ethnic Humor Around the World: A Comparative Analysis*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Davies, C. 1991. Fooltowns: Traditional and Modern, Local, Regional and Ethnic Jokes about Stupidity. – Toim. G. Bennett. *Spoken in Jest*. Sheffield: Sheffield Academic Press, lk 215 – 235.

Davies, C. 1998. *Jokes and Their Relation to the Society*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Davies, C. 1999. Change and Continuity in one of Europe's Oldest Comic Ethnic Scripts. – *Humor: International Journal of Humor Research*, vol 12 (1), lk 1 – 31.

Davies, C. 2002. *The Mirth of Nations*. New Brunswick. London: Transaction Publishers.

Davies, C. 2003. Jokes That Follow Mass-Mediated Disasters in a Global Electronic Age. – Toim. P. Narvaez. *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture*. Logan, Utah: Utah University Press, lk 15 – 34.

Davis, M.S. 1993. *What's So Funny: The Comic Conception of Culture and Society*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Dégh, L. 1994. *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington: Indiana University Press.

Dorson, R.M. 1961. Ethnohistory and Ethnic Folklore. – *Ethnohistory*, vol 8 (1), lk 12 – 27.

Draitser, E.A. 1998. *Taking Penguins to the Movies: Ethnic Humor in Russia*. Detroit: Wayne State University Press.

Dundes, A. 1977. *Cracking Jokes: A Study of Sick Humor Cycles and Stereotypes*. Berkley: Ten Speed Press.

Ellis, B. 2001. A Model for Collecting and Interpreting World Trade Center Disaster Jokes. – *New Directions in Folklore* (5). www.temple.edu/isllc/newfolk/bigapple/bigapple1.html.

Ellis, B. 2003. Making a Big Apple Crumble: The Role of Humor in Constructing a Global Response to Disaster. – Toim. P. Narvaez. *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture*. Logan, Utah: Utah University Press, lk 35 – 79.

Eriksen, T.H. 2001. Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences. – Toim. R.D. Ashmore, L. Jussim, D. Wilder. *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*. Oxford: Oxford University Press, lk 42 – 70.

Espey, D. 1995. Multiculturalism and Humor. – *Journal of American Studies of Turkey* (2), pp 3 – 12. <http://www.bilkent.edu.tr/~jast/Number2/Espey.html>

Forabosco, G. 1994. „Seriality“ and Appreciation of Jokes. – *Humor: International Journal of Humor Research*, vol 7 (4), lk 351 – 375.

Freud, S. 1905/1989. *Jokes and Their Relation to the Unconscious*. New York–London: W.W. Norton & Co.

Georges, R.A.; Jones, M.O. 1995. *Folkloristics: An Introduction*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Goldstein, J.H. 1975. *Aggression and Crimes of Violence*. Oxford: Oxford University Press.

Greenhill, P. 1987. Folk Dynamics in Popular Poetry: ‘Somebody’s Mother’ and What Happened to Her in Ontario – *Western Folklore* (46), lk 77 – 95.

Grice, H.P. 1975. Logic and Conversation. – Toim. P. Cole; J- Morgan. *Syntax and Semantics. Vol 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, lk 41 – 58.

Grotjahn, M. 1970. Jewish Jokes and Their Relation to Masochism. – Toim. W.M. Mendel. *A Celebration of Laughter*. Los Angeles: Mara, lk 125 – 138.

Gruner, C.R. 1997. *The Game of Humor*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Gundelach, P. 2000. Joking Relationships and National Identity in Scandinavia. – *Acta Sociologica*, vol 43 (2), lk 133 – 143.

Hall, S. 1989. Ethnicity: Identity and Difference. – *Radical America* (23), lk 9 – 20.

Hanni, E. 2002. *Argielu strateegiad ja praktikad ajakirja Pikker 1963 – 1967 aastakäikudes ilmunud karikatuuride põhjal*. Seminaritöö käsikiri Tartu Ülikooli etnoloogiaosakonnas.

Hine, Ch. 2000. *Virtual Ethnography*. Sage: London.

Hughes, L. 1951. Jokes Negroes Tell on Themselves. – *Negro Digest* (9), lk 21 – 25.

Infante, D.A.; Riddle, B.L. 1992. Verbally Aggressive Messages and Reasons. – *Communication Quarterly*, vol 40, lk 116 – 126.

Joon, L. 2003. Anekdooidid ideoloogia tööriistana: „Hallaste ja Murutari juhtumi“ analüüs. – Toim. M. Hiemäe, K. Labi. *Teekond. Pro folkloristica*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 15 – 32.

Joon, L. 2000. *Etniline huumor sotsiaalses kontekstis: Eesti ja Soome*. Bakalaureusetöö käsikiri Tartu Ülikooli psühholoogiaosakonnas.

Järviö-Nieminen, I. 1959. *Suomalaiset sanomukset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kalepoš, S. 2002. The Culture of Laughter, the Culture of Tears: September 11th Events Echoed on the Internet. – *Croatian Journal of Ethnography and Folklore Research*, vol 39 (1), lk 97 – 114.

Kane, T.R.; Suls, J.M.; Tedeschi, J. 1977. Humour as a Tool of Social Interaction. – Toim. A.J. Chapman; H.C. Foot. *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 134 – 156.

- Keith-Spiegel, P. 1972. Early Conceptions of Humor: Varieties and Issues. – Toim. JH. Goldstein; P.E. McGhee. *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. London: Academic Press, lk 4 – 34.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. 1996. The Electronic Vernacular. – Toim. G. Marcus. *Connected: Engagements with Media*, vol 3. Chicago: University of Chicago Press.
- Koven, M. 2003. Traditional Narrative, Popular Aesthetics, Weekend at Bernie's, and Vernacular Cinema. – Toim. P. Narvaez. *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture*. Logan, Utah: Utah University Press, lk 294 – 310.
- Kravitz, S. 1977. London Jokes and Ethnic Stereotypes. – *Western Folklore* (36), lk 275 – 301.
- Krikmann, A. 1995. Lipitud-lapitud „Kommunaari“ king: Mõistatused tänapäeva koolipärimuses. – Toim. M. Kõiva. *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist*. Tartu: EKI, EKM, lk 33 – 58.
- Krikmann, A. 1999. *Argiuskumustest parömioloogi pilguga*. Ettekanne ARSi koosolekul 25. märtsil. Protokollinud Janika Oras. Käsikiri ERAs.
- Krikmann, A. 2003. Puändita naljandite struktuurist. – *Keel ja Kirjandus* (3), lk 161 – 177.
- Krikmann, A. 2004. *Netinalju Stalinist. Интернетанекдоты о Сталине. Internet Humor About Stalin*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Kuipers, G. 2002. Media Culture and Internet Disaster Jokes. – *European Journal of Cultural Studies*, vol 5 (4), lk 450 – 470.
- Kvideland, R. 1983. Den Norsk-Svenske Vitsekrigen. – *Tradisjon*, vol 13, lk 77 – 91.
- Ladegaard, H.J. 1998. National Stereotypes and Language Attitudes: The Perception of British, American and Australian Language and Culture in Denmark. – *Language & Communication*, vol 18, pp 251 – 274.

La Fave, L. 1977. From Paradoxes Towards Principles. – Toim. A.J. Chapman; H.C. Foot. *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 237 – 260.

Laineste, L. 2003a. Take It with a Grain of Salt: The Kernel of Truth in Topical Humour. – *Folklore*, vol 21. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

haldjas.folklore.ee/folklore/vol21/jokes.pdf.

Laineste, L. 2003b. Suunad huumori uurimises. – *Keel ja Kirjandus* (11), lk 793 – 804.

Lakoff, G.; Turner, M. 1989. *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lowe, J. 1986. Theories of Ethnic Humor: How to Enter, Laughing. – *American Quarterly*, vol 38 (3), lk 439 – 460.

Luoma, J. 2000. Bad news – Politics are Back on the Joke Landscape. – *Helsingin Sanomat*, 1. august. <http://www2.helsinginsanomat.fi/english/archive/news.asp?id=20000801xx1>

Myhill, J. 2003. The native speaker, identity, and the authenticity hierarchy. – *Language Sciences* (25), lk 77 – 97.

Nilsen, A.P.; Nilsen, D.L.F. 2000. *Encyclopedia of 20th-Century American Humor*. Phoenix: Oryx Press.

Novak, W.; Waldoks, M. 1981. *The Big Book of Jewish Humor*. New York: Harper and Row.

Oinas, F. 1979. Naabrid ja võõrad keeles ning rahvaluules. Toim. F. Oinas. *Kalevipoeg kütkeis ja muid esseid rahvaluulest, mütoloogiast ja kirjandusest*. Toronto: Mana, pp 97 – 116.

Olson, J.M.; Maio, G.R.; Hobden, K.L. 1999. The (Null) Effects of Exposure to Disparagement Humor on Stereotypes and Attitudes. – *Humor: International Journal of Humor Research*, vol 12 (2), lk 195 – 219.

Ong, W. 1988. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London: Routledge.

Oring, E. 1992. *Jokes and Their Relations*. Lexington: University Press of Kentucky.

Paccagnella, L. 1997. Getting the Seats of Your Pants Dirty: Strategies for Ethnographic Research on Virtual Communities. – *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol 3 (1). <http://www.ascusc.org/jcmc/vol3/issue1/paccagnella.html#abstract>.

Powell, C. 1977. Humour as a Form of Social Control: A Deviance Approach. – Toim. A.J. Chapman; H.C. Foot. *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 156 – 168.

Raskin, V. 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: Reidel

Rommel, M. 2002. Viru mees viljapulli, Harju mees aganapulli: Piirkondlike suhete kajastumisest eesti rahvapärimeses. – *Mäetagused* (21). <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr21/remmel.pdf>

Reid, E. 1995. Virtual worlds: Culture and imagination. – *Cybersociety: Computer-mediated communication and community*. Toim. S. Jones. Thousand Oaks: Sage, lk 164 – 183.

Roth, L.K. 2003. Dancing Skeletons: The Subversion of Death Among Deadheads. – Toim. P. Narvaez. *Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture*. Logan, Utah: Utah University Press, lk 263 – 293.

Ryan, K.M.; Kranjorsky, J. 1998. The Enjoyment of Sexist Humor, Rape Attitudes, and Relationship Aggression on College Students. – *Sex Roles*, vol 38 (9/10), lk 743 – 755.

Salve, Kristi 1992. Kuuljal kõrvad, loriial lõvvad. (Toim.) I. Rüütel. *Ida-Virumaa rahvakultuurist*. Tallinn: Virumaa Fond & Eesti Teaduste Akadeemia & Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 82 – 100.

Schultz, T.R. 1972. The Role of Incongruity and Resolution in Children's Appreciation of Cartoon Humor. – *Journal of Experimental Child Psychology*, vol 13, lk 456 – 477.

Smith, A. 1991a. *National Identity*. London: Penguin.

Smith, P. 1991b. The Joke Machine: Communicationg Traditional Humour Using Computers. – Toim. G. Bennett. *Spoken in Jest*. Sheffield: Sheffield Academic Press, lk 257 – 277.

Soonpää, L. 1969. Karikatuur – *Pikker* (9), lk 6 – 7.

Susiluoto, I. 2000. *Työ tyhmästä pitää*. Hämenlinna: Kariston Kirjapaino OY.

Šmeljova & Šmeljov 2002 = Шмелева, Е.Я.; Шмелев, А.Д. *Русский анекдот: Текст и речевой жанр*. Москва: Языки славянской культуры.

Zillmann, D.; Cantor, J.R. 1976. A Disposition Theory of Humor and Mirth. – Toim. A.J. Chapman; H.C. Foot. *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications*. London: Wiley, lk 95 – 142.

Zillmann, D. 1977. Humour and Communication: Introduction. – Toim. A.J. Chapman; H.C. Foot. *It's a Funny Thing, Humour*. Oxford: Pergamon Press, lk 201 – 212.

Ziv, A. 1988. *National Styles of Humor*. Westport: Greenwood Press

Tajfel, H. 1982. *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tuisk, A. 1995. Omast ja laenatust eesti kolme rahva anekdootides. – Toim. M. Kõiva. *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist*. Tartu: EKI, EKM, lk 71 – 82.

Uus, S. 1970. Nõukogude ajakirjanduse põhiprintsiibid. – Toim. J. Peegel. *Ajaleht*. Tartu, lk 25 – 34.

Valk, Ü. 1998. *Allilma isand: Kuradi ilmumiskujud eesti rahvausus*. Eesti Rahva Muuseumi sari 1, Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Wilson, C.P. 1979. *Jokes: Form, Content, Use and Function*. London: Academic Press.

Winick, C. 1976. The Social Contexts of Humor. – *Journal of Communication*, vol 26, lk 124 – 128.

Anekdoodiallikad:

Delfi Naljaleht (www.delfi.ee/jokes)

Meie Naljaraamat (oli kättesaadav aadressil <http://www.zzz.ee/joke/>)

Eesti Päevaleht. Baskini anekdoodid. (www.epl.ee)

Bitmani naljakogu (oli kättesaadav aadressil <http://peak.edu.ee/~bitman/nali.html>)

Henry Saare kogu (oli kättesaadav aadressil <http://ph.eau.ee/~henry/1001anek.txt>)

Maalehe anekdoodid (www.maaleht.ee)

Nelli Teataja (www.nelli.ee)

Rain Ööpiku naljakogu (oli kättesaadav aadressil <http://www.ttg.edu.ee/~rainb/jokes.html>)

Viikberg, J. 1997. *Anekdoodiraamat. Naeruga eilsest*. Eesti anekdoot 1960 – 1990. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Alar Alumaa valik Fidoneti EW.Naljadest (oli kättesaadav aadressil <http://www.lai.ut.ee/~alara/naljad/>)

Anekdoodiküsitlus portaalis www.rate.ee